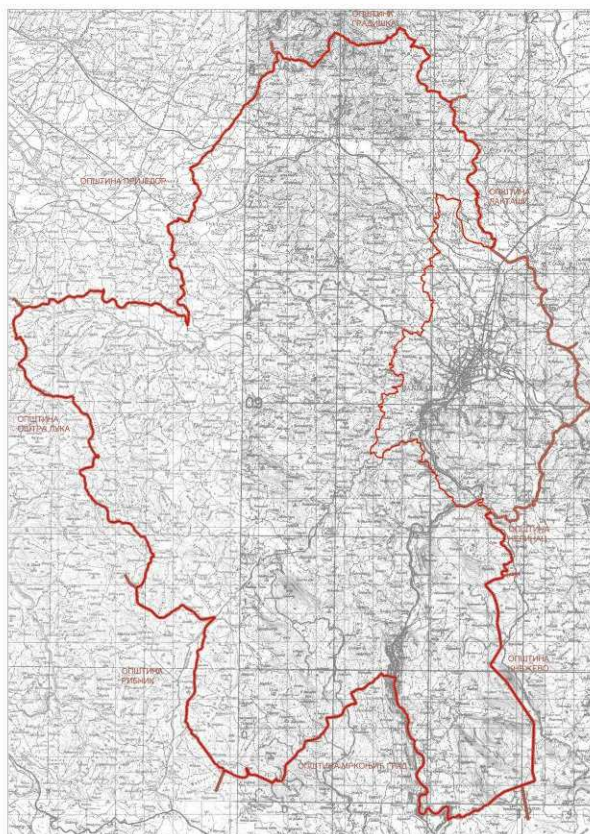
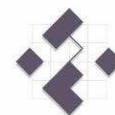

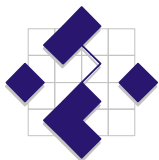
СТРАТЕГИЈА РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА БАЊАЛУКА 2010 – 2015.

**ГРАДСКА РАЗВОЈНА
АГЕНЦИЈА ГРАДА
БАЊАЛУКА**

**УРБАНИСТИЧКИ ЗАВОД
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, а.д.
БАЊАЛУКА**

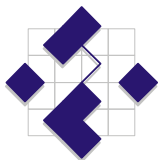

URBANISTIČKI ZAVOD REPUBLIKE SRPSKE, a.d. BANJA LUKA

Save Mrkalja 16, 78000 Banja Luka, tel: +387 51 21 66 14, faks: +387 51 21 65 57,
e-mail: uzbl@iu-rs.com, www.iu-rs.com

СТРАТЕГИЈА РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА БАЊАЛУКА 2010 – 2015.

Бањалука, фебруар 2010. год.

URBANISTIČKI ZAVOD REPUBLIKE SRPSKE, a.d. BANJA LUKA

Save Mrkalja 16, 78000 Banja Luka, tel: +387 51 21 66 14, faks: +387 51 21 65 57,
e-mail: uzbl@iu-rs.com, www.iu-rs.com

УЧЕСНИЦИ НА ИЗРАДИ СТРАТЕГИЈЕ

Радни тим:

Ђорђе Милићевић, дипл.екон.

др Ненад Стојановић

Сладојевић Сретко, дипл.инж.арх.

Јасна Гузијан, дипл.инж.арх.

Драгана Пашић, дипл.инж.саобр.

Слађана Малеш, дипл.инж.пољ.

Петар Вујанић, дипл.инж.грађ.

мр Милан Пржуљ, дипл.инж.ел.

Бранкица Маловић, дипл.инж.ел.

Маја Мркић Босанчић, дипл.инж.маш.

Гордан Милинковић, дипл.инж.геод.

Миле Вујачић, дипл.инж.геологије

Јасна Таловић, проф.биологије

Дарко Јованић, дипл.инж.шум.

Свјетлана Коџо, проф. географије

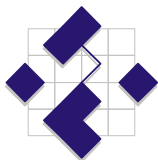
мр Бранислав Бијелић, дипл.прост. планер

Славица Паштар, дипл.инж.ел.

Славиша Лукић, дипл.правник

Наташа Новаковић, дипл. новинар

Сања Бајић, инж.информатике

URBANISTIČKI ZAVOD REPUBLIKE SRPSKE, a.d. BANJA LUKA

Save Mrkalja 16, 78000 Banja Luka, tel: +387 51 21 66 14, faks: +387 51 21 65 57,
e-mail: uzbl@iu-rs.com, www.iu-rs.com

Како у оквиру израде претходне двије студије, тако и у процесу израде Стратегије, а нарочито радним састанцима организованим с циљем израде SWOT анализе, социоекономске анализе, те дефинисања визије, циљева, мјера и израде акционог плана, све релевантне институције и стручњаци су били позвани да дају своје сугестије и укључе се у расправу. Посебно наглашавамо значајан допринос и активно учешће:

**Учесници радних састанака
експертских група:**

Проф.др Ђорђе Гатарић,
Пољопривредни факултет;

Проф. др Васо Бојанић,
Пољопривредни факултет;

Проф. др Михало Марковић са сарадницима,
Пољопривредни институт;

мр Горан Мирјанић,
Пољопривредни факултет;

Младен Шукало, ТОБЛ;

др Миленко Шарић,
Центар за развој и унапређење села;

Јованка Салатић,
Регионална привредна комора БЛ;

Милена Лепир,
Регионална привредна комора БЛ;

**Представници владиног
и невладиног сектора:**

Град Бањалука,

НВО "Крајина",

Центар за животну средину,

Гонг, Бањалука

Представници приватног сектора:

Ранч "Чокори",

Еуро- хем,

Elite Motel Dragana, Бањалука,

Екватор д.о.о

Садржај:

1. Приступ, методологија и циљеви израде Стратегије	8
1.1. Приступ и принципи на којима је заснована Стратегија	8
1.2. Методологија израде Стратегије	9
1.3. Циљеви Стратегије	12
2. Приступи интегралном руралном развоју	15
2.1. Основне функције и главне карактеристике руралних простора	15
2.2. Концепт "LEADER"	16
2.3. Рурални развој и заједничка пољопривредна политика ЕУ	17
3. Социо-економска анализа руралног подручја града Бањалуке	20
3.1. Физичко-географске карактеристике подручја	20
3.1.1. Географски положај, територија и рељеф	20
3.1.2. Геоморфолошке и геолошке карактеристике подручја	23
3.1.3. Хидрогеолошке и инжењерскогеолошке карактеристике	26
3.1.4. Климатске карактеристике	31
3.2. Природни ресурси подручја	34
3.2.1. Пољопривредно земљиште	34
3.2.2. Шуме и шумско земљиште	37
3.2.3. Минерални ресурси и воде	39
3.2.4. Геонаслјеђе	44
3.2.5. Алтернативни/обновљиви извори енергије	45
3.2.6. Флора и фауна	48
3.3. Становништво и демографија	51
3.3.1. Кретање броја становника и домаћинства	51
3.3.2. Структуре становништва	53
3.3.3. Густина насељености	55
3.4. Основне карактеристике привредног развоја подручја	56
3.4.1. Општи привредни амбијент у Републици Српској и БиХ	56
3.4.2. Тржиште радне снаге подручја	58
3.4.3. Привредна структура подручја	59
3.4.4. Туристичке и услужне дјелатности	61
3.4.5. Пољопривреда као привредна грана	73
3.4.6. Шумарство, лов и риболов	77
3.5. Инфраструктура подручја	86
3.5.1. Саобраћајна инфраструктура	86

3.5.2.	Водоснабдијевање	90
3.5.3.	Електроенергетска инфраструктура	95
3.5.4.	Телекомуникациона инфраструктура	97
3.6.	Социјална и друштвена инфраструктура подручја	98
3.6.1.	Образовање и култура	98
3.6.2.	Здравствена заштита	101
3.6.3.	Комуналне дјелатности	101
3.6.4.	Локална самоуправа и јавне службе	102
3.6.5.	Спорт и остале друштвене дјелатности	102
3.7.	Заштита природног и културно-историјског наслеђа	103
3.7.1.	Заштита природног наслеђа	103
3.7.2.	Заштита културно-историјског наслеђа	104
3.8.	Заштита животне средине	109
3.9.	Анализа стратегијских и просторно-планских докумената	112
3.9.1.	Анализа стратегијских докумената	112
3.9.2.	Анализа просторно-планске документације	114
3.10.	Законска легислатива	117
4.	ПЕСТ и SWOT анализа	121
4.1.	П Е С Т анализа – преглед политичких, привредних, социјалних и технолошких фактора	121
4.2.	Резиме ПЕСТ анализе	123
4.3.	Интегрална и секторска SWOT анализа	125
4.4.	Закључци SWOT анализе	133
5.	Визија, циљеви и мјере руралног развоја града Бањалуке	136
5.1.	Визија руралног развоја подручја	136
5.2.	Циљеви руралног развоја подручја	139
6.	Акциони план реализације приоритетних пројеката за које су идентификовани носиоци пројеката	155

7. Стратешке оријентације руралног развоја Бањалуке у периоду 2010-2015. године	173
7.1. Прилагођавање пољопривредних структура	173
7.2. Индустрија хране, квалитет, здравље, улазак на тржиште	178
7.3. Развој сеоског простора	179
7.4. Развој туризма на рураном подручју	180
8. Извори финансирања пројеката руралног развоја	195
9. Закључци и мјере за реализацију Стратегије	199
10. Мониторинг и евауација Стратегије	201
11. Литература и документација	203

1. Приступ, методологија и циљеви израде Стратегије

1.1. Приступ и принципи на којима је заснована Стратегија

Савремени приступ економском развоју захтијева активну улогу локалне самоуправе, као и потребу да се изврши комплетна идентификација и анализа природних, људских и створених ресурса за развој у неразвијеним руралним подручјима на које отпада око 90% територије града Бањалуке. Због тога је наручилац Стратегије, а то је Градска развојна агенција града Бањалука и Скупштина града Бањалука, увидио потребу израде Стратегије којој је основни задатак да изврши валоризацију постојећих и потенцијалних природних и створених ресурса и да пружи интегрални модел развоја руралних подручја града Бањалуке.

Рурални развој подразумијева интегрално управљање природним ресурсима на одржив начин. При томе се под одрживим развојем овдје подразумијева усаглашавање економских, социјалних и еколошких принципа у оквиру руралне заједнице.

Политика руралног развоја представља програм активности које су оријентисане на потребе локалне руралне заједнице. Рурални развој, у ствари, представља одговор на притисак који је пратио модернизацију европске пољопривреде. Желећи да планском активношћу допринесе равномјерном развоју свих дијелова подручја града, у складу са природним условима и предностима које посједују поједине области, чиме би се допринијело заустављању иселјавања сеоског становништва, Градска развојна агенција града Бањалука је покренула иницијативу израде СТРАТЕГИЈЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА БАЊАЛУКЕ са циљем да се сагледају могућности:

- стварања нових радних мјеста у сеоским подручјима,
- могућности квалитетнијег и садржајнијег живота на селу,
- сигурнијег и бољег пласмана пољопривредних производа,
- развоја инфраструктурних потреба села,
- услова за кредитирање и финансијску подршку пољопривредној производњи,
- могућности укључивања сеоског становништва у туристичку дјелатност, итд. сматрајући да ће се на тај начин допринијети да се пољопривредно становништво задржи у руралним подручјима.

Стратегија развоја руралног подручја града Бањалуке треба да буде темељни документ који ће поставити оквире за уравнотежени развој руралних подручја града, узимајући у обзир већ постојећу Стратегију развоја града Бањалуке, Студију интегралног руралног развоја на подручју сјеверозападног дијела града Бањалуке, Студију руралног интегралног развоја подручја кањона Врбаса и платоа Мањаче, као и друге просторне и развојне планове који се односе на обухваћено подручје, било да су на локалном, општинском, градском или републичком нивоу.

С обзиром на тијесну повезаност и међусобну условљеност свих фактора који су од значаја за поступак стратешког планирања, израда Стратегије руралног развоја заснована је на неколико основних принципа.

Партнерство у процесу израде Стратегије и њеном спровођењу пријекто је потребно за одрживост и неопходно за мијењање економских услова. С тога су све релевантне заинтересоване стране позване а значајна већина њих је и узела учешће у процесу израде Стратегије попут представника:

- Градске управе,

- Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде РС,
- Привредне коморе регије Бањалука,
- Пољопривредног института,
- Туристичке организације града Бањалука,
- Центра за развој и унапређење села Бањалука,
- невладиних организација и
- представника потенцијалних инвеститора и других.

Заједничко учешће и власништво над резултатима како представника јавног тако и представника приватног сектора остварено кроз процес израде Стратегије омогућава широк друштвени консензус и јасну јавну подршку Стратегији и програмима који су предвиђени за реализацију.

Приједлози и одлуке у свим фазама поступка израде резултат су јавних расправа, округлих столова, те рада по стручним тимовима чиме је остварена **потпуна транспарентност поступка израде**.

Стратегија руралног развоја града Бањалуке представља комбинацију визије, дугорочних стратешких усмјерења, те средњерочних приоритета. Наиме, као резултат социо-економске анализе, SWOT и ПЕСТ анализе произашла је визија развоја руралног подручја са јасно дефинисана четири стратешка циља за чију реализацију је неопходна релаизација низа опретивних циљева мјера и активности.

Изградња оваквог једног стратешког документа је трајан процес. Развијен стратешки документ се стално надзире, анализира, те ажурира. Сваки имплементиран пројекат и свако економско побољшање мијења околину за даље стратешко планирање. С друге стране, ријеч је о документу који се мора поштовати и имплементирати у складу са предложеним акционим планом.

Посебно треба нагласити да се приликом израде Стратегије у потпуности поштовао **принцип хијерархије стратешких планова**. Обим стратешких планова на вишем нивоу (Стратегија развоја пољопривреде РС, Стратешки план руралног развоја РС, Стратегија развоја града Бањалуке) мора се заснивати на ширим основама, али они представљају оквир за све стратешке планове нижег реда, као и за конкретне акције на нижим нивоима.

1.2. Методологија израде Стратегије

Приступ процесу изградње Стратегије је започео и наставио се као процес "одоздо према горе" кроз оснивање радних група и партнерских односа као генералних вођа и кључних доносилаца одлука о идентификацији најважнијих инвестиција које треба да се реализују на руралном подручју, као и избор дјелатности у којима треба да се реализују инвестиције.

Временски оквир представља други битан фактор у покретању планирања стратешких развојних пројеката који треба да се реализују на руралном подручју.

Основне активности на изради Стратегије су биле:

- Приједлог методологије израде Стратегије, са конкретним извођачким активностима на предвиђеним локалитетима.
- Организовање и провођење истраживања у циљу анализе основних аспеката руралних простора и утврђивање стања у подручју:

-
- Природних ресурса,
 - Културног и историјског наслеђа и новостворених вриједности, првенствено, објекта привреде, пољопривреде, туристичке и комуналне инфраструктуре,
 - Људских ресурса,
 - Пројектне и урбанистичке документације.
- в) Израда нацрта Стратегије са приједлогом квантитативних и квалитативних циљева развоја простора обухвата, као и препоруке мјера и пројекта за њихову реализацију,
- г) Организовање јавне расправе о документу прије израде коначне верзије,
- д) Израда и лекторисање завршног документа, са штампом потребног броја копија Стратегије,
- е) Израда информационе базе података о свим релевантним параметрима на дефинисаним руралним локалитетима града Бањалуке.

Методологија израде Стратегије је у складу са методологијом израде стратешких докумената Европске Уније. На тај начин се по стварању услова за имплементацију европских претприступних фондова на просторима БиХ ствара могућност кандидовања пројекта који покривају подручје идентификовано Стратегијом.

За израду коначног документа Стратегије, коришћене су бројни извори података, посебно:

- социо-економска анализа;
- SWOT анализа;
- анализа развојног окружења (PESTанализа)
- резултати анкетирања становништва на руралном подручју;
- подаци прикупљени обиласком руралног подручја;
- подаци прикупљени од надлежних установа и институција;
- пројекти, студије, елаборати, као и други материјали везани за рурално подручје Бањалуке;
- закључци и препоруке радних и експертских група;
- закључци и препоруке са тематских радних састанака.

Пројектне активности по фазама

Пројектне активности	
Фаза 1	Носилац активности
1.1 Организовање иницијалног састанка 1.1.1 Састанак радног тима УЗРС са координатором пројекта 1.1.2 Састанак радног тима са представницима Градске развојне агенције (идентификовање локалних интересних група за учешће у изради Стратегије)	Координатор пројекта и Уговорни орган
1.2 Прикупљање података о основним економским показатељима на националном нивоу	Радни тим
1.3 Прикупљање, систематизација и обрада података за израду социоекономске анализе цјелокупног руралног подручја града Бањалуке	Радни тим
1.4 Формирање базе података руралног дијела града Бањалуке (текстуална и графичка)	Радни тим
1.5 Успостављање сарадње са представницима МЗ на руралном подручју града Бањалуке	Радни тим и координатор пројекта
1.6 Обрада приспијелих података са терена и формирање базе података	Радни тим
1.7 Подношење извјештаја Уговорном органу о реализованим активностима након фазе 1 и повратна информација од стране истог	Координатор пројекта
Фаза 2	
2.1 SWOT анализа руралног подручја града Бањалуке	Радни тим
2.2 PEST анализа руралног подручја града Бањалуке	Радни тим
2.3 Организовање тематских радних састанака у циљу презентације резултата SWOT i PEST анализе	Радни тим
2.4 Подношење извјештаја Уговорном органу о реализованим активностима након фазе 2 и повратна информација од стране истог	Координатор пројекта
Фаза 3	
3.1 Дефинисање визије, циљева и мјера руралног развоја	Радни тим
3.2 Одржавање радионице за Локалне интересне групе у сврху дефинисања пилот пројеката на руралном подручју	Радни тим
3.3 Израда приједлога пилот пројеката и њихових економских анализа за рурално подручје града Бањалуке	Радни тим и Уговорни орган
3.4 Израда Нацрта стратегије руралног развоја Бањалуке са Акционим планом	Радни тим
3.5 Јавни увид Нацрта стратегије и организовање округлог стола за локалне интересне групе у сврху презентовања Нацрта стратегије	Радни тим и Уговорни орган
3.6 Подношење извјештаја Уговорном органу о реализованим активностима након фазе 3 и повратна информација од стране истог	Координатор пројекта
Фаза 4	
4.1 Израда коначне верзије „Стратегије руралног развоја Бањалуке 2010 – 2015“ са Акционим планом	Радни тим

У изради стратешког документа су учествовале сљедеће групе:

- радне групе,
- партнерске групе,

- фокус групе,
- експертне групе.

Израда Стратегије је обухватила, осим планирана два тематска радна састанка (област пољопривреде и област туризма) и једне радионице и већи број радних састанака са одређеним заинтересованим групама појединачно и према потреби. На тим радионицама и радним фокусним групама је обезбјеђена техничка помоћ у виду припремних тренинга за учеснике. Након припремних тренинга групе су настављале са активним дискусијама како би се дошло до одређених компромисних приједлога за главне елементе Стратегије. Сталне консултације чланова радне и експертске групе са заинтересованим странама обезбиједиле су консензус око кључних приједлога и иницијатива руралног развоја који су предложени у оквиру Стратегије.

Као један од значајних извора података коришћено је анкетање становништва на руралном подручју спроведено током израде двије Студије руралног интегралног развоја.

Том приликом проведене су три врсте анкета (општа анкета, анкета у циљу процјене могућности развоја туризма и пољопривреде, анкета за процјену могућности развоја пољопривредних газдинстава) на узорку од 250 домаћинстава са руралног подручја.

Поред радионице на којој су презентовани као полазна основа за дискусију дефинисани циљеви, мјере и активности, одржане су тематске радионице за радне групе: Просторни развој и инфраструктура, Пољопривреда, Микро, мала и средња предузећа и Туризам.

Како би се побољшао квалитет конципиране Стратегије у току процеса су кориштени сљедећи алати:

- анализа поређења парова,
- анализа укрштања,
- GMA метод (приступ глобалном менаџменту) за идентификацију стратешких циљева,
- анализа трошкова у односу на користи (за приједлог понуђених пројеката),
- комплементарност и условљеност (за дефинисање програма активности),
- мрежа међусобне повезаности
- за сваки елемент Стратегије (унутрашња кохерентност и уравнотеженост).

1.3. Циљеви Стратегије

Основни циљ

Сагледати ситуацију на терену како би се детаљно могао одредити правац развоја и акције, затим унаприједити одрживи развој руралних подручја Бања Луке проводећи развојни модел утемељен на сертификцираном "зеленом" предузетништву и сличним ЕУ искуствима.

Специфични циљ

Повећати број економски профитабилних и социјално праведних МСП у руралним подручјима Бањалуке.

Остали важни циљеви:

- Валоризовати све досадашње, као и потенцијалне туристичке, пољопривредне и друге ресурсе Бањалуге и околине и утврдити препоруке за њихово одрживо коришћење у јединствен документ, прилагођене за сваки просторни сегмент;
- Подизање атрактивности подручја града Бањалуге за инвестициона улагања у развој руралних предјела: привреде, пољопривреде, туризма и неопходне инфраструктуре, од стране домаћих и страних инвеститора;
- Подизање атрактивности подручја за посјету домаћих и страних туриста и развој туристичке инфраструктуре;
- Промоција новог модела развоја названог "рурална индустријализација";
- Подстицање отварања нових радних мјеста у пољопривреди, туризму и дјелатностима везаних за њих;
- Развој предузетничке способности и начина финансирања на руралном подручју града;
- Основе за кандидовање јавних и приватних пројеката руралног развоја за домаће и међународне фондове за финансирање развојних пројеката и инвестиција у привреди, пољопривреди, туризму и повезаним дјелатностима, прије свега заштите животне средине и укључивања руралне економије у међународне интеграције;
- Подизање квалитета и стандарда живота домаћег становишта и уређења околине на руралном подручју града Бањалуге како би се спријечило исељавање, прије свега, млађег становништва;
- Оснажити људски потенцијал за економски раст стварањем партнерства између судионика одрживог развоја у одабраним пројектним локацијама;
- Стварање поузданог система подршке "зеленим" предузетницима руралних подручја Бањалуге путем активности развојних агенција: ЦИДЕА, ЦУРС БЛ, ТОБЛ.

Кроз организовање и провођење истраживања Стратегија треба да одговори на питања битна за дефинисање основних циљева и праваца развоја руралног простора са посебним приоритетима:

ПРИОРИТЕТ 1: ПРИЛАГОЂАВАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ СТРУКТУРА

- Измјена постојеће структуре пољопривредне производње,
- Инвестиције на пољопривредним газдинствима,
- Инвестиције у прераду и маркетинг пољопривредних производа,
- Подршка управљању пољопривредним газдинствима,
- Подршка уређењу, заштити, рационалном коришћењу и организацији земљишних површина,
- Очување и заштита околине, сеоских крајолика и посебних природних вриједности,
- Успостављање базе података (информациони систем) за праћење пољопривредних газдинстава и пољопривредних домаћинстава, катастра земљишта, тржишта и др.,
- Школовање и едукација, прије свега, носилаца производних пољопривредних јединица, као и кадрова који пружају стручне услуге,
- Унапређење савјетодавних услуга у области пољопривреде и руралног развоја,
- Подршка коришћењу водних потенцијала као производног фактора у пољопривреди,
- Одрживо газдовање шумом, проста, проширена репродукција, експлоатација, заштита шума, финализација дрвне масе и др.

ПРИОРИТЕТ 2: ИНДУСТРИЈА ХРАНЕ, КВАЛИТЕТ, ЗДРАВЉЕ, УЛАЗАК НА ТРЖИШТЕ

- Виши степен финализације пољопривредних и других сировина у производњи хране,
- Успостављање тржишних информација,
- Контрола квалитета сировина и готових производа,
- Контрола здравственог стања животиња и биљака,
- Подстицати удруживање произвођача, прерађивача и прометника, организовање удружења специјализованих и других удружења произвођача,
- Развој пољопривредног задругарства као универзалног облика интересног организовања произвођача на принципима Међународног задружног покрета.

ПРИОРИТЕТ 3: РАЗВОЈ СЕОСКОГ ПРОСТОРА

- Изградња и одржавање сеоске инфраструктуре,
- Побољшање доступности јавних услуга сеоском становништву,
- Заштита и очување природног и културног наслеђа у руралним подручјима,
- Диверсификација непољопривредних и пољопривредних активности на селу,
- Подршка развоју микробизниса у руралним подручјима
- (нове привредне активности, занатство, друге услужне дјелатности, кућна радиност и друго).
- Подршка оснивању и раду нових микро, малих и средњих предузећа у руралним подручјима,
- Подршка развоју женског предузетништва у руралном подручју,
- Унапређење квалитета живота у руралним подручјима, уз подстицање диверзификације

ПРИОРИТЕТ 4: РАЗВОЈ СЕОСКОГ ЕКОТУРИЗМА

- Пунктови еко-туризма – развој амбијенталне екологије и амбијенталне архитектуре,
- Развој туристичке компоненте сеоских домаћинстава,
- Развој туристичке инфраструктуре у руралном подручју,
- Развој стандардизације, класификације и означавање сеоских домаћинстава.

У току израде Стратегије организовани су радни састанци и јавна расправа о документу. Тиме је омогућено великом броју заинтересованих субјеката да дају допринос у свим фазама настанка документа.

2. Приступи интегралном руралном развоју

2.1. Основне функције и главне карактеристике руралних простора

Рурално друштво има значајну улогу како у демографском, друштвеном, тако и економском смислу. Према дефиницији руралних подручја коју је формирала (OECD)¹, а која је утемељена на густини насељености простора. Претежно рурална подручја покривају око 90% територије Европе. Процјењује се да на тим просторима живи преко 50% становништва и ту производи преко 40% домаћих производа. Неке од основних функција руралног простора односе се на потребе домаћег становништва које на њему живи, као и на друштво у цјелини. Наиме, рурални простор:

- даје потребно земљиште за производњу хране и других основних сировина,
- обезбјеђује животни простор за биљни и животињски свијет,
- представља простор за одмор и рекреацију,
- представља културно-историјско наслеђе о којем се све више води брига, итд.

Руралне области имају своје економске и друштвене структуре у којима пољопривредна производња, шумарство, занати, мала, средња и велика предузећа производе и тргују. То је простор гдје се пружају услуге значајне за локалну заједницу, те услуге од међународног значаја (туризам). Рурални простори међусобно сарађују, развијају се и надмећу. У поређењу са глобалном економијом, многа рурална подручја заостају у економском развоју. У просјеку је на тим просторима доходак по глави становника значајно мањи од дохотка по глави становника урбаних простора. Стопа незапослености на руралним просторима је далеко већа, а ослањање на пољопривреду и шумарство значајније изражено.

Оно што карактерише удаљене руралне просторе ЕУ-е, без обзира на шароликост њених чланица, а такође и руралне просторе Републике Српске, је ниска густина насељености. На тим удаљеним руралним просторима су и најнижи приходи, највећа незапосленост, слабо развијена инфраструктура и низак ниво јавних услуга. Сви ови проблеми заједно доприносе да све више омладине напушта те просторе и све их је теже задржати на тим просторима. Због тога се креирају различите политике да се то стање промијени.

Општи принципи политике руралног развоја Европске Уније темеље се на:

1. Партнерству и заједничкој одговорности,
2. Стратешком приступу,
3. Комплементарности и кохезији.

Основни циљеви политике руралног развоја

Политике и однос земаља чланица Европске Уније су се кроз протекло вријеме мијењале и развијале према руралним подручјима.

Тако да се сада већ реализује политика четврте генерације програма руралног развоја која се односи на период 2007-2013. Кључни циљеви овог програма и политике руралног развоја су:

¹ OECD-Организација за економску сарадњу и развој

1. Повећање конкурентности пољопривреде и шумарства користећи при томе инструменте реструктурирања, модернизације, иновацију и квалитет производње.
2. Осигурање помоћи у побољшању животне средине уз подршку реализације одрживог управљања земљишним ресурсима и плаћању служби за заштиту животне средине.
3. Остварење доприноса побољшања квалитета живота у руралним подручјима и промоција диверзификације економских активности. То има за посљедицу бољи приступ становника руралних простора основним услужним службама и инфраструктурним потребама, као и отварање нових радних мјеста.

Основни концепт руралног развоја и историјски пут

Под руралним развојем подразумевамо интегрално управљање ресурсима којима располаже рурални простор на одржив начин. То подразумева усаглашавање економских, социјаних и еколошких принципа у оквиру руралне заједнице. Основу политике развоја руралног простора представљају планиране активности које су усмјерене према интересима локалне заједнице. У основи се може рећи да концепт руралног развоја који је утемељила ЕУ представља својеврстан одговор на притисак који је због модернизације трпила пољопривреда развијених европских земаља. Рурални развој има за циљ реконструкцију већ значајно нарушене руралне економије која је скоро у потпуности разорила и испразнила руралне просторе Европе.

Историјски гледано, концепт руралног развоја је прошао кроз период који би се могао окарактерисати кроз три фазна периода:

- I фазу чини период од оснивања Европске економске заједнице до раних 70.-их када је максимално пружана подршка пољопривредној производњи.
- II фазу чини период од 1970. до 1989. године када се рурални развој посматрао са аспекта регионалног приступа и значаја који му је дала регионална политика.
- III фазу чини период од 1990. године када се руралном развоју приступило са аспекта међусекторских веза, односно са аспекта интегралног приступа.

2.2. Концепт "LEADER"

Насупрот класичној политици подршке руралном развоју која се заснива на приступу "одозго на доле", LEADER приступ функционише на принципу "одоздо на горе" и усмјерен је на локални развој. Јавни и приватни партнери на локалном нивоу формирају локалну акциону групу (ЛАГ). Овај концепт који се обично заснива на партнерском односу локалних предузетника, пољопривредника и других заинтересованих за развој из једне или неколико општина може да се примјени и на студијско подручје кроз организовање ЛАГ-а на нивоу општине или предложених територијалних цјелина. Оно што карактерише локалне акционе групе јесте захтјев да у њима буде најмање половина представника из приватног сектора. Улога локалних акционих група је да припремају планове локалног развоја и уводе их у процедуру селекције-избора.

Сматра се да је приступ "LEADER" ефикасан, јер се може лако прилагодити различитим друштвено-економским контекстима у руралним подручјима, односно спаја кључне актере, подстиче сарадњу између различитих субјеката и промовише развој на локалном нивоу.

Треба имати на уму да је концепт Leader + је настао због:

- Најбољег могућег искоришћавања природних и културних ресурса, укључујући и повећање вриједности неких предјела,
- Побољшања квалитета живота у руралним подручјима,
- Додавања вриједности локалним производима, посебно кроз стварање приступа на тржиште малих производних јединица преко колективних дјеловања и
- Коришћења новог „know-how“ приступа и нових технологија и тако стварања компетитивних производа и услуга у руралним срединама.

2.3. Рурални развој и заједничка пољопривредна политика ЕУ

Рурална подручја покривају око 80% територије Европске Уније и на тим подручјима живи око 25% укупне популације њеног становништва. У управљању природним ресурсима тих подручја кључну улогу играју пољопривреда и шумарство као основни корисници земљишта. Политика руралног развоја коју проводи Европска Унија обезбјеђује несметан и уравнотежен развој свих њених руралних подручја.

Основне елементе стратегије интегралног руралног развоја Европска Уније је дефинисала 1988. године у свом документу "The future of ruralsociety" (Будућност руралног друштва). У том документу се дефинише више циљних програма. Европска Унија углавном од тада постепено афирмише нови територијални, мултисекторски, односно интегрални концепт у обнови и планирању развоја руралних подручја.

Све активности које се проводе, а у вези су са руралним развојем и управљањем шумарством, дефинисане су заједничком пољопривредном политиком ЕУ-е (CAP).

Заједничка пољопривредна политика ЕУ (CAP) је развијена на свеобухватном правном оквиру који се односи на пољопривреду земаља чланица Уније. Основна улога (CAP) је да обезбједи заједничка правила уважавајући при томе различитости земаља чланица Европске Уније. CAP је усмјерен на:

1. Пољопривредна тржишта,
2. Рурални развој,
3. Пољопривреду и животну средину,
4. Мјере у шумарству,
5. Органску пољопривреду,
6. Политику квалитета,
7. Унапређење пласмана и квалитета,
8. Финансирање CAP-а,
9. Истраживање.

Стратегија руралног развоја Европске Уније темељи се на шест стратешких смјерница које земље чланице приликом припреме властите стратегије треба да узму у обзир. Те смјернице су:

1. Унапређење конкурентности пољопривредног и шумарског сектора,
2. Унапређење животне средине и крајолика,
3. Унапређење квалитета живота у руралним подручјима, уз подстицање диверзификације,
4. Изградња капацитета на локалном нивоу за запошљавање и диверзификацију,
5. Пренос приоритета у програме,
6. Комплементарност између различитих инструмената заједнице.

Структурни фондови и рурални развој у ЕУ

У оквиру Европске Уније финансирање пројеката руралног развоја се углавном одвијало помоћу следећих програмских инструмената:

- PHARE и SAPARD – Програмски инструмент намијењен изградњи институција и подршке економској реорганизацији у земљама централне Европе,
- ISPA - Програмски инструмент намијењен инфраструктурним инвестицијама у земљама југоистичне Европе.

Планирана политика руралног развоја ЕУ 2007-2013. г. ће се фокусирати на три подручја, позната као "три осе симетрије":

1. Унапређење конкурентности за пољопривредна газдинства и шумарство,
2. Унапђење животне средине и окружења,
3. Унапређење квалитета живота и диверзификације руралне економије.

Улога шумарства у руралном развоју

Стратегија Европске Уније која се односи на шумарство посебно истиче значај који има шумарство у:

- стварању нових радних мјеста,
- општој добробити и животној средини (Члан 3),
- контексту руралног развоја, нарочито у стварању додатних вриједности који учесници могу обезбиједити кроз мјере руралног развоја (Члан 11).

Стратегија шумарства ЕУ је усмјерена је ка:

- обезбјеђивању заштите,
- одрживог газдовања и
- развоју шума.

Заснована је на основним еколошким, економским и социјалним функцијама шуме. Унутар Политике руралног развоја концепцијски оквир шумарских мјера садржан је у Регулативи Савјета европске комисије, Бр: 1257/1999.

Шумарски аспекти у политици руралног развоја су интегрисани кроз три правца:

- инвестиције потребне за унапређење мултифункционалне улоге шума (Члан 30),
- пошумљавање пољопривредног земљишта (Члан 31),
- унапређење вредновања заштите шума (Члан 32).

Препоруке ЕУ које се односе на туризам и културно наслеђе

Препознајући значајну улогу коју има туризам у промоцији и очувању културних вриједности народа, Европска Унија је дала одређен број препорука. Препоруке о промоцији туризма у циљу унапређења културног наслеђа као једног од фактора одрживог развоја су, између осталих:

- Препорука бр. Р(94) 7 Комитета министара чланицама ЕУ која се односи на општу политику одрживог туризма и развоју оног туризма који не угрожава животну средину;

-
- Препорука бр. Р(95) 10 Комитета министара чланицама ЕУ о политици која се односи на одрживи развој туризма у заштићеним подручјима;
 - Препорука 1133 (1990) о европским политикама туризма и Резолуција 1148 (1998) о потреби убрзања развоја туризма у централној и источној Европи, коју је усвојила Парламентарна скупштина Савјета Европе;
 - Декларације које је Конгрес локалних и регионалних власти Европе /Congress of Local and Regional Authorities of Europe / усвојио на Европским симпозијумима о историјским градовима / Symposia of Historic Towns/;
 - Додатак препоруке Rec(2003) 1 који се односи на истовремено вођење рачуна о туристичким чињеницама и потреби заштите културног наслеђа;
 - Агенда о одрживом развоју туризма.

Оно што карактерише препоруке ЕУ када се ради о туризму је:

- Неопходност утврђивања општег оквира за регулисање осјетљивог односа између туризма и културног наслеђа,
- Улога одрживог туризма као фактора економског, социјалног и културног развоја који служи локалним заједницама кроз развој квалитетнијих производа и услуга,
- Питање заједничке одговорности у вези са очувањем и унапређењем културног наслеђа,
- Питање увођења финансијских механизма на свим нивоима (национални, регионални и локални), како би се обезбједио редован допринос туризма,
- Потреба изградње властитих стратегија развоја туризма на нивоу сваке државе која ће осигурати одрживост, итд.

3. Социо-економска анализа руралног подручја града Бањалуке

3.1. Физичко-географске карактеристике подручја

3.1.1. Географски положај, територија и рељеф

Географски положај

Рурално подручје Бањалуке се налази између 44° 29' 24" и 44° 59' 16" С.Г.Ш. и 16° 47' 51" и 17° 15' 40" И.Г.Д. Најјужнија тачка обухвата налази се у атару насеља Бочац (акумулационо језеро ХЕ Бочац), док је најсјевернија лоцирана сјеверно од засеока Торлак, у атару насеља Шимићи (сеоски пут). Најзападнија тачка је у атару насеља Стратинска (брдо Разбој), а најисточнија тачка је на граници атара насеља Агино Село и Бочац на планини Чемерници.

Обухват руралног подручја је неправилног облика. Димензије територије у правцу сјевер – југ износе 45 – 50 km, а запад - исток 20 – 25 km.

Рурално подручје Бањалуке се налази у сјеверозападном дијелу БиХ и Републике Српске. Овај простор по географској регионализацији Проф. др Јована Ђ. Марковића припада макрорегији Панонског обода, мезорегији Перипанонске Босне, односно двијема субрегијама: Доњоврбаско – доњобосански крај и Панонско поуње. Међутим, неки регионални географи су ову територију сврставали у друге регије. Тако нпр. Мелик рурално подручје Бањалуке укључује у подручје висоравни Западне Босне, а Р. Петровић у Средњевисоку Динарску регију Босне. У геоморфолошком смислу, ово подручје припада Панонском ободу и Унутрашњим Динаридима.

Преко руралног подручја Бањалуке прелазе двије значајне саобраћајнице према приједорској регији и Хрватској: магистрални пут Бањалука – Приједор – Нови Град и жељезничка пруга Бањалука – Приједор – Нови Град; као и двије значајне саобраћајнице према Централној и Западној Босни: Бањалука – Јајце долином Врбаса и Бањалука – Кључ преко Мањаче. Саобраћајница Бањалука – Сански Мост пролази кроз централни дио руралног подручја, док саобраћајница Бањалука – Травник преко Кнежево тангира рурално подручје у атару насеља Љубачево.

Према Просторном плану Републике Српске до 2015. год, преко руралног подручја Бањалуке води примарна осовина развоја РС Нови Град – Приједор – Бањалука – Лакташи – Прњавор – Дервента – Модрича – Шамац – Бијељина и терцијарна осовина развоја РС Бањалука – Мркоњић Град - Купрес.

Територија

Рурално подручје града Бањалуке има површину од 1055.68 km² или 105568 ha и простире се у сјеверном, западном и јужном дијелу града Бањалуке и чини 85.18 % територије града Бањалуке. Границу овог подручја на истоку чини урбано подручје Бањалуке; а на сјеверу, западу и југу граница града Бањалуке према општинама Градишка, Кнежево, Лакташи, Мркоњић Град, Оштра Лука, Приједор, Рибник и Челинац.

Укупна дужина границе руралног подручја износи 247 km.

Обухват руралног подручја Бањалуке чине 40 цјеловитих насеља и два дијела насеља и то: Агино Село, Барловци, Бистрица, Бочац, Борковићи, Бронзани Мајдан, Церици, Чокори, Добрња, Драгочај, Дујаковци, Голеша, Кмећани, Кола, Кола Доња – дио,

Крмине, Крупа на Врбасу, Локвари, Лусићи, Љубачево, Мелина, Мотике, Обровац, Павићи, Перван Доњи, Перван Горњи, Пискавица, Пријаковци, Поткозарје (Ивањска), Прњавор Мали, Радманићи, Радосавска, Рекавице – дио, Славићка, Стратинска, Стричићи, Суботица, Шимићи, Шљивно, Верићи, Вилуси и Зеленци.

Табела 1. Насеља у саставу руралног подручја Бањалуке

Ред. број	НАСЕЉЕ	Површина (km ²)	Ред. број	НАСЕЉЕ	Површина (km ²)
1	Агино Село	46.07	22	Мотике	17.07
2	Барловци	7.29	23	Обровац	30.62
3	Бистрица	29.05	24	Павићи	23.40
4	Бочац	35.70	25	Перван Доњи	11.44
5	Борковићи	22.68	26	Перван Горњи	11.44
6	Бронзани Мајдан	10.96	27	Пискавица	61.71
7	Церици	9.99	28	Пријаковци	6.28
8	Чокори	5.45	29	Поткозарје (Ивањска)	73.42
9	Добрња	52.92	30	Прњавор Мали	5.71
10	Драгочај	33.21	31	Радманићи	12.79
11	Дујаковци	28.27	32	Радосавска	9.5
12	Голеша	17.67	33	Рекавице - дио	42.41
13	Кмећани	21.36	34	Славићка	16.32
14	Кола	54.27	35	Стратинска	31.7
15	Кола Доња - дио	6.10	36	Стричићи	12.78
16	Крмине	39.32	37	Суботица	6.06
17	Крупа на Врбасу	53.14	38	Шимићи	40.29
18	Локвари	13.20	39	Шљивно	14.91
19	Лусићи	28.14	40	Верихи	19.07
20	Љубачево	21.73	41	Вилуси	35.68
21	Мелина	29.55	42	Зеленци	7.01
УКУПНО					1055.68

Везе са сусједним просторима проистичу из географског положаја одређеног простора. Под везама се подразумевају односи одређене територије са територијама у окружењу, на различитим територијалним нивоима.

Тако, када говоримо о везама руралног подручја Бањалуке са сусједним просторима, то се првенствено односи на његов географски положај и релације према различитим врстама и нивоима политичких ентитета у окружењу.

Релјеф

Рурално подручје Бањалуке, као што је раније наведено, у геоморфолошком смислу припада Панонском ободу и Унутрашњим Динаридима.

У оквиру руралног подручја може се издвојити шест релјефних цјелина:

- Козара са долинама Бистрице, Црквине, Драгочаја, Иваштанке и Широке ријеке: насеља Барловци, Церици, Драгочај, Мотике, Поткозарје (Ивањска), Пријаковци, Шимићи и Верићи;
- Пискавица планина и долина Брколоса: насеља Бистрица, Борковићи, Пискавица, Радосавска, Славићка;

- Побрђе у сливу Гомјенице: насеља Бронзани Мајдан, Кмећани, Мелина, Обровац, Перван Доњи, Перван Горњи, Стратинска и Суботица.
- Мањачко побрђе: насеља Чокори, Голеша, Кола – мањи дио (КО Сјутрашњица), Кола Доња - дио (КО Кола Доња), Прњавор Мали;
- Плато планине Мањаче: насеља Добрња, Дујаковци, Кола – већи дио (КО Рупари, Кола и Конатари), Крупа на Врбасу – мањи дио, Локвари, Лусићи, Павићи, Радманићи, Стричићи, Шљивно, Вилуси и Зеленци);
- Долина Врбаса са околним побрђем и планинама: насеља Агино Село, Бочац, Крмине, Крупа на Врбасу – већи дио, Љубачево и Рекавице - дио (КО Рекавица Горња и КО Рекавица Доња).

Најнижа тачка руралног подручја се налази источно од насеља Барловци - 144 m, на јужном ободу Лијевче поља. Највиша тачка се налази на планини Чемерници. Ријеч је о врху Голи вис који има висину од 1339 m и лоциран је у атару насеља Бочац. Просјечна надморска висина подручја износи 479 m. Из назива ових морфолошких цјелина је видљива значајна вертикална и хоризонтална дисецираност рељефа. Сљедећа табела показује морфометријске карактеристике руралног подручја Бањалуке.

Табела 2. Висински појасеви у руралном подручју Бањалуке

ВИСИНСКИ ПОЈАСЕВИ	ПОВРШИНА (ha)	УЧЕШЋЕ У УКУПНОЈ ПОВРШИНИ
до 200 m	3652	3.46%
200 - 300 m	23148	21.93%
300 - 400 m	23145	21.92%
400 - 500 m	18346	17.38%
500 - 600 m	12501	11.84%
600 - 700 m	6105	5.78%
700 - 800 m	6341	6.01%
800 - 900 m	4120	3.90%
900 - 1000 m	4154	3.93%
1000 - 1100 m	2568	2.43%
1100 - 1200 m	1055	1.00%
1200 - 1300 m	415	0.39%
>1300 m	18	0.02%

Из табеле је видљиво да у руралном подручју Бањалуке висински појас до 400 m чини 47.31 % укупне површине подручја. Ови терени су доминантни у сјеверозападном дијелу руралног подручја (осим Козаре). Низијски терен (испод 200 m) чини 3.46 % површине обухвата (долине Гомјенице, Брколоса, Бистрице, Пријеке, Црквине, Драгочаја, Иваштанке, Широке ријеке; дио долине Врбаса). Учешће терена са надморском висином преко 600 m (планински терен) износи 23.47 %. Ови терени доминирају у централном и јужном дијелу руралног подручја (плато Мањаче и подручје на десној обали Врбаса). У планинском дијелу руралног подручја су присутне и висоравни попут Добрњског, Лусићког и Павића поља.

3.1.2. Геоморфолошке и геолошке карактеристике подручја

Историја стварања терена

Рурално подручје града Бањалуке (Мањача – Осмача – Чемерница) имало је на основу стратиграфско-тектонских података својеврсну геолошку еволуцију.

Полазећи од тога да су палеогеографски односи распореда копна и мора у мезозоику наслјеђени још из палеозоику, односно, да су овдје егзистирали простори са творевинама океанске коре, у мезозоику се стварају плочасти кречњаци са рожнацима ладиника, затим доломити горњег тријаса и кречњаци јуре и креде. Честе редукције, нарочито у лијас-догеру упућују да је овај простор био на ободу структуре централног-босанског палеозоику.

Овај палеогеографски распоред егзистира од палеозоику и траје све до краја лијас-догера када долази до промјена које условљавају нови распоред копна и мора. У догеру и вјероватно почетком малма долази до затварања трогова и до меланжирања. Том приликом се серпентинити и периодити истискују из омотача. Током меланжирања долази до издизања офиолитске зоне и до формирања трога за седиментацију јурско-кредних флишних наслага зоне Бањалука – Сарајево. Издизање и меланжирање офиолитске зоне одразило се у просторима карбонатне седиментације (Мањача, Тијесно, Чемерница) редукцијом лијас-догерских седимената.

Крајем лијаса море је толико оплићало да се чак понегдје потпуно повлачи и долази до прекида у седиментацији. То је случај у западном и југозападном дијелу картираног терена, у области Мањаче, гдје се малмски кречњаци са клипеинама таложе трансгресивно преко лијаских седимената без видљивих трагова дискорданције.

У осталим дијеловима терена настављена је седиментација у догеру и малму. Стварају се зоогено-спрудни кречњаци у алтернацији са доломитима у морској средини погодне температуре и салинитета за живот алги, колара и других плитководних организама.

Од малма, па све до закључно са ценоманом скоро на читавом терену одвија се дуготрајна мирна седиментација, готово без измјене у режиму таложења. Море је било плитко, слабо покретљиво, а састав и структура карбонатних наслага указују на краћа колебања морског дна вјероватно изазвана епироенетским покретима. Таложене су дебеле масе разноврсних кречњака, рјеђе доломита. У неким областима запажене су појаве секундарне доломитизације. Мјестимично има бречастих кречњака, што значи да је било и јачих струја које су транспортовале теригезни материјал.

Издизање офиолита послје горње јуре условљава миграцију флишних трогова од сјевероистока према југозападу. Том приликом јурско-кредни кластити бивају реседиментовани у творевине горње креде. Такође, долази и до формирања мањих флишних трогова у правцу југозапада и преко карбонатних седимената мезозоику.

Ерозија, спирање и депоновање материјала којим је басен испуњаван вршило се нарочито са сјевероистока. Таложењем седимената горње креде завршава се маринска седиментација на овом подручју.

Вријеме убирања мезозојских карбонатних и кластичних стијена не може се поуздано одредити. Изгледа највјероватније да је у распону горњи еоцен-олигоцен дошло до убирања којим су знатно поремећене мезозојске насlage. Мезозојске стијене се

набирају, расједају дуж реверсних расједа, мијењају првобитни положај, тако да се стварају краљушти и навлаке мањих димензија. Дошло је и до образовања деколмана, јер су под дејством поменутих покрета јурско-кредне стијенске масе клизиле преко старије подлоге у правцу југозпада и заузеле данашњи положај.

По завршетку убирања и навлачења настаје комадање структурних јединица у блокове дуж расједа правца сјевероисток-југозапад. Најмлађи су расједи пружања сјевер-југ.

Почетком неогена долази до расједања и формирања депресија у којима се седиментују неогене творевине. Формира се панонски басен, чији се јужни дио налази сјеверно од Бањалуке.

Паралелно са његовим јужним ободом формирају се слатководни угљоносни басени Бањалуке, Рекавице – Крупа – Бочац.

Постанак миоценских слатководних басена предиспониран је тектонским радијалним покретима негдје у горњем дијелу олигосена. Данашњи изоловани миоценски басени код Бочца, Крупе, Рекавица, раније су представљали цјелину, али су касније неотектонским расједима и снажним дејством ерозије раздвојени. За поменуте басене карактеристично је да су већим дијелом ограничени паралелним расједима, између којих су сачувани у дугачким и уским рововима.

Неогенске наслаге стваране су у језерској средини. У оваквим специфичним физичко-географским условима акумулација материјала вршена је веома брзо. Са околних планина интензивно је спирао материјал и депонован у котлинама. Отуда потиче релативно велика дебљина наслага. Међутим, она је различита у појединим басенима због неједнаког интензитета тоњења дна, брзине акумулације и степена ерозије.

Мјестимичне појаве угљених слојева означавају периоде фитогене седиментације, односно краће тресетне фазе уз баруштински режим. Угљени слојеви су сложене структуре због неравномјерне акумулације материјала, краћих прекида у седиментацији, тоњења дна тресева и сезонских поплава.

Након завршетка неогене седиментације долази до релативног издизања овог дијела Динарида и до усмјеравања ријечних токова који су дијелом формирани и у неогену. У ово вријеме се, такође, спуштају поједини дијелови терена и формирају квартарна поља.

Најмлађи су расједи пружања сјевер-југ.

Предметно подручје изграђују различити литолошко-стратиграфски чланови и комплекси. Оно обухвата више структурно-фацијалних цјелина.

То су:

- зона централних офиолита-Козарска тектонска јединица (структурно фацијална јединица Узломац-Козара)
- Палеозојци шкриљци и мезозојски кречњаци
- флишна зона Бањалука – Сарајево
- структурно фацијална јединица Мањача

Структурна јединица Мањаче

Смјештена је на прилично великом простору. У оквиру ове јединице издвојена су два блока: на сјеверу је блок Добрња – Крупа на Врбасу, а на југу блок Мањаче. Први блок спуштен је у односу на други дислокацијом Добрња – Крупа – Тисовац.

Блок Добрња – Крупа на Врбасу изграђен је највећим дијелом од кречњака доње креде и кластичних седимената горње креде, а подређено од кречњака горње јуре. Овај блок представља структуру нагнуту према југоистоку, са слојевима који падају под углом 20 – 40°.

Блок Мањаче представља плочу испресјецану расједима; он има облик јако деформисане веома благе синклинале, која према Врбасу прелази у исто тако благу нантиклиналну нагнуту у правцу истока. Слојеви благо падају под углом 10 – 30°.

Овај блок обухвата сјеверне дијелове планине Мањаче. Састоји се, углавном, од тријаских кречњака и доломита и јурских кречњака, преко којих тансгресивно лежи кредни флиш.

Генерални падови у овом блоку су према сјеверу и сјевероистоку, набори у флишним седиментима су декаметарских и хектаметарских димензија, са осам углавном СЗ – ЈИ.

У најјугозападнијем дијелу откривена је једна антиклинала динарског правца. Тјеме ове антиклинале је лонгитудиналним расједима јако разорено, тако да детаљнији подаци о овој структури нису познати.

Структурна јединица Мањаче је у цјелини ограничена дислокацијама Локвари – Шеховци – Јајце и Рекавица – Врбас – Лисковица – Јајце.

Овој јединици на истраживаном простору припада и дио у реону Голеша (блок Добрња – Крупа на Врбасу). Блок Добрња – Крупа на Врбасу изграђен је највећим дијелом од кречњака доње креде и кластичних седимената горње креде, а подређено од кречњака горње јуре. Овај блок представља структуру нагнуту према југоистоку, са слојевима који падају под углом 20-40°.

Структурна јединица Сљемена

Налази се у сјеверозападном дијелу предметног подручја на релативно малом простору. У њен састав улазе стијене тријаске старости – вулканогено – седиментне творевине, кречњаци и доломити су доста поремећени и изломљени.

Структурна јединица Осмаче

Источно од Врбаса издиже се планина Осмача која представља посебну структурну јединицу. У њеној грађи учествују, скоро искључиво, насlage јуре и креде и сасвим мало горњег тријаса.

Ова структурна јединица представља синклиналу која благо тоне према југоистоку. На јужној страни је одвојена дислокацијом Добрња – Крупа – Тисовац и спуштена у односу на структурну јединицу Тисовца. Карактеристично је да структуру Осмаче пресијецају три уздужна скоро паралелна расједа раздвајајући мање блокове – плато Кримине и плато Љубачево, између којих је издигнут гробен Осмаче. Плато Љубачево је деформисан накнадним покретима тако да слојеви падају према сјевероистоку. Осмача је оивичена маркантним дислокацијама и јасно издвојена од околних структурних јединица.

Блок Тијесно источно у кањону

Тијесно представља сјеверни завршетак планине Осмаче. Изграђен је од тријаских доломита, лијас-догерских кречњака, масивних и банковитих кречњака горње јуре и креде и кластичних седимената креде.

Овај блок представља преврнуту антиклиналу с пружањем осе сјевер-југ. Западно крило антиклинале је разорено и навучено на флишне наслаге горње креде, а код Карановца и на тријаске доломите блока Мањаче.

Сјевероисточна граница овог блока је расјед Карановац – Кнежево који на неким мјестима (пут Бањалука – Кнежево) има елементе транскурентног кретања.

Структурна јединица Тисовца

Налази се јужно од јединице Осмаче. Изграђена је од наслага креде у карбонатном и кластичном развоју и миоценских наслага. Представља сјеверозападно крило синклинале са падом према југу и југоистоку. Слојеви падају нешто стрмије него на Осмачи, углавном под углом 20 – 40°. На лијевој страни Врбаса су кречњаци доње креде закрнути према истоку-сјевероистоку.

Структурна јединица Чемернице

Обухвата планину Чемерницу у ужем смислу. У њеној грађи преовлађују наслаге креде и подређено јуре. Ове наслаге су улазе у синклиналу, деформисану расједима, са благо нагнутим слојевима.

3.1.3. Хидрогеолошке и инжењерскогеолошке карактеристике

Хидрогеолошке карактеристике

Предметно подручје на основу физичко-географских, геолошких и хидрогеолошких услова припада хидрогеолошком унутрашњем региону врло хетерогеног литостратиграфског састава и сложеног структурног склопа. Дијелом припада сливу Врбаса, а дијелом сливу Сане. Вододелница је орографска.

На подручју града разуђена је површинска хидрографска мрежа силикатних и флишних терена и крашка хидрологија. Површинска хидрографска мрежа је представљена мноштвом повремених и сталних поточића и потока, те мањим и већим ријекама, које граде два слива, Врбаски и Сански.

Најзначајнији водни ресурс западног дијела Републике Српске, а уједно и руралног подручја града Бањалуке, представља слив ријеке Врбаса. Три четвртине подручја града су смјештена у његовом сливу, а једна четвртина у сливу ријеке Сане. Кроз подручје града Бањалуке Врбас је направио 45 km корита, дужином свога тока. На руруалном подручју града најзначајније притоке Врбаса су ријеке Крупа, Швракава, Сутурлија, Врбања, Широка ријека, Драгочајска ријека и Црквена.

Сливу ријеке Сане припада подручје Бронзаног Мајдана, Вилуса и Павића са већим ријекама Козицом и Гомјеницом и њиховим притокама Стратинска, Мелина, Бркалос, Бистрица и Пискавичка ријека.

И поред добро разуђеног ријечног слива, на територији града већи дио планинског подручја је без воде.

Појава извора на силикатним теренима није тако честа као када се ради о флишу, гдје је њихова појава бројнија.

Интензивно је присуство извора на доломитима, посебно у зонама на додиру са другим геолошким подлогама.

Према хидрогеолошким карактеристикама терен истраживаног подручја изграђују водонепропусне и слабоводопрпусне стијене, а пропусне стијенске масе су подређено заступљене.

Хидрогеолошка категоризација терена

Стијене које изграђују ово подручје су интергрануларне, пукотинске и безначајно пукотинске порозности. Према филтрационим карактеристикама, то су пропусне и непропусне стијене, а према хидрогеолошкој функцији спроводници (колектори) подземних вода, изолатори и баријере. С обзиром на хидрогеолошки механизам, то су субартешке, артешке и слободне.

У пропусне стијене спадају стијенске масе интергрануларне и пукотинске порозности. То су тријаски и миоценски кречњаци, те алувијални шљунковити и пјесковити седименти. У цјелини су добре водопрпусности, а ограничене трансмисивности.

Стијене пукотинске порозности имају значајније подземне акумулације у зонама интензивније тектонизираних карбонатних стијена.

Непропусне стијене највише су заступљене палеозојским и мезозојским кластитима и квартарним глиновитим седиментима. Водопрпусности и трансмисивности су врло слабе.

Инжењерскогеолошка категоризација терена

На основу литолошког састава и склопа рељефа, климе, хидрогеолошких, хидролошких и др. карактеристика терена, те геолошких, посебно савремених геолошких процеса издвојена су инжењерскогеолошки карактеристична подручја, те категорије терена по степену стабилности.

Истраживано подручје припада Унутрашњим Динаридима.

Категорије терена по степену стабилности су:

Категорија терена „највећим дијелом стабилна и у природним условима и при дјелатностима човјека“.

Категорија терена „претежно стабилна у природним условима, а може постати претежно нестабилна при дјелатности човјека“.

Категорија терена „претежно нестабилна у природним условима, а при дјелатности човјека претежно нестабилна“.

Подручје Унутрашњих Динарида

Подручје Унутрашњих Динарида захвата сјеверне и средишње дијелове Републике Српске. У грађи терена заступљени су кречњаци флишне стијене, вуканогено-седиментни комплекси дијабаз рожне формације и др. Између појединих планина налазе се и мањи или већи терцијарни басени испуњени седиментима флишоликих комплекса стијена. У овом се подручју могу разликовати планинско подручје и подручје терцијарних басена.

Планинско подручје је значајно по врло јасно израженом рељефу, с дубоким ријечним долинама, значајним количинама падавина (1000-2000 mm/год.) и великим нагибима дна водених токова.

Утицај мразева на стијене је, такође, велик.

Карактеристике литолошког састава и све остале природне карактеристике овог подручја условљавају интензиван развитак готово свих облика савремених геолошких процеса. На стрмим падинама и литицама карбонатних стијена честа су сипаришта, стварајући у подножју веће насlage дробине, а гдје је инфилтрација површинских вода мала има бујица. Стијене и комплекси стијена су обично растресени у површинском дијелу и покривени дебелим покровом хетерогеног распаднутог материјала који је склон расквашавању и клизању. Клизишта су често у подручјима изграђеним од флишних флишоликих комплекса стијена, стијена дијабаз-ројне формације и шкриљаца (агилошиста и филита).

Процеси ерозије, иако су снажније развијени, у неким дијеловима због пошумљености су слабији. Подручја терцијарних басена у региону Унутрашњих Динарида су по свом геолошком саставу и грађи слични подручју руба Панонске низине. Ерозија је доста изражена, као и одроњавања.

Категоризација терена по стабилности

Категорија "Највећим дијелом стабилна у природним условима и при дјеловању човјека"

Овој категорији припадају терени који су изграђени од стијена и комплекса стијена, којима су и петрографска и физичко-механичка и остала својства релативно стална и које се не мијењају под утицајем савремених геолошких процеса и дјеловања човека. У ову категорију спадају терени изграђени од компактних кречњака, доломита, мермера, магматских стијена, шљунци и сл. Ту се уврштавају и алувијалне равнице, ријечне и језерске терасе.

Категорија "Претежно стабилна у природним условима, а може постати претежно нестабилна при раду човјека"

У литолошком погледу ови терени су хетерогени, а најчешће су заступљени комплекси усложњених стијена, у којима се ритмички или неправилно смјењују различите стијене. Физичко-механичка својства се у комплексима потпуно разликују. Чак и у једној литолошкој врсти постоје знатне разлике у особинама. У природним условима овакви терени су обично стабилни. Стабилност тих стијена, која може бити мјестимично и привидна, узрокује дијелом морфологија терена. Нагиби природних падина осигуравају стабилност док се налазе у природним условима. Због тога је могуће да у овим теренима има и старих, потпуно или само привремено умирених клизишта. Дјелатношћу човјека, посебно разноврсним усјецањем, ови терени могу постати нестабилни. Локални услови су при том од посебне важности, затим положај слојева

према падини, већа или мања водопропусност тла и његова способност дренажа, физичко-механичка својства стијена и комплекса као цјелине, отпорност према деструктивном дјеловању спољних сила и др.

"Процес ерозије је релативно чест"

У ову категорију спадају, у првом реду, стијене изграђене од комплекса флиша и флишоликих седимената, те флишоликих, дјелимично више или мање шкриљавих комплекса, затим комплекси пјешчара и конгломерата, те комплекси доломити.

Категорија "Претежно нестабилна у природним условима, а при дјелатности човјека највећим дијелом нестабилна"

Овој категорији припадају подручја у којима су савремени геолошки процеси одношења материјала површинским водама, одроњавање, солифлукције, а посебно клизања на падинама, снажно развијени. Ови су процеси развијени и у природним условима, па су већ и тиме изражене неповољне инжињерскогеолошке особине терена.

Овакво је стање последица јасно изражених и непрекидних промјена у саставу комплекса стијена. Промјене у литолошком саставу условљавају и значајне разлике и промјене у физичко-механичким особинама стијена, а нарочито промјене у хидрогеолошким особинама на мањим удаљеностима. У површинским су дијеловима терена основне стијене знатно промијењене под дејством површинских и подземних вода. У тим су дијеловима терена погрожене и физичко-механичке особине стијена у поређењу с нераспаднутим основним стијенама у подлози. У овим теренима има често лабилних падина, на којима стално постоји могућност да се створе нове појаве нестабилности и у природним и у условима дјелатности човјека.

Санирање постојећих појава, а и оних које су настале у новије вријеме захтијева обично опсежна студијска истраживања и пројектовања.

Овој категорији терена као типски припадају они који су састављени од неогених седиментних комплекса и то различитих глина, лапоровитих глина, и др. са честим међусобним прелазима, затим терени састављени од вулканогених-седиментних комплекса и свих комплекса стијена које су хетерогене (Миласевићи – Кадина вода).

Категоризација терена према хазарду и ризику од клизишта

Степен хазарда указује на потенцијалну магнитуду и вјероватноћу покретања стијенске масе, површину која може бити захваћена клизањем, брзину клизања и могућу учесталост активирања процеса клизања.

Ризик од појаве клизишта односи се на могуће последице по материјалним вриједностима које могу бити угрожене.

Категоризација терена по степену хазарда је:

- без хазарда: терени највећим дијелом стабилни, у природним условима не очекују се клизишта под било којим условима, терени без ризика,
- низак хазард: терени гдје до клизишта може доћи под екстремно неповољним условима који имају малу вјероватноћу појављивања или је вјероватноћа појављивања велика, али је покренута маса мала, обично степен ризика 2-3. Падине већег нагиба у чијој грађи учествује делувијално тло, те неогени седименти (Крупа, Бочац).

- средњи хазард: терени гдје се очекује активност клизања са већим покретањем земљишних маса са релативно спорим кретањем, степен ризика 2-5. (Миласевићи – Кадина вода).

Категоризација терена по степену ризика је:

- без ризика: терени гдје се не планира спровођење већих техничких и др. активности,
- низак ризик: терени са клизиштима гдје се незгоде јављају, али се лако отклањају, имовина и животи нису угрожени,
- средњи ризик: терени са клизиштима гдје се незгоде јављају са тешким посљедицама оштећења објеката, са краћим прекидом функције, али без угрожавања живота људи. (Миласевићи – Кадина Вода).

Систематским истраживањем клизишта и подузимањем одговарајућих техничких мјера, могуће је спријечити и елиминисати процес клизања. Подузете техничке мјере морају бити економски оправдане.

Рејонизација према степену ерозивности

Као посљедица механичког рада вода које теку површином земље развија се процес ерозије, а интензитет зависи од природе стијена, нагиба терена, постојања биљног или другог покривача, те свакако количине падавина и др. чинилаца.

Дакле, ерозија је већег интензитета на необраслим падинама и у подручјима што су покривена деградираним шумама. Према степену ерозивности, а на основу претходно наведеног, извршена је сљедећа рејонизација (из Тумача за инжињерскогеолошку карту Југославије размере 1:500.000 - 1969. год.):

Истраживано подручје претежно је брдовито и планинско, знатним дијелом пошумљено, изграђено од различитих стијена, ерозиони процеси односе годишње 100-200 тона по km².

Оцјена инжењерскогеолошких карактеристика са становишта коришћења простора у будућности

Инжењерскогеолошке карактеристике тла одређују, у многеме, могућност коришћења простора. Оне су по својим специфичностима доста неуједначене, зависне најчешће од утицаја других чинилаца (климе, хидрогеолошких и хидролошких прилика и др.).

Према претходно приказаним инжењерскогеолошким карактеристикама, истраживачко подручје је значајно по врло јасно израженом рељефу. Својства овог подручја условљава интензиван развој готово свих облика савремених геолошких процеса. Сигурно је да овај простор може бити интензивно кориштен за многе намјене у будућности и да има одговарајуће вриједности, с тим да се увијек уважавају инжењерскогеолошке особине стијенских комплекса.

Сеизмичке карактеристике

Сазнања, која су довела до упознавања механизма земљотреса, његове генезе и специфичних промјена и ефеката, које они изазивају на површини земље, пружају

могућност за смањење његових рушилачких посљедица одговарајућим превентивним мјерама.

Перманентна опасност од катастрофалних земљотреса који су се релативно често догађали на овим просторима Бањалука (1969., 1981. и др.), указују на неопходност да превентивне мјере против штетног утицаја земљотреса треба да се планирају и проводе још у фази просторног планирања.

Сеизмичност простора

Сеизмичност истраживаног подручја, према досадашњем сазнању, припада јужном дијелу бањалучког сеизмогеног подручја, које је једно од најактивнијих сеизмогених подручја у Републици Српској.

На овом подручју у прошлости догодило се више разорних земљотреса (1935., 1969., 1981.) интензитета VIII° MCS скале. По свом дејству и посљедицама, земљотрес од октобра 1969.г. био је најразорнији и манифестовао се на већем простору, а у центру интензитетом VIII-IX° MCS скале. На површини од око 9000 m² земљотрес се манифестовао интензитетом од VII-IX° MCS скале.

Према подацима сеизмичких карата из Правилника о техничким нормативима вискоградње у сеизмичким подручјима – истраживани простор налази се у зони максимално очекиваног интензитета потреса:

V^o и VI° MSK₋₆₄ за повратни период 50 година 63% вјероватноће
VII° MSK₋₆₄ за повратни период 100 година 63% вјероватноће
VIII° MSK₋₆₄ за повратни период 1000 година 63% вјероватноће
VIII° и IX° MSK₋₆₄ за повратни период 10.000 година 63% вјероватноће.

3.1.4. Климатске карактеристике

Климатске услове ширег подручја Бањалуке одређују сложене физичко - географске карактеристике (ријечне долине, планински рељеф и др.) и атмосферска циркулација макроразмјера, а посебно поља високог и ниског притиска изнад Европе и Атланског океана.

Предметно подручје изложено је утицајима поларног ваздуха који доспијева из сјеверних ширина Атланског океана, средње и сјевероисточне Европе и Сибира, док на југу положај Динарских планинских вјенаца спречава продор тропских ваздушних маса са Средоземног мора.

Према томе, шире подручје Бањалуке одликује умјереноконтинентална клима. Вриједности климатских елемената у појединим дјеловима предметног обухвата варирају због разлике у надморској висини, орографији, те вегетацијском покривачу. Утицај на климу имају одређени локални услови, као што су мреже водених токова и антропогенски фактори.

Температура ваздуха

Средња годишња температура износи 10,8° C, а за вегетациони период (од марта до новембра) 17,2° C.

Средње мјесечне температуре већег броја мјесеци су изнад 0° C што показује да на овом подручју нема дугих периода са врло ниским температурама.

Највише средње мјесечне температуре ваздуха су у јулу (20,7° C) и августу (20,5° C), а најниже у фебруару (-1,4° C) и јануару (0,4° C).

Табела 3. Средње мјесечне и средња годишња температура ваздуха

МЈЕСЕЦИ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	СРЕД. Г.
Вриједности t_y °C	0.4	-1.4	5.4	11.3	15.4	19.0	20.7	20.5	16.3	11.0	6.1	2.2	10.8

Мјесеци који имају највећу вриједност средње максималне температуре ваздуха су јули и август, а најниже вриједности средње минималне температуре ваздуха забиљежене су у јануару, фебруару и децембру.

Према прегледу вриједности температуре ваздуха са неколико метеоролошких станица ширег подручја Бањалуке², средње годишње температуре ваздуха крећу се од 10.1° C до 10.9° C на надморским висинама испод 300 m и нешто нижим температурама у брдско-планинској области.

Средње минималне и средње максималне мјесечне температуре ваздуха на разматраном подручју имају веома сличну просторну расподелу, као и средње мјесечне температуре ваздуха и указују да се у просјеку у току године температура ваздуха креће у опсегу од минус 5° C до плус 27° C.

Табела 4. Средња максимална температура ваздуха

СТаница	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	ГОД.
Бањалука	3.6	6.4	11.8	16.8	21.8	25.0	27.1	26.8	23.1	17.3	10.6	5.3	16.3

Табела 5. Средња минимална температура ваздуха

СТаница	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	ГОД.
Бањалука	-4.9	-2.8	0.7	4.7	9.0	12.5	13.7	13.2	9.9	5.7	1.9	-2.3	5.1

Вегетациони период почиње 15. марта и траје до 23. новембра, а то је период са средњим дневним температурама већим од 5° C. Период са средњом дневном температуром већом од 20° C траје у просјеку 46 дана. Јављају се и дани са тропским температурама, тј. периоди када су температуре 30° C или веће.

Падавине

Режим падавина представља, свакако, један од најзначајнијих климатских елемената. Просјечне годишње падавине износе 1.017 mm/m². Висина падавина расте у прољеће и јесен, а опада преко лjeta и зиме.

Табела 6. Средње месечне количине падавина (mm)

МЈЕСЕЦИ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	ГОД.
Падавине mm	70.5	69.7	71.5	89.6	106.9	126.1	87.5	57.6	61.1	83.1	102.5	81.1	1017.2

² "Климатски услови ширег подручја Бањалуке за потребе санбдијевања питком водом и одвођења отпадних вода", Даница Спасова, С. Максимовић, Бањалука 2001. Анализа климатских елемената извршена је према подацима са неколико метеоролошких станица (Бања Лука, Челинац, Мркоњић Град, Јајце, Шипово, Млиниште, Лакташи...) за период осматрања 1951-1985. године и других расположивих података.

Просторна расподјела годишњих количина падавина указује да се на анализираном подручју у току године у просјеку излучује 850mm до 1000mm сјеверно од Бањалуке, у доњем току Врбаса, и знатно више у средњем и горњем току, јужно од Бањалуке, и то у просјеку од 1000mm до 1500mm³.

Падавине у облику снијега јављају се од октобра до маја, а највише дана са овим падавинама има у децембру, јануару и фебруару.

Подручје шире околине Бањалуке има просјечан годишњи број дана са сњежним покривачем око 50 дана, осим у планинској области изнад 1000 м надморске висине гдје је број дана са сњежним покривачем двоструко већи.

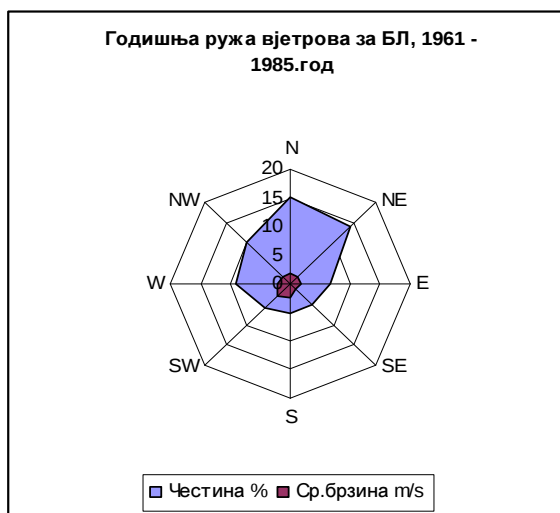
Вјетар

У погледу режима вјетра уочава се доминантан утицај локалних орографских препрека, како на правац тако и на интензитет ветра. У Бањалуци и широј околини преовлађују сјеверни-сјевероисточни и сјеверозападни-западни ветрови. Сразмјерно висока фреквенција тишина показује да је на овом подручју у току године око 40% дана без вјетра. Највеће просјечне брзине вјетра не прате увијек учесталост праваца вјетрова и крећу се око 2.9 m/s у Бањалуци.

Табела 7. Годишње вриједности честине и средње брзине вјетра за Бањалуку 1961-1985. год

ПРАВАЦ	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW
Честина %	15.3	13.9	6.6	5.2	5.1	6.1	9.1	10.3
Ср.брзина m/s	1.7	1.9	1.8	1.3	2.3	2.9	2.0	1.7

Графикон 1. Годишња ружа вјетрова

³ "Климатски услови ширег подручја Бањалуке за потребе снабдијевања питком водом и одвођења отпадних вода", Даница Спасова, С. Максимовић, Бањалука 2001.

Релативна влажност

Табела 8. Средње мјесечне вриједности релативне влажности ваздуха

МЈЕСЕЦИ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	СРЕ.Г.
Величина влажн.у %	85	80	76	73	75	73	72	71	77	83	86	78	78

Средња годишња вриједност релативне влаге износи 78%, што значи да је ваздух изнад Бањалуке умјерено влажан. Највећу вриједност релативне влаге имају новембар и јануар.

С обзиром на високо засићење ваздуха воденом паром у зимским мјесецима, честе су појаве магле и приземних падавина. Највише дана са маглом има у децембру, јануару и октобру, а најмање од априла до јуна мјесеца.

3.2. Природни ресурси подручја

3.2.1. Пољопривредно земљиште

Пољопривредно земљиште представља необновљив природни извор и ресурс. Значај пољопривредног земљишта за друштво у цјелини је од великог значаја као незамјењивог услова и основе за пољопривредну производњу.

Пошто је земљиште битан ресурс, а пољопривреда значајна грана привреде, потребно је створити могућност интегралног газдовања овим ресурсом, у смислу бољег и рационалнијег коришћења, уз максимално поштовање принципа његове заштите и уређења у циљу организовања што интензивније пољопривредне производње. Према томе, битан је наглашен интерес друштва за очување, заштиту и коришћење уз очување плодности и намјенско коришћење пољопривредног земљишта, уз заштиту животне средине.

Пољопривредно земљиште руралног подручја града Бањалуке заузима површину од око 45.990,38 ha, што чини 43.56 % од укупне површине.

Табела 9. Структура пољопривредног земљишта

ПОЉОПРИВРЕДНО ЗЕМЉИШТЕ	ПОВРШИНА ha	%
Оранице	40043.00	72.48
Воћњаци	3417.00	6.19
Виногради	5.00	0.01
Ливаде	6087.00	11.01
Пашњаци	5697.00	10.31
УКУПНО	55249.00	100.00

Извор: Републички завод за статистику РС

Из табеле 9. Структура пољопривредног земљишта, може се видјети да су највише заступљене оранице 72,48%, затим ливаде 11,01%, пашњаци 10,31%, воћњаци 6,19%. Према статистичким подацима табеле 9. највеће површине заузимају оранице, а према подацима **corine** највеће површине заузимају ливаде, што нам говори да су оранице претворене у ливаде и да је највећи дио тих површина запуштен и неадекватно обрађен. Катастарско класирање је вршено првенствено ради утврђивања катастарског прихода. Тако су нпр. у оранице сврстана и земљишта на великим нагибима, иако су у вријеме класирања и тако кориштена, гдје им ни по природним ни по економским

мјерилима није мјесто и гдје се земљишта не би ни смјела обрађивати због интензивне ерозије. Технички прогрес довео је до напуштања обраде земљишта на таквим теренима и претварања ораница у ливаде. То је довело до прилично великих разлика између катастарских података и стварног стања на терену нарочито на подручјима са израженим рељефом.

Табела 10. Структура пољопривредног земљишта (CORINA)

КАТЕГОРИЈА ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА	ПОВРШИНА(ha)	%
Култивисано земљиште	19 615.68	42.65
Пашњаци	5 910.67	12.85
Остало пољопривредно земљиште	20 464.03	44.50
УКУПНО	45 990.38	100.00

Табела 11. Земљиште према бонитетним класама

Бонитетне класе земљишта	Површина ha	Структура %
I-II бонитетне класе	582.97	0.60
II-III бонитетне класе	317.50	0.30
III бонитетне класе	5228.02	4.95
IV бонитетне класе	7012.78	6.64
V-VIII бонитетне класе	92426.36	87.55
УКУПНО	105567.63	100.00

Извор: Карта употребне вриједности земљишта

Из табеле 11. се види да су најзаступљенија земљишта од V-VIII бонитетне класе 87.55% од укупне површине која нису прикладна за оранице него за ливаде и пашњаке. Најмање су заступљена земљишта II и III бонитетне класе. Као што се из табеле види, њихова заступљеност је занемарљива тако да са сигурношћу можемо рећи да их на третираном подручју и нема. Посебна пажња треба да се посвети земљиштима III и IV бонитетне класе као највећем ресурсу, односно, најплоднијем земљишту и најпогоднијем за интензивну првенствено, ораничну пољопривредну производњу.

Пољопривредно земљиште посматрано са аспекта услова производње и конфигурације терена, сврстано је у три групе:

- Прва група су земљишта ријечних долина Врбаса, Гомјенице, Бркалоса, Драгочаја, Широке ријеке и земљишта падина, нагиба до 5%. То су највриједнија и најплоднија земљишта која захтијевају и највећи степен заштите (нарочито од поплава).
- Друга група пољопривредног земљишта су брежуљкаста земљишта, на мањој надморској висини и са нагибом до 20% која су смјештена на јужном дијелу Поткозарја и земљишта око Бронзаног Мајдана, између ријеке Гомјанице и Стратинске, као и сама долина Стратинске.
- Трећа група пољопривредног земљишта је смјештена на већим надморским висинама, са нагибом већим од 20%, у крашким увалама и висоравнима. То су подручја са дубоким и квалитетним земљиштима Добриње, Стричића, Грличког поља.

Педолошке карактеристике

На формирање земљишта и на њихова физичка, хемијска и остала својства утиче више педогенетских фактора. Доминантан утицај имају рељеф, геолошка подлога, клима и дјелатност човјека.

На теренима са израженим рељефом, какав је случај у оквиру обухвата, утицај геолошке подлоге расте упоредо са повећањем нагиба. Обрнуто, што је нагиб мањи, идући ка равнијим теренима и положајима, расте утицај климе и осталих фактора.

С обзиром на матичан супстрат, односно геолошку подлогу на којој су настала, земљишта се могу подијелити на:

- секвенце на глини и иловачи,
- подсеквенце на неким карбонатним супстратима,
- подсеквенце на киселим силикатним стијенама,
- подсеквенце на тврдим карбонатним стијенама (производна способност ограничена због плиткоће тла).

Подсеквенца на глинама и иловачама

Ова подсеквенца не представља јединствену цјелину, јер се јавља тамо гдје је у геолошкој прошлости на удолинама долазило до већег таложења глина и иловина. Најраширенија су у сјеверном дијелу, јужно од обронака Козаре, пружајући се упоредо са правцем Бања Лука - Приједор. Одвојени комплекси налазе се и у крашкој зони, као што су увала Добриње, Стричића, Кадине Воде, Леденице, долина рјечице Крупе, Грличко поље, али и на другим теренима.

Перспективно су најплоднија земљишта у долини Гомјанице, дијелом у долини Бркалоса, те у уским долиницама Мелинске ријеке и Суботице, која су сврстана у прву бонитену класу. Затим долазе долине Драгочајске, Шарговачке и Широке ријеке које су сврстане у другу бонитетну класу. Сва она захтијевају хидротехничке мелиорације за увођење у интензивну производњу. Највећу подсеквенцу заузимају земљишта треће категорије, а на нешто стрмијим положајима до нагиба од 20%. Земљишта III–IV бонитетне класе су готово сва закисељена и хемијски осиромашена, те захтијевају агротеничке мелиорације.

Подсеквенца на некарбонатним стијенама (еруптивним и седиментним)

Покрива обронке Козаре и Црног врха, те подручја Стратинске и дијелом Обровца западно од горњег тока Гомјанице. Јавља се и на неким другим локацијама (Радосавска, Славичка, Пискавичка планина, а мјестимично унутар крашке зоне). Нема веће важности за пољопривреду, јер се ту налазе претежно плића земљишта на испупченим дјеловима рељефа, ниске производне способности, од V до VIII категорије.

Подсеквенце на меким карбонатним супстратима (трошни кречњаци, лапори, лапоровите глине)

Захвата релативно малу површину (Мотике, Драгочај и Градину). У овој зони се јављају смонице, које су релативно плодна земљишта, али због високог садржаја глине, тешка су за обраду и готово су сва на нагибима тако да су сврстана у III – V бонитетну класу, а на нагибима већим од 20% у групу од V до VIII категорије. Јужне и источне експозиције су погодне за подизање воћњака и винограда.

Подсеквенце на једрим кречњацима и диломитима (укључујући претежно карбонатни флиш)

Ово је претежно крашка зона, а протеже се оријентационо, јужно од цесте Бањалука - Бронзани Мајдан, покрива шире подручје Мањаче. Унутар ове зоне, како је наведено, има оаза и других подсеквенци. С друге стране, једрих кречњака има мјестимично и на

Козари. Ова зона је уједно и најраспрострањенија. Због крашког карактера изломљеног рељефа и бројних вртача, дубина и квалитет земљишта јако варирају већ и на сасвим малим одстојањима. Најплоднија су, али и најмањих површина земљишта у вртачама која претежно служе за производњу поврћа. С друге стране, врло су раширени камењари, који могу служити само за пашу и шуму.

У овој зони су и посљедице ерозије врло изражене, нарочито на доломитним теренима, као што је случај у подручју Дујаковаца, те између Зеленаца и Горњег Первана. То исто вриједи и за многе терене на тврдим кречњацима, као нпр. у Крминама, Љубачеву и др.

3.2.2. Шуме и шумско земљиште

Шуме су регулатор климе и имају утицај на глобалне климатске промјене. Такође, шуме су фабрике кисеоника, регулишу режим вода, обављају заштиту земљишта, саобраћајница, спречавају ерозије, бујице и поплаве. Затим, пружају оптималне услове за рекреацију, спорт и развој туризма, лова и риболова.

Због свега наведеног, шуме и шумска земљишта су добра од општег интереса, те уживају посебну заштиту државе и користе се под условима и на начин који су прописани Законом о шумама.

Подручје града Бањалуке, у погледу вегетацијске структуре, припада Средњоевропској провинцији у сјеверном дијелу, док јужни дио припада Илирској провинцији. Према еколошко-вегетацијској рејонизацији (Стефановић, и др. 1983.), предметно подручје се налази у Припанонској области и Сјеверозападном босанском подручју, а јужни дио (Илирска провинција) области Унутрашњих Динарида, кречњачко доломитном подручју и Кључко-петровачком рејону.

Са климатогеног аспекта, шуме и шумска земљишта на подручју обухвата већим дијелом се налазе у појасу мезофилних шума храста китњака и обичног граба, затим у појасу мезофилних шума букве (*Fagetum montanum*). Наведене заједнице букве често се јављају и у појасу храстових шума и то у усјецима уз потоке и на сјеверним експозицијама.

На вишим надморским висинама јављају се високе мјешовите састојине букве и јеле са смрчком. Око 7 % укупне површине шума и шумског земљишта се налази под шумским културама, углавном четинара.

У зони шума храста китњака и обичног граба, у зависности од рељефа, геолошке подлоге и земљишта, јављају се и друге шумске заједнице, као што су чисте шуме храста китњака (*Quercetum montanum*) у којима се могу наћи фаџијеси са питомим кестеном (*Castanea sativa*).

На великим нагибима западних и југозападних експозиција у кањону Врбаса развила се заједница сувих станишта са црним грабом и храстом медунцем (*Quercus-Ostrya carpinifoliae* Хт 38), као и заједница храста медунца и бјелограбића (*Carpinetum orientalis illyricum*), која се јавља на сувој скелетној подлози. Деградациони стадији наведених заједница сувих станишта су густе шибљаци и шикаре, а секундарна вегетација су ксеротермне ливадске заједнице свезе *Mesobromion* Oberd.57.

Ту се поред широко распрострањених врста могу наћи и многе ендемичне и реликтне врсте.

Укупна површина шума и шумског земљишта на руралном подручју града Бањалуке износи 48 320,41 ha, што представља 45,77 % од укупне површине предметног простора.

Од тога, 31 010,06⁴ ха или 64,2% се налази у државном власништву, док је 17 310.35⁵ ха или 35,8% са правом власништва.

Шумама и шумским земљиштем у државном власништву газдује ЈП „Шуме Републике Српске“ преко ШГ „Бања Лука“, а на темељу Закона о шумама, док са приватним шумама газдују њихови власници. Стручне и управне послове у приватним шумама такође врши ЈП „Шуме Републике Српске“.

Просјечни годишњи етат у државним шумама, за уређајни период 2009 - 2019 година, износи 112.846⁶ м³, што износи 3,3% од укупног износа за Републику Српску. Етат за шуме у приватном власништву износи око 47 000 м³.

Просјечна отвореност шума у државном власништву износи 9,03/1000 ха, што је приближно републичком просјеку.

Табела 12. Преглед површина по категоријама и годишњег етата у државним шумама

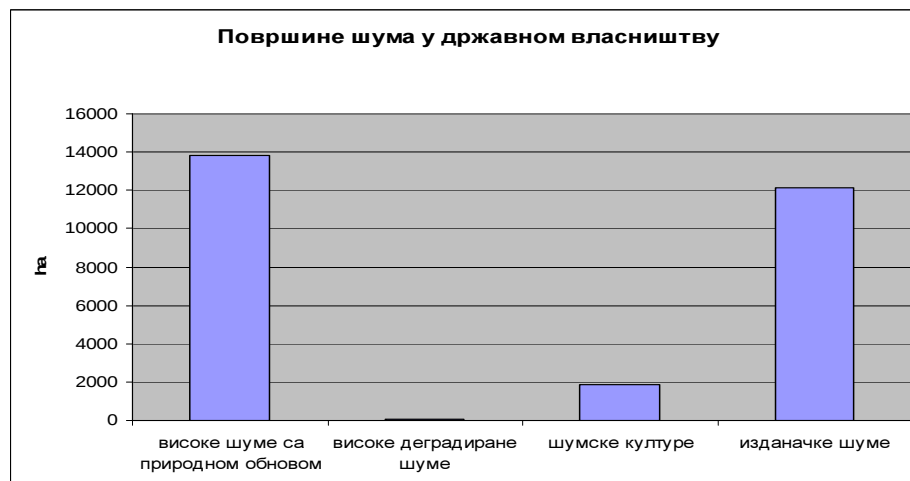
Категорија шума	Површина (ха)	Врста дрвећа	План сјеча (м ³)	
			Свеукупне дрвне масе	Масе крупног дрвета
			Просјечно годишње	Просјечно годишње
Високе шуме са природном обновом	13.849,50	Четинари	10.183	8.248
		Лишћари	70.845	58.093
		Укупно	81.028	66.341
Високе деградиране шуме	90,85	Четинари	-	-
		Лишћари	137	109
		Укупно	137	109
Шумске културе	1.859,93	Четинари	5.625	4.443
		Лишћари	2.214	1.661
		Укупно	7.839	6.104
Изданачке шуме	12.149,59	Четинари	-	-
		Лишћари	23.842	17.882
		Укупно	23.842	17.882
Укупно	27.949,87	Четинари	15.808	12.692
		Лишћари	97.038	77.744
		Укупно	112.846	90.436

⁴ Подаци преузети из нове ШПО за државне шуме за период 2009 – 2019

⁵ Подаци преузети из ШПО за приватне шуме са периодом важности 2001 - 2010

⁶ Односи се на свеукупну дрвну масу

Графикон 2. Површине шума у државном власништву

Шумски посједи у приватном власништву су уситњени, са веома малом залихом и неповољном структуром дрвне масе, која је посљедица непланске сјече у претеклом периоду. Стање шума у приватном власништву је приказано у наредној табели, а на основу података из шумскопривредне основе 2001 -2010.

Табела 13. Стање шума у приватном власништву

	ПОВРШИНА ha	СВЕУКУПНА ЗАЛИХА m ³	ПРОСЈ. ЗАЛИХА m ³ /ha	ПРОСЈ. ГОД. ПРИРАСТ m ³ /ha	ГОД. ЕТАТ m ³
Лишћарске шуме	17 310.35	1 918 194	110.81	3.99	47 130
УКУПНО	17 310.35	1 918 194	110.81	3.99	47 130

Државне шуме, нарочито уз путне комуникације, су током ратних дешавања потпуно девастиране, услед чега на великом дијелу ових површина егзистирају сукцесивни вегетацијски стадији. Данас се стање шумског фонда, нарочито у државном власништву, значајно поправља што је постигнуто планским газдовањем и због чега се у наредном периоду може рачунати на уједначене приносе по количини и квалитету.

3.2.3. Минерални ресурси и воде

Лежишта минералних сировина–ресурси као специфична геолошко-економска тијела стварана су сложеним процесима током геолошке историје. Њихово стварање у основи условљено је геолошком грађом, односно са еволуцијом геоструктурних јединица.

Овај дио Стратегије даје увид свих досадашњих сазнања о истраживањима и експлоатацији и даљој перспективи истраживања и коришћења минералних сировина укључујући воду из подземних аквифера на овом простору.

Минерална налазишта

Руде жељеза, олова, сребра

Иако се рударска дјелатност у прошлости на овим просторима одвијала на рудиштима жељеза, олова, сребра, писаних података о томе је мало.

Неизвјесно је када је започела рударска активност. По неким подацима, већ у преантичко доба или античко доба. Међутим, поузданији подаци указују на већу рударску дјелатност између XIII и XV вијека доласком и радом Саса, рудара из Ердеља и у ове крајеве. У том времену експлоатишу се среброносне оловне руде, из ког периода и сада још постоје многа шљачишта и други остаци. Из тог времена задржани су и многи називи: Бронзани Мајдан, Ердаљ, Сасе Табор и др.

Рудача садржи 4-7% олова и цинка, те 100 гр. сребра на тону. Са првим упадима Турака, на овим просторима и рударство почиње назадовати, да би и нестало.

У новијој историји, између 1912. и 1920. године на овим просторима започиње поново истраживање од стране извјесних концесионара. Скромна улагања, кратко вријеме рада и др. утицали су да је ово подручје и даље остало недовољно истражено. На овом подручју постоји око 15 регистрованих појава жељезних руда, затим око 8 баритних, те оловних и др. (подручје Бронзани Мајдан – Обровац – Славићка – Стратинска).

Планом геолошких истраживања 1976-1985. године у БиХ, већ је било предвиђено систематско истраживање олова, цинкових – баритних, орудњена у карбонатним седиментима.

ДОЛОМИТ

На западном дијелу подручја Бронзаног Мајдана – Мемићи – Борковићи, налазе се дебеле насlage добро услојевних сивих доломита. Дебљина наслага доломита износи око 1400 m. Слојеви су дебели 20 до 100, па и више cm. Старост доломита је тријаска. На неким локалитетима (Бистрица) користе се као локални грађевински материјал (камен, камена ситнеж). Детаљно није истраживан. На приложеној геолошкој карти означени су као J 1+2, T2 и Tc.

У свијету доломит представља економски интересантну сировину. Сада је већ успјешно експлоатисана ову сировина у Новом Граду, Мркоњић Граду, Шипову, Крупцу и др. Затим, у Словенији се примјењује у великој творници бетонског цријепа и др.

За Бронзани Мајдан и др. налазишта доломит је сигурно минерална сировина од значаја, у том смислу што би се могла брзо и без већих улагања активирати, а sukcesивно развијати према могућностима, развоју тржишта и др.

Доломити могу имати примјену, као дробљени и мљевени, за:

- разне бетоне, бетонске производе, израду саобраћајница, хидротехничких објеката и др; бетонски производи цријеп, ивичњаци, плоче и др. посебно су интересантни.
- камено брашно, прах, пудер као разна пунила, везивне материјале (сухи малтер, цемент, доломитни креч и др.),
- за стаклорезачку индустрију,
- за производњу ватросталног материјала,
- пољопривреда и сточарство (за ђубрење киселих земљишта, као додатак у производњи сточне и живинске хране).

КРЕЧЊАЦИ

О кречњацима као минералној сировини већ је претходно најзначајније наведено (геолошке карактеристике, економске и технолошке вриједности).

БАРИТ

Појаве барита налазе се на падинама брда Тимар и Поповића брдо. Црквени поток и поток Воњавка својим усјецима открили су ова налазишта. Прва локација налази се око 20 m од раскршћа код Јелићке цркве, док је друго налазиште удаљено око 350 m од колског пута Бронзани Мајдан – Пискавица потоком Воњавка. На овим локалитетима вршени су геолошкоистражни радови мањег обима, 1961. године.

На подручју Оброваца, југоисточно од Бронзаног Мајдана, до сада је утврђено укупно 8 локалитета на којима се појављује барит. То су:

- између Милосавског и безименог потока (2 појаве),
- између Гомјенице и безименог потока (4 појаве),
- у Милића страни са десне стране Гомјенице,
- у Хрваћанима у горњем току Гомјенице,

Све наведене баритне појаве према садашњем степену испитивања су врло доброг квалитета. Резултати анализа су следећи:

BaSO ₄	97,40 – 98,32
Fe ₂ O ₃	0,11 – 0,3
Al ₂ O ₃	0,40 – 0,68
Si O ₂	0,88 – 1,16
SaO	tr.
Туб. жар.	0,30 – 0,55
Сп. теж.	4,45 – 4,47

На свим локалитетима барит је бијеле боје.

На локалитету Поповића – Тимар појаве су жичне чија дебљина износи углавном 0,50 – 1,50 m.

На локалитету Образовац – Кмећани баритна налазишта су секундарна, предепонована. Још нису пронађена примарна. Секундарне баритне појаве налазе се као нанос у палеорељефу карбонских шкриљаца и пјешчара са дилuviјалним глинама. Посебно налазиште барита на југоисточним падинама Козаре, на локалитету Церици (Друцевка). То је сочивасто рудно тијело са око 60.000 тона корисне масе барита – експлоатисано површинским копом 1961-1963. године. Баритно сочиво је у тријеско-јурској формацији, односно рожнацима.

Барит је иначе дефицитарна минерална сировина на просторима Европе, а у свијету има велики значај у многим привредним гранама (истраживање нафте, бетони за радиоактивну заштиту, производња баријумових соли, у производњи коже, гуме, бижутерије, лијекова, воштаног платна, боја, производња стакла и др).

КВАРЦНИ ПИЈЕСАК

Кварцни пијескови комерцијалног значаја настали су као наслага плиоценске маринске седиментације. То су насlage у јужном дијелу Поткозарја. Садржај SiO₂ је 90-97,5%, Al₂O₃ 2-7%, Fe₂ O₃ 0,25-0,85%. Гранулометријски састав карактерише фракција <0,2 или шљунковити уметци су присутни, као мјестимично и глиновити и туфитични. Дебљина наслага износи до 10 m. Боје су различите.

МАНГАНСКЕ РУДЕ

Манганске руде налазе се у реону Козаре, као преслојци, рудна тијела и други облици појављивања у комплексу наслага рожњаца. То су најчешће по минеролошком саставу пиролузит, псиломелан и др. мангамски минерали.

Садржај SiO_2 је често висок (преко 5%).
Постоји већи број изданака ових орудњења.

В о д е

Аквифери питких вода

Аквифери питких вода овог подручја налазе се у различитим геолошким формацијама или појединим њиховим дијеловима. Режим подземних вода је, поред геолошких фактора, одређен и режимом површинских вода, као и климатским карактеристикама.

На истраживаном предметном подручју постоји више колектора – акумулација подземне нискоминерализоване воде (питке). Оне имају посебан геолошки положај и налазе се у одређеним геолошким комплексима:

- алувионима Гомјенице, Брколоса, Стратинске, Суботице и др. поточних токова,
- пролувијална јужних падина Козаре (сјеверно од Пискавице),
- делувијално-пролувијални (падинско-поточни нанос јужног Подкозарја (dpr) Звечево – Ивањска),
- неогени комплекс наслага,
- тријаско-јурски комплекс дијабаз-ројне формације,
- тријаско-јурско-кредни комплекс карбонатних наслага и
- карбон – перм – тријас комплекс (сански палеозоик).

Табела 14. Основни подаци за поједине аквифере

Назив	Карактеристика издани	Оцијењена издашност издани l/сек
Алувијални комплекс Врбаса у реону Бочца и Крупе, затим Гомјенице, Стратинске и др.	Пјесковито-глиновит и шљунковит вода се захвата бунарима	500
Делувијални и делувијално – пролувијални комплекс око 300 извора	Пјесковито-глиновит са стијенском дробином, вода мјестимично извире или се захвата бунарима	100
Пукотинско-карстни (кречњачки) комплекс - врело Крупе - Гашића врело - Црно врело - извор Гомјенице - Сувбунар	Кречњачке стијене Вода извире	> 250 > 100 > 100 > 80 300 1.300
УКУПНО:		> 1.500

Расположиви водени ресурси (капацитети) за коришћење вода су ријека Врбас и њене притоке: Сутурлија, Крупа, Швракава (доњи дио тока), Гомјеница (изворишни горњи

дио тока), те већи број мањих токова (ријечица и потока) чија су изворишта важна као водозахвати за локалне водоводне системе (врело Топлица у Бочцу, Гашића врела у Крупџи на Врбасу, извориште Суботица, Црно врело и већи број мањих врела).

Табела 15. Основни подаци о изворима пијаће воде

Број извора по евид.	ПОДРУЧЈЕ	НАЗИВ ИЗВОРА	ИЗДАШНОСТ I/сек	Остали подаци
144	ДОБРЊА	-Добрња 1 -Добрња 2 -Добрња 3 -Добрња 4–Сливно (Милошевићи) -Тученовац		
165 201/3 201/1	КАДИНА ВОДА	-Драгољево брдо 1 -Драгољево брдо 2 (западно до пута) -Кадина вода 1 -Кадина вода 2		КОПТ КОПТ
205	КРИВОКУЋЕ	-Кривокуће 1 -Кривокуће 2		
199 178	ПАВИЋА ПОЉЕ	-Павића поље 1 -Павића поље 2 -Павића поље 3		
181 194 195		-Лушићи 1 -Лушићи 2 -Лушићи 3 -Добра брда -Лушићи 4 -Вукићевац		КОПТ
	СТРИЧИЋИ	-Стричићи 1 - Стричићи 2		
			5-10	

Значајнији извори су:

- извор Гомјенице (Вилуси)
- Црно врело – извор – Гомјенице (Вилуси) >100 I/s
- Црно врело – Суботица (Радманићи) >100 I/s
- Бијело врело – Суботица (Радманићи)
- Широко врело (Радманићи)
- извориште Суботица око 50 I/s
- Голубић
- Зарићи
- Дринићи
- Тривунде
- Косићи
- Ритани
- Мишковићи (Милићи)
- Вујановићи (Трамошња)
- Сиговац (извориште Бистрице)
- Радман – Бистрица
- Студенац (Пискавица)
- Буковац (Трново бр.)
- Вуковићи (Ивањска)
- Маринац (Козара)
- Жељковића бр. (Мелина)

Извориште „Гашића врела“ (са лијеве стране ријеке Врбас у Крупџи на Врбасу, капацитета 70 – 80 I/сек) представља врло важан потенцијал за снабдијевање водом насеља Прњавор, Крмине, Љубачево, Јаворани, Мемичи, Крушеља и Агино Село (на десној обали Врбаса), те насеља Крупа на Врбасу: Стрике, Пејићи, Благојевићи, Чивчије, Чубриловићи, Ристићи, Бојанићи, Рацуне, Леденице... (са лијеве стране Врбаса).

За снабдијевање водом насеља која гравитирају сливу Гомјенице, значајна су каптирана изворишта „Суботица“, затим „Момића врело“ и некаптирано извориште „Црно врело“.

Осим за пиће, енергетику и друге намјене не треба заборавити да вода све више постаје лимитирајући фактор и да се с тим проблемом мора суочити. Због тога, а полазећи од површина под ораницама у Граду, коришћење воде путем наводњавања намеће се као императив у времену које долази.

3.2.4. Геонаслјеђе

Подручје руралног дијела града Бањалуке представља скуп природних вриједности које су настајале развојем геолошке грађе и геолошких процеса. Поједине природне вриједности заслужују посебну пажњу и заштиту на основу одговарајуће стручне оцјене, а која није до сад урађена (инвентеризација-валоризација-заштита).

Објекти геонаслјеђа представљају научна природна документа из геолошке прошлости и на таква доприносе разумијевању настанка савремених природних система.

Објекти геонаслјеђа на овом подручју су веома разноврсна. Све епохе развоја земље остављене су својеврсне записе у природи (геодинамичке, палеогеографске, палеобиолошке, седиментолошке, климагеолошке и др.). Изучавање и оцјена појединих локација предјела, објеката и сл. није систематски вршено, па је неопходно то учинити по стандардним методама.

Објекти геонаслјеђа представљају научна природна документа из геолошке прошлости и на таква доприносе разумијевању настанка савремених природних система.

Објекти геонаслјеђа на овом подручју су веома разноврсни. Све епохе развоја земље остављале су своје „записе у камену“ (геодинамичке, палеогеографске, палеобиолошке, седиментолошке, климагеолошке и др.).

Геоморфологија

- понори: Добрња I
 - Ријека (Ђулићи)
- пећине: Антића пећина
 - Стрикина пећина
- вртаче: Стричићи

Хидрогеологија

- извори:
 - преко 40 извора (наведени у претходним подацима о изворима пијаће воде)
 - Суботица
- врела:
 - Црно врело – Вилуси
 - Црно врело – Радманићи
- језера:
 - техногено Добрња, запремине око 200.000 m³, површине око 4 ha

Геологија

- литологија
- налазишта фосила
- тектоника (расједи, структурни облици)
- каменолом на путу Бањалука – Кола – напуштен (неактиван)
- каменолом „Бинис – Добрња“

Геолошки процеси

- одрони:
- ерозија:
- сипари:
- клизишта: Кадина вода

Област палеонтологије

- налазишта фосила

Област рударства

- локалитети преантичког, античког и средњовјековног рударства

Област инжињерске геологије

- егзогени савремени процеси (одрони, клизишта, суфозија, сипари и др.)

Природно и техногено деградирана подручја

Природно деградирана подручје као посљедица геолошких процеса су:

- јаруге са интензивним облицима ерозије: Добрње, Кадина Вода мањег су интензитета, те се могу лако уредити.
- клизиште са облицима активног, привремено умиреног и умиреног стања: Кадина Вода средњег ризика и хазарда па се може ефикасно технички и економски санирати.

Техногено деградирана подручја као посљедица ископа за насипе, усјеци, засјеци, каменоломи (напуштени и активни), те неуређени насипи, депоније и сл.

Многобројни засјеци и усјеци у зони путних саобраћајница нису одговарајућим методама уређени и заштићени од процеса деградације терена (ерозија, одрони, клизишта, отицај површинских вода). Ово се посебно односи на терен уз регионални пут Бања Лука – Ситница, дуж које постоје и многи ископи (позејмишта) за насипе који не само да су деградирани терени већ и опасни.

3.2.5. Алтернативни/обновљиви извори енергије

Обновљивим изворима енергије се сматрају они извори енергије који се самообнављају у релативно кратком временском интервалу. Обновљивим изворима енергије се сматрају:

- биомаса,
- соларна енергија,
- енергија вјетра,
- енергија водених токова.

Основни видови кориштења обновљивих извора енергије су добијање топлотне и електричне енергије.

Биомаса

Биомаса се односи на живу или донедавно живу материју, биљног или животињског поријекла, која се може користити као гориво или за индустријску производњу. Најчешће се користи директно у коначној потрошњи енергије за гријање, кухање или загријавање топле воде, али се може користити и за производњу електричне енергије и топлоте, те се однедавно све више користи за производњу биогорива. Такође, може се користити у индустрији за производњу влакана и хемикалија.

Биомаса је обновљиви извор енергије, а може се подијелити на дрвну, недрвну, те животињски отпад, унутар чега се могу разликовати:

Дрвна биомаса

- Остаци и отпад настао при пиљењу, брушењу, блањању;
- Често је то отпад који оптерећује пословање дрвно-прерађивачке фирме;
- Служи као гориво у властитим котловницама, сировина за производњу брикета, пелета;
- Јефтиније је и квалитетније гориво од шумске биомасе.

Остаци и отпаци из пољопривреде

- Слама, кукурузовина, окласак, стабљике, коштице, љуске,...;
- То је хетерогена биомаса различитих својстава;
- Има ниску огрјевну вриједност због високог удјела влаге и различитих примјеса (клор!);
- Прерађује се прешањем, балирањем, пелетирањем.

Животињски отпад и остаци

- Анаеробна ферментација (измет – све врсте животиња + зелена маса);
- Спаљивање (стеља, лешине – перадарске фарме).

Биомаса из отпада

- Зелена фракција кућног отпада;
- Муљ из колектора отпадних вода.

Најчешће се користи дрвна маса која је настала као споредни производ или отпад, те остаци који се не могу више искористити. Таква се биомаса користи као гориво у постројењима за производњу електричне и топлинске енергије или се прерађује у пливита и текућа горива за примјену у возилима и кућанствима.

Енергетски потенцијал биомасе

Процјена енергетског потенцијала биомасе усмјерена је на шумска богатства, дрвни отпад и пољопривреду. Што се тиче шумарства, процјена је заснована на подацима које су обезбиједили компетентни надлежни органи⁷ (институције надлежне за сектор

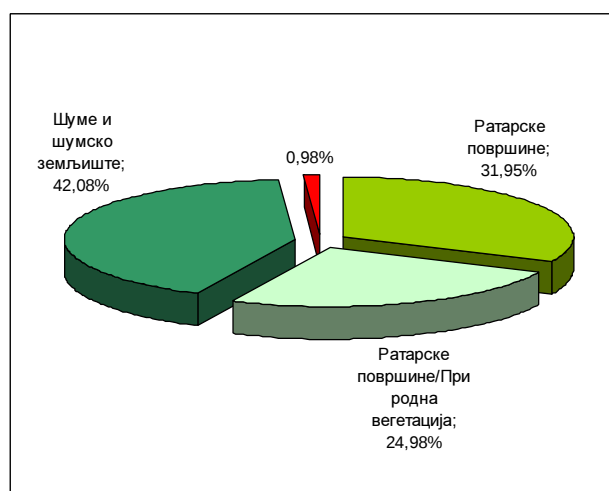
⁷ Подаци преузети из нове ШПО за државне и приватне шуме за период 2009-2019

шумарства, итд.). У погледу дрвног отпада, процијењени су расположиви подаци везани за сектор дрвне индустрије, са посебним освртом на следеће: а) карактеризацију секторских активности на локалном нивоу (пилане, други огранци дрвно-прерађивачке индустрије итд.); б) процјену производних способности и капацитета; и ц) процјену количине дрвног отпада који је генерисан на тај начин. Када је ријеч о пољопривреди, процјена је била заснована на разматрању могућности за производњу биогорива.

Према разматраној класификацији за процјену енергетског потенцијала биомасе (Графикон 3.), шуме представљају 42,08%, а ратарске површине 31,95%, док 24,98% укупне површине земљишта представља неодређени тип, тј. мјешавину између ратарских површина и природне вегетације. Само насељена урбана подручја и ријечни токови (укупно 0,98%) нису укључени у процјену енергетског потенцијала биомасе.

Намјена површина	Површина (ha)	%
Оранице	369,65	0,35%
Воћњаци	191,55	0,18%
Пашњаци	5910,64	5,60%
Култивисано земљиште	33172,48	31,42%
Остало пољопривредно земљиште	20464,03	19,38%
Лишћарске шуме	41663,22	39,47%
Четинарске шуме	809,28	0,77%
Мјешовите шуме	1710	1,62%
Остало шумско земљиште	243,92	0,23%
Потенцијал биомасе искључен из разматрања	1033,07	0,98%
УКУПНО	105567,84	100,00%

Намјена површина	Површина (ha)	%
Ратарске површине	33733,68	31,95%
Ратарске површине/Природна вегетација	26374,67	24,98%
Шуме и шумско земљиште	44426,42	42,08%
Потенцијал биомасе искључен из разматрања	1033,07	0,98%
УКУПНО	105567,84	100,00%

Графикон 3. Структура земљишта

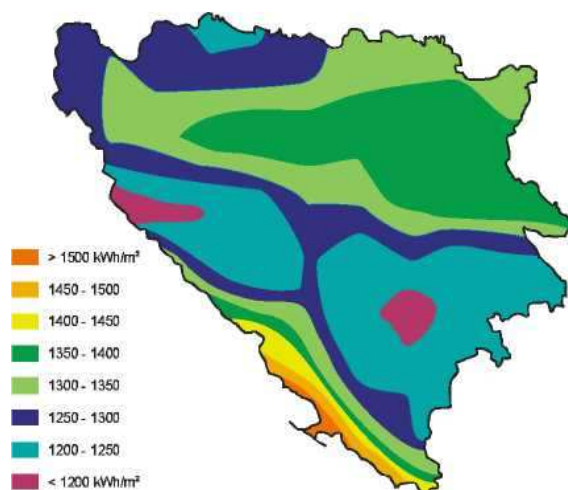
Соларна енергија

Соларна енергија је енергија која се добија из сунчевог зрачења. Ова енергија се може искористити на разне начине и употребити као топлотна, електрична или нека друга енергија.

БиХ има у просјеку годишње 1840,0 сунчаних сати годишње, док тај број на југу земље достиже вриједност и до 2350 h/g.

Теоретски потенцијал соларне енергије у БиХ износи 67,2 PWh, што значи да сваког дана у години на сваки квадратни метар хоризонталне површине у просјеку "падне" енергија зрачења од 3,6 kWh. Ова вриједност вишеструко премашује укупну потрошњу енергије у БиХ.

Но, према садашњем стању у БиХ, од укупно расположиве енергије сунчевог зрачења преузима се само 3,3 GWh (12 TJ) годишње и то углавном за загријавање санитарне воде.

Слика 1. Просјечна годишња сума зрачења на хориз. површину (kWh/m^2)

Годишња количина сунчевог зрачења на овом подручју износи $1300 - 1400 \text{ kWh/m}^2$.

Анализа потенцијала обновљивих извора енергије показује да обновљиви извори енергије могу имати значајну улогу у енергетском билансу овог подручја и шире. Међутим, постоји низ препрека које онемогућавају ширу употребу обновљивих извора енергије:

- веома ниске цијене традиционалних енергената и горива,
- недовољно инвеститора заинтересованих за улагања у поменуте технологије,
- непостојање свеобухватне законске основе како би се промовисала употреба обновљивих извора енергије,
- недовољно информисање јавности која није упозната са могућностима коришћења обновљивих извора енергије.

Енергија вјетра

Од алтернативних извора енергије (обновљивих), електране на вјетар (вјетрогенератори) биће најатрактивније у блиској будућности. На подручју територије града Бањалуке најпогоднија локација за постављање вјетрогенератора је подручје Мањаче. Снаге појединачних генератора су достигле и до 2 MW, тако да се уградњом више генератора (поље вјетрогенератора) могу постићи значајни извори електричне енергије.

3.2.6. Флора и фауна

Предметно подручје посједује изузетно повољне биоеколошке услове за раст и развој веома великог броја биљних и животињских врста.

Флора

Подручје града Бањалуке, у погледу вегетацијске структуре, припада Средњо-европској провинцији у сјеверном дијелу, док јужни дио припада Илирској провинцији. Према еколошко-вегетацијској рејонизацији (Стефановић, и др. 1983.), подручје обухваћено Стратегијом се налази у Припанонској области и Сјеверозападном босанском подручју, а јужни дио (Илирска провинција) припада области Унутрашњих Динарида, кречњачко доломитном подручју и Кључко-петровачком рејону.

Природна флора и вегетација овог подручја врло је разноврсна, одликује се великим богатством биљних врста и биљних заједница, које су последица историјског развоја вегетације у складу са основним климатским и другим природним карактеристикама, али и великим антропогеним утицајем који оставља велики траг на све екосистеме.

Ово подручје, према Хорвату, припада климатогеној вегетацији шума храста китњака и обичног граба (*Quercus-Carpinetum illiricum*). У састав ових шума покрај храста китњака и обичног граба улазе још: *Acer campestre*, *Acer pseudoplatanus*, *Prunus avium*, *Tilia platyphyllos*, *Acer tataricum*, затим у спрату грмља: *Evonymus europaea*, *Ligustrum vulgare*, *Crataegus monogyna*, *Corylus avellana*, и у спрату зељастих биљака: *Stellaria holostea*, *Cruciata glabra*, *Milium effusum*, *Ranunculus ficaria*, *Epimedium alpinum*, *Anemone hepatica*, и др.

Хетерогени рељефни услови условили су појаву великог броја различитих микроклиматских и микрорељефних локација, на којима је развијено неколико субасоцијација климатогених шума китњака и граба, и то: *Quercus-Carpinetum illyricum erythronietosum* Ht 38, са пасјим зубом *Erythronium dens canis*, *Quercus-Carpinetum illyricum staphyletosum* Ht 38, са *Staphyllea pinnata*, *Quercus-Carpinetum illyricum ruscetosum aculeati*.

Као проградационо-деградациони стадији ових шума, јаљају се чисте састојине граба, у којима је храст китњак риједак и са великим бројем површина које се налазе у стадију шибљака.

Изнад појаса шума китњака и обичног граба надовезује се појас мезофилних састојина букве (*Fagetum montanum*).

Равничарски дио посматраног подручја, уз водотоке на алувијалним наносима, могу се срести деградациони стадији поплавних заједница из свезе *Quercion robori-petraea*. Поред храста лужњака (*Quercus robur*), у овим заједницама се још могу срести *Fraxinus angustifolia*, *Ulmus carpinifolia*, *Genista tinctoria*, *Acer campestre*, *Lonicera caprifolium*,...

У простору кањона Врбаса се јављају изузетно вриједне и ријетке заједнице сувих станишта и вегетација покотина стијена, у којој је досадашњим истраживањима⁸ идентификовано чак 32 врсте са приједлога Црвене листе БиХ (*Eranthis hiemalis*, *Moehringia bavarica*, *Ruscus hypoglossum*, *Adiantum capillus-veneris*, *Dianthus croaticus*, *Cardamine polyphylla*, *Ilex aquifolium*, *Seseli bosnense*, *Cyclamen purpurascens*, *Lilium martagon*, *Erythronium dens canis*, *Ruscus aculeatus*, *Convallaria majalis*, *Galanthus nivalis*, *Narcissus radiiflorus*, *Orchis purpurea*, *Orchis simia*, *Anacamptis pyramidalis*, *Taxus baccata*, *Dianthus petraeus*, *Corydalis ochroleuca leiosperma*, *Thlaspi goesingense*, *Acer intermedium*, *Genista sylvestris ssp. dalmatica*, *Daphne laureola*, *Onosma stellulata*, *Scrophularia laciniata*, *Micromeria thymifolia*, *Campanula sibirica*, *Symphyandra hofmannii*, *Fritillaria tenella*, *platanthera chlorantha*).

Такође, на поменутој локацији констатовано је 9 регионално ријетких врста (*Globularia elongata*, *Globularia cordifolia*, *Asparagus tenuifolius*, *Artemisia abrotanum*, *Centaurea triumfetti*, *Colutea arborescens*, *Quercus virgiliana*, *Dictamnus albus*, *Rhamnus saxatilis*), и 3 врсте нетипичних станишта (*Quercus robur*, *Erica carnea*, *Asplenium viride*).

Уз уске појасеве ријечних токова развијени су фрагменти вегетације поплавних шума свезе *Salicion albae* са структуром дендрофонда коју чине *Populus alba*, *Populus nigra*, *Salix alba*, *Alnus glutinosa*, *Fraxinus angustifolia*, *Salix fragilis*, и др.

Фауна

⁸ (Ђорђевић Милановић, Југослав Брујић, Јован Травар и Владимир Ступар, 2007.год)

Фауна посматраног подручја представљена је изузетно богатим диверзитетом ловне дивљачи, која представља добар основ за развој ловног туризма. Предметни простор већим дијелом спада у ред брдских ловишта, док један дио припада равничарском и као такав посједује повољне биоеколошке услове за развој великог броја ловне и неловне фауне: срнећа дивљач, дивља свиња, фазанска дивљач, пољска јеребица, зец, лисица, јазавац, птице селице, дивља мачка, чагаљ, итд.

Важно је напоменути могућност насељавања простора са новим изузетно атрактивном врстама дивљачи како што су муфлон и јелен лопатар, за које овај простор пружа задовољавајуће станишне услове.

Протеклим ратним дешавањима знатно је нарушено бројно стање поменуте дивљачи, али примјетна је тенденција побољшања стања захваљујући бољим ангажовањем ловачких удружења и повећања културне свјести локалног становништва.

Покрај ловне дивљачи, предметно подручје обилује и богатим рибљим фондом.

Актуелне рибље популације у водама на дијелу руралног подручја Бањалуке представљен је неким врстама из фамилија: Фам. *Salmonidae*, Фам. *Cyprinidae*, фам. *Siluridae* и фам. *Cottidae*, док су у ријеци Врбасу присутне још двије фамилије: *Percidae* (*Sander lucioperca* L.) и фамилија *Esocidae* (*Esox lucius* L.), које су прије неколико година унесене као нове врсте.

Систематска припадност ихтиофауне:

1. Фамилија SALMONIDAE

Поточна пастрмка (*Salmo trutta fario* L.)

Калифорнијска пастрмка (*Oncorhynchus mykiss* L.)

Младица (*Hucho hucho*)

2. Фамилија CYPRINIDAE

Клен (*Leiscus cephalus* L.)

Поточна мрена (*Barbus peloponnesius*)

Ријечна мрена (*Barbus barbus*)

3. Фамилија PERCIDAE

Смућ (*Sander lucioperca* L.)

4. Фамилија SILURIDAE

Сом (*Silurus glanis* L.)

5. Фамилија ESOCIDAE

Штука (*Esox lucius* L.)

6. Фамилија COTTIDAE

Пеш (*Cottus gobio*)

На овим просторима присутне су и друге врсте риба из наведених популација, које се јављају у мањем броју и у појединим водотоцима.

Да би се одржала природна равнотежа нарочито је важно посебну пажњу посветити режиму риболова и по сваку цијену спријечити претјерани излов, а поготово излов јединки мањих узрасних класа, испод минималне мјере.

Фауна дна средњег тока ријеке Врбас

У средњем току ријеке Врбас константовано је 10 група макрзообентоса са највећом фреквенцијом јављања врста група Mollusca, Oligochaeta, Ephemeroptera и Chironomidae.

3.3. Становништво и демографија

3.3.1. Кретање броја становника и домаћинства

Недостатак званичног пописа становништва у Босни и Херцеговини и Републици Српској представља кључни проблем у изради свих стратешких и студијских докумената у посљедњих 15-ак година. Додатни проблем представља и одсуство незваничних пописа по општинама, када већ није обављен званични државни попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава. Незванични пописи становништва би представљали драгоцјену помоћ не само за истраживаче, већ и за локалну самоуправу која би могла да на основу података таквих пописа ефикасније управља својом територијом. Због тога је радни тим приступио процјенама на основу познатих статистичких података из разних других извора (бирачки спискови, број ученика у основним школама) којима се располагало у овом тренутку. У тексту о кретању становништва и домаћинства биће коришћени подаци из званичних пописа становништва, а најновији подаци биће дати у виду процјена. Сличан принцип биће коришћен и у дијелу који ће говорити о структурама становништва (полна и старосна). Као најбољи просторни индикатор везан за становништво показала се густина насељености и она ће бити приказана у посљедњем дијелу текста о становништву.

Становништво руралног подручја Бањалуке живи у 42 насеља (40 цјеловитих насеља и два дијела насеља). Ријеч је о сљедећим насељима: Агино Село, Барловци, Бистрица, Бочац, Борковићи, Бронзани Мајдан, Церици, Чокори, Добрња, Драгочај, Дујаковци, Голеша, Кмеђани, Кола, Кола Доња – дио, Крмине, Крупа на Врбасу, Локвари, Лусићи, Љубачево, Мелина, Мотике, Обровац, Павићи, Перван Доњи, Перван Горњи, Пискавица, Пријаковци, Поткозарје (Ивањска), Прњавор Мали, Радманићи, Радосавска, Рекавице – дио, Славићка, Стратинска, Стричићи, Суботица, Шимићи, Шљивно, Верићи, Вилуси и Зеленци.

Кретање броја становника у руралном подручју Бањалуке показује сљедећа табела:

Табела 16. Кретање броја становника у руралном подручју Бањалуке у периоду 1948 – 2006.

Година	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**
Број становника	53170	57327	62058	58710	49818	42058	35986	29634

*Ратни попис - заснован на становништву у земљи.

**Процјена заснована на бирачким списковима.

Из табеле је видљиво да је број становника руралног подручја Бањалуке растао од Другог свјетског рата до 1961. године, а затим почиње пад броја становника, тако да се процјењује да је 2006. године на овом подручју живјело свега око 47.75 % од броја становника из 1961. годину.

Највећи пад броја становника забиљежен је у периоду 1991 – 2006. (просјечна годишња стопа од –2.3 %). Узроци пада броја становника су вјероватно и природно и

механичко кретање, с тим да се основано може претпоставити да је негативни миграциони салдо главни узрок пада броја становника након 1961. године.

Удио становништва руралног подручја Бањалуке у укупном становништву града Бањалуке се непрекидно смањивао од 1948. године и поред мањег пораста популације на овом подручју у периоду 1948 – 1961. Становништво града Бањалуке је у периоду 1948 – 1961. године брже расло од становништва у овом подручју, а након 1961. год. присутни су супротни демографски процеси (град Бањалука - раст становништва, рурално подручје Бањалуке – популациони пад).

Табела 17. Учешће броја становника руралног подручја Бањалуке у броју становника града Бањалука у периоду 1948 – 2006.

ПРОЦЕНТУАЛНО УЧЕШЋЕ БРОЈА СТАНОВНИКА РУРАЛНОГ ПОДРУЧЈА У БРОЈУ СТАНОВНИКА ГРАДА (ОПШТИНЕ) БАЊА ЛУКА							
1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**
54.71	52.34	47.13	36.99	27.13	21.49	21.80	14.77

Сигурно је најзанимљивији преглед кретања становништва по насељима. У већини насеља у руралном подручју од 1971. године креће пад броја становника, чак и у оним највећим попут Бистрице, Бочца, Борковића, Ивањске, Кола, Крупе на Врбасу, Мелине, Пискавице, Рекавица, Славићке, Шимића и Верића. Процјена за 2006. годину показује да су једино насеља Мотике и Пријаковци доживјела раст броја становника. Сва остала насеља у руралном подручју су у периоду 1991 – 2006. доживјела пад популације. Он је најизраженији код насеља Бронзани Мајдан, Церици, Добрња, Дујаковци, Поткозарје (Ивањска), Кмећани, Локвари, Лусићи, Мелина, Обровац, Перван Доњи, Перван Горњи, Пискавица, Радосавска, Стратинска, Суботица, Шимићи, Вилуси и Зеленци. Популационо највећа насеља (изнад 2000 становника) у руралном подручју Бањалуке 2006. године су Поткозарје (Ивањска), Пискавица, Драгочај и Мотике и налазе се у сјеверном дијелу руралног подручја (шири поткозарски дио). Процјењује се да само насеља Поткозарје (Ивањска), Драгочај, Мотике и Пријаковци испуњавају Маџурин демографско – статистички критеријум за мјешовита насеља (учешће непољопривредног становништва изнад 60 %). Насеља Радманићи и Шљивно су од 1981. године без сталног становништва.

У испитаном подручју, као што подаци показују, постоји широко распрострањена склоност ка миграцијама. Постоје и извјесни случајеви повратка, али то су у већини случајева старији људи, који се враћају и чак започињу одређени агро бизнис.

Код кретања броја домаћинства је нешто другачија ситуација. Ту је постојао готово континуирани раст броја домаћинства у периоду 1948 – 1991. Од 1991. године број домаћинства је у паду.

Објашњење за раст броја домаћинства у периоду 1948 – 1991. јесте пораст броја становника у периоду до 1971. године, уз континуирано смањење просјечне величине домаћинства у читавом периоду. Примјера ради, 1948. год. просјечна величина домаћинства је била 6.6 чланова, док је 1993. износила свега 3.4 члана.

Табела 18. Кретање броја домаћинстава у руралном подручју Бањалуке у периоду 1948 – 2006. г.

Година	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**
Број домаћинстава	8062	8949	10350	10674	10661	11141	10581	9379

*Ратни попис - заснован на становништву у земљи.

**Процјена заснована на бирачким списковима.

Кретање удјела броја домаћинстава руралног подручја у укупном броју домаћинстава града Бањалуке у периоду 1948 – 2006. показује сличности са кретањем удјела становништва руралног подручја у укупном становништву исте просторне цјелине, с тим да је учешће броја домаћинстава руралног подручја до 1993. год. било мање од учешћа броја становника (резултат веће просјечне величине домаћинства у руралном подручју Бањалуке). Претпоставља се да је 2006. године дошло до смањења просјечне величине домаћинства у руралном подручју (3.16) и то испод просјека града Бањалуке – 3.3.

Табела 19. Учешће броја домаћинстава руралног подручја Бањалуке у броју домаћинстава града Бањалуке у периоду 1948 – 2006. г.

ПРОЦЕНТУАЛНО УЧЕШЋЕ БРОЈА ДОМАЋИНСТАВА РУРАЛНОГ ПОДРУЧЈА У БРОЈУ ДОМАЋИНСТАВА ГРАДА (ОПШТИНЕ) БАЊА ЛУКА							
1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**
42.69	41.15	35.73	27.22	20.88	18.95	21.10	15.42

Присуство одрасле и здраве жене представља кључ за организацију домаћинства и пољопривредну производњу, о чему се досада врло мало водило рачуна. Улога жене се сматра, од стране заједнице, значајнијом од улоге мушкарца чији рад се на неки начин може надокнадити, док емоционалне и управљачке улоге које у породици и домаћинству играју жене није једноставно надокнадити.

3.3.2. Структуре становништва

Структуре становништва су значајан сегмент сваке демографске анализе. Овдје су присутне још веће тешкоће, пошто нису публиковани подаци о већини структура из пописа 1991. год. Подаци о полној и старосној структури из пописа 1991. год су дати само на нивоу општина.

Полна структура

Полна структура становништва у руралном подручју Бањалуке је 1981. године имала значајне разлике у односу на полну структуру БиХ и града Бањалуке.

Табела 20. Процентуални однос мушког и женског становништва у руралном подручју Бањалуке по попису из 1981. год.

МУШКО СТАНОВНИШТВО %	ЖЕНСКО СТАНОВНИШТВО %	УКУПНО %
50.99	49.01	100.00

У односу на просјек БиХ из 1981. године (женско становништво 50.27%), као и полну структуру на нивоу читавог града Бањалуке (готово исти однос као и на нивоу БиХ), рурално подручје је карактерисало веће учешће мушког становништва.

Основано се може претпоставити да су ратни губици и негативни миграциони салдо (већа миграциона покретљивост женског становништва) у периоду 1991 – 2006. условили даље погоршање полне структуре у смислу смањења удјела женског становништва. Процјена за 2006. годину је 47.3 % према 52.7 % (женско становништво - мушко становништво).

Жене у сеоским подручјима су «више него равноправне» јер имају двоструки терет бављења пољопривредом и кућним пословима, а у неким случајевима, ако су запослене чак и троструки терет. С друге стране постоји велика разлика између различитих домаћинстава, посебно између различитих генерација жена. Долази до новог «родног уговора» као и до раста моћи колективног преговарања жена, посебно млађих жена.

Старосна структура

Старосна структура представља веома значајну структуру становништва и на њој се заснивају друге врсте планирања. Сљедећа табела показује старосну структуру 1981. год.

Табела 21. Старосна структура у процентима у руралном подручју Бањалуке по попису из 1981. год.

СТАРОСНИ КОНТИГЕНТИ			
0 - 14	15 – 64	65>	УКУПНО
26.52	66.15	7.33	100.00

Поређење са тадашњом старосном структуром БиХ и града Бањалуке показује да је старосну структуру руралног подручја Бањалуке карактерисало нешто веће учешће становништва старијег од 65 година. Међутим, може се констатовати да је стање у погледу старосне структуре у руралном подручју 1981. године било задовољавајуће.

Подаци из пописа 1991. год. су публиковани само на нивоу општина и не постоје за насељена мјеста. По тим подацима, на територији града Бањалуке дошло је до погоршања старосне структуре у смислу смањења учешћа младог становништва (испод 15 година) за око 3.7 %, уз истовремено повећања учешће зреле и старе популације. Пошто је у периоду 1981 – 1991. дошло до значајног пада броја становника у руралном подручју изазваног ниским природним прираштајем и негативним миграционим салдом, може се основано претпоставити да је просјечна старост у овом подручју 1991. год. била изнад 35 година (стадијум демографске старости).

Даља негативна демографска кретања у руралном подручју у периоду 1991 – 2006. године, изражена у великом смањењу броја становника (за око 30 %) довела су засигурно до даљег погоршања старосне структуре. Груба процјена је да је 2006. год. старосна структура изгледала на сљедећи начин: становништво 0 – 15 година: 17 %, становништво 15 – 65 година: 67 %, становништво преко 65 година: 16 %.

Национална структура

Национална структура представља једину структуру становништва која је публикована на нивоу насеља по попису из 1991. године. Према тим подацима, у руралном подручју

Срби су чинили готово 75 % укупне популације, док су Хрвати били на другом мјесту са 21.5 % становништва. Трећа етничка група 1991. год. су били Југословени са учешћем од 1.5 %. Муслимани са 1.16 % од укупног становништва су били на четвртом мјесту по бројности. Остале етничке групе су заједно чиниле 0.95 % укупног становништва.

Генерално гледајући, Срби су 1991. године представљали доминантно становништво у централном, јужном и западном дијелу руралног подручја Бањалуке (највише на платоу Мањаче и у широј долини Врбаса). Хрватско становништво је највише било присутно у поткозарском дијелу руралног подручја (већинско становништво у 6 насеља). Муслимани су 1991. године једино у већем броју били присутни у насељу Бронзани Мајдан (Стари Бронзани Мајдан).

Иначе, доминација српског становништва је била присутна кроз читав период 1948 – 1991. Процјењује се да се учешће српског становништва у 2006. години додатно увећало у руралном подручју (преко 98 %).

Образовна структура

Образовна структура становништва је кроз пописе дата преко структуре становништва према школској спреми.

Последњи објављени резултати о структури становништва према школској спреми по насељеним мјестима потичу из пописа 1981. године.

По попису из 1981. године, структура становништва према школској спреми у руралном подручју Бањалуке је знатно лошија од просјека БиХ и града Бањалуке. Тако је на овом подручју те године било готово двоструко мање учешће у укупном становништву становника са средњим образовањем (8.01%), а преко 7 пута мање становника са вишим и високим образовањем (0.42%) од просјека БиХ.

Табела 22. Становништво према школској спреми у руралном подручју Бањалуке 1981. год.

Број становника 1981. год.	Становништво са средњим образовањем 1981. године	Становништво са вишим и високим образовањем 1981. године
49818	3992	208

Садашњу структуру становништва (2009. год.) према школској спреми је немогуће процијенити услед великих демографских промјена у периоду 1991 – 2009., али се основано може претпоставити да није лошија од структуре из 1981. године.

3.3.3. Густина насељености

Густина насељености је један од најзначајнијих индикатора у просторним истраживањима, јер спаја простор и становништво. Само рурално подручје Бања Луке чини 85.18 % територије града Бањалуке. Сљедећа табела показује кретање густине насељености у руралном подручју у периоду 1948 - 2006.

Табела 23. Густина насељености у руралном подручју Бањалуке у периоду 1948 – 2006. г.

ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ (st/km ²)							
1948	1953	1961	1971	1981	1991	1993*	2006**
50.37	54.30	58.78	55.61	47.19	39.84	34.09	28.07

Из табеле је видљиво значајно смањење густине насељености, што је повезано са падом популације. Године 1961. густина насељености у читавом руралном подручју је износила 50.37 st/km², да би према процјени за 2006. год. пала на свега 28.07 st/km². У односу на град Бањалуку, разлика у вриједностима је веома уочљива.

Тако је 1948. год. густина насељености за град Бањалуку износила 78.43 st/km², а процјена за 2006. год. је густина насељености од 161.91 st/km².

Насеље са већом густином насељености (изнад 50 st/km²) кроз период 1948 - 2006. су била насеља у сјеверозападном дијелу руралног подручја - Барловци, Бронзани Мајдан, Драгочај, Поткозарје (Ивањска), Мотике, Пискавица, Пријаковци, Славићка и Верићи, док су насеља са мањом густином насељености (испод 20 st/km²) доминирала на платоу Мањаче и широј долини Врбаса. Процјењује се да насеље Шимићи у 2006. години има густину насељености од свега 0.89 st/km², док насеља Радманићи и Шљивно представљају ненасељену територију.

3.4. Основне карактеристике привредног развоја подручја

3.4.1. Општи привредни амбијент у Републици Српској и БиХ

Период кроз који пролази Република Српска, а и БиХ, карактерише спровођење бројних реформи, успостављање макроекономске стабилности и одрживог и стабилног привредног развоја, приватизација предузећа и припреме за приступање у Европску Унију, које укључују бројна законска прилагођавања у свим областима привреде и друштва. Главни циљеви економске политике протеклих година били су одржавање макроекономске стабилности уз одржавање високе стопе привредног раста. Од престанка рата, Босна и Херцеговина је остварила високе стопе раста, што је утицало на раст бруто друштвеног производа по становнику са 900 КМ у 1995. години на 6.435 КМ у 2008. години.

Након веома високих стопа раста у посљератном периоду (75% у 1996. и 35% у 1997. години) долази до пада стопе раста на 10% у 1999., 8,8% у 2003. години, да би стопа раста у 2007. години износила 6,8%. Разлоге пада стопе раста треба, прије свега, тражити у чињеници да је дошло до смањења међународне финансијске помоћи, као и лошим резултатима економских реформи посебно слабостима процеса приватизације.

Када је ријеч о Републици Српској, потребно је нагласити да су протеклих година остварени видини резултати на успостављању повољнијег макроекономског амбијента и плану обнове и реконструкције привреде.

Такође, присутна су и бројна ограничења привредног развоја:

- релативно низак ниво укупне привредне активности,
- низак ниво инвестиционе активности,
- висок степен незапослености,
- висок спољнотрговински дефицит и
- низак ниво конкурентности привреде.

Релативни ниво привредне развијености Републике Српске мјерен оствареним бруто домаћим производом у односу на предратни ниво, крајем 2007. године, по процјенама износио је око 81,3% БДП из 1990. године.

Табела 24. Бруто домаћи производ у Републици Српској у периоду 2005 – 2008. год.

	2005	2006	2007	2008
Номинални БДП (у мил. КМ)	5.617	6.499	7.357	8.468
Становништво (процјена у хиљадама)	1.446	1.444	1.440	1.437
БДП per capita (у КМ)	3.883	4.501	5.110	5.891

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске

Бруто домаћи производ, као главни макроекономски индикатор, у посматраном периоду биљежи тренд стабилног раста. Стопа економске развијености изражена БДП по глави становника у 2008. години износила је 5.891 КМ што је за 781 КМ више у односу на 2007. годину, односно за 1.390 КМ више него у 2006. години.

БДП у БиХ, који је у 2007. години номинално износио 21.641 милиона КМ, забиљежио је номинални раст од 13,18%. У периоду 2004-2007. повећано је учешће Републике Српске у укупном БДП БиХ. У 2004. години учешће РС у укупном БДП БиХ износило је 31,72%, док је током 2007. повећано за 2,28% и износило је 34%.

Носиоци привредног раста у Републици Српској током 2007. и 2008. године биле су услужне дјелатности (активности у вези са некретнинама и трговином), а међу производним дјелатностима и њиховом доприносу расту БДП издвајају се грађевинарство и прерађивачка индустрија. Већ дужи низ година показује се да индустрија, а посебно прерађивачка индустрија, биљежи незнатан тренд раста удјела у БДП. И поред значајних помака, њен опоравак још увијек није довољан, с обзиром на чињеницу да у реалном изразу прерађивачака индустрија још није достигла ниво производње осамдесетих година двадесетог вијека.

У Републици Српској у структури привреде доминирају дјелатности пољопривреде и индустрије, при чему висок удио пољопривреде у бруто домаћем производу за 2007. годину од 15,5% показује ниво економске неразвијености. Поређења ради, учешће пољопривреде у БДП развијених земаља износи 2% до 4%.

Табела 25. Спољнотрговинска размјена Републике Српске у 000 КМ

	2005.	2006.	2007.
Извоз	1.130.518	1.539.229	1.671.601
Увоз	2.953.117	2.760.157	3.347.925
Обим робне размјене	4.083.695	4.299.386	5.019.526
Салдо робне размјене	-1.822.659	-1.220.928	-1.676.324
Покривеност увоза извозом	38,3%	55,8%	49,9%

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске

У структури оствареног извоза Републике Српске у току 2007. године, али и свих претходних година, доминирају сировине и полуфабриканти са ниском додатном вриједношћу. Доминантно учешће у структури увоза остварује увоз машина и транспортних средстава, хране, нафте и сличних производа.

Када је ријеч о обиму страних инвестиција у току 2005. и 2006. године, Република Српска је привукла укупно 366 милиона КМ директних страних инвестиција. Веома скроман износ страних инвестиција тих година надокнађен је у току 2007. године, када је РС по овом основу привукла укупно 1,95 милијарди СДИ, што чини чак 81,6% укупних улагања у БиХ у тој години.

Обнова и реконструкција привреде у Републици Српској уско је везана за производно – програмско реструктуирање предузећа, чији су капацитети технолошки застарјели и са неприлагођеним производним програмом за савремено тржишно привређивање.

3.4.2. Тржиште радне снаге подручја

Један од основних показатеља економске развијености одређеног подручја јесте радно ангажовање становништва.

Табела 26. Основни показатељи тржишта рада на подручју града Бањалуке у 2005. год.

	Број		Стопа ⁹	
	Бањалука	Република Српска	Бањалука	Република Српска
Радно активно становништво	76.531	394.222	46,8	37,3
Запослени	53.051	242.623	32,5	22,7
Незапослени	23.480	151.599	30,7	38,4

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске

Претходна табела показује да су показатељи тржишта рада на подручју Бањалуке већи у односу на њихове просјечне вриједности на нивоу Републике Српске. Међутим, сви ови индикатори су изузетно неповољни у поређењу са земљама Европске Уније и окружења.

Стопа активности становништва од 46,8% (БЛ) и 37,3% (РС) је ниска у поређењу са земљама у транзицији, гдје се креће између 50 и 70%, а у ЕУ око 70%. Нарочито изражен јаз је у стопи незапослености која у ЕУ износи 9,2%, док је у Бањалуци 30,7% и РС 38,4%, што је вишеструко веће. Међутим, стварни показатељи се највјероватније разликују од регистрованих¹⁰, чему у прилог говоре и сљедећи подаци на примјеру Бањалуке.

Поредећи податке о званичном броју радно активног становништва који износи 76.531 лица са процијењеним бројем (око 43% укупног становништва) који приближно износи 98 хиљада становника јавља се разлика око 21,5 хиљада становника. Највећи број ових лица је запослен на индивидуалним пољопривредним газдинствима, који нису нигдје регистровани, затим у иностранству и у неформалном сектору привреде (сива економија). Из овога произилази да је запосленост на подручју Бањалуке далеко већа од регистроване.

Још су теже процјене активности и запослености становништва на руралном подручју града Бањалуке, јер се подаци о броју запослених и незапослених евидентирају само на нивоу града, а не и по насељима. Због континуираног одласка младог и радно способног становништва из руралних насеља и промјене структуре становништва, стопа активности укупног становништва је ниска и процјењује се да износи око 35% укупног становништва или 60% радно способног становништва, што је око 6.300 становника. Једини регистровани подаци о запослености на обухваћеном подручју су из завршних рачуна привредних субјеката који су их поднијели у 2006. год.

⁹ Стопа активности: збир запослених и незапослених (радна снага)/радно способно становништво (15-64)

Стопа запослености: запослени/радно способно становништво (15-64)

Стопа незапослености: незапослени/радна снага

¹⁰ Регистроване податке о становништву треба узимати са резервом, јер су то углавном процјене због не постојања пописа становништва већ 17 год. (нпр. број запослених на нивоу општине је у ствари број радних мјеста, а не прави податак о запослености, јер се он једино може добити пописом)

Табела 27. Број и структура радника у активним привредним субјектима по дјелатностима у 2006. год.

	Број	Структура
Пољопривреда и шумарство	8	2,08
Индустрија	231	60,16
Грађевинарство	45	11,72
Трговина	65	16,93
Остале услужне дјелатности	35	9,11
Укупно	384	100

Извор: Подаци АПИФ-а

У регистрованој економији на Стратегијом обухваћеном подручју је запослено 384 радника, од чега 231 или 60,16% у производним дјелатностима.

Међутим, ови подаци не приказују праву слику запослености становништва. Због природних услова и традиције, највећи број радно активних становника приходе остварује на индивидуалним пољопривредним газдинствима. Такође, значајан је и број радно активних становника који имају радно мјесто у градском подручју.

Све напријед наведено показује изразиту економску неразвијеност руралног подручја града Бањалуке.

Табела 28. Основни економски показатељи Стратегијом обухваћеног подручја

	Рурално подручје	Град Бањалука	Рурално подручје/Град
Приход по становнику	927	16.654	5,56
Капитал по становнику	236	14.056	1,68
Приход према капиталу (%)	617	118	523

Извор: подаци АПИФ-а

Неразвијеност обухваћеног подручја се може видјети и из претходне табеле. Вриједност прихода по становнику и капитала по становнику је 18 пута мања у односу на просјечне вриједности на нивоу града Бањалуке.

Једини позитиван показатељ јесу остварени приходи по јединици капитала који условно говоре о ефикасности привреде третираног подручја, јер на нивоу Бањалуке капитал у вриједности 1 КМ оплоди 1,18 КМ прихода, а на подручју сјеверозападнoг дијела Бањалуке 6,17 КМ.

3.4.3. Привредна структура подручја

Претежно развијена примарна пољопривредна производња екстензивног карактера указује на чињеницу да је привредна структура Стратегијом обухваћеног подручја изузетно неповољна.

Анализа привредних субјеката који су предали завршне рачуне у 2006. год. показује да субјекти из области трговине остварују 38,84% укупних прихода, а прерађивачка индустрија 36,80%. Сви активни субјекти на посматраном подручју су у приватном власништву, док према величини спадају у сектор малих и средњих предузећа.

Подручје руралног дијела Бањалуке је у 2006. год. имало нешто више од 1,3 малих и средњих предузећа на 1000 становника, просјек за Републику Српску износи 10, док у земљама Европске Уније износи преко 50 предузећа на 1000 становника.

Гледано у апсолутним вриједностима, подручју недостаје још око 130 предузећа да би било на републичком нивоу, односно око 640 да би стигло европски ниво.

Табела 29. Привредна структура студијског подручја по дјелатностима у 2006. год.

	Капитал (КМ)	%	Приходи (КМ)	%
Пољопривреда и шумарство	307.465	5,12	2.280.598	8,52
Индустрија	2.824.437	47,08	9.847.131	36,80
Трговина	1.611.932	26,87	10.393.254	38,84
Остале дјелатности	1.255.701	20,93	4.238.221	15,84
Укупно	5.999.535	100	26.759.204	100

Извор: Подаци АПИФ-а

Од производних дјелатности издвајају се кожарска прерађивачка индустрија, те дрвна индустрија. Носилац развоја кожарске индустрије је предузеће "Country" које се налази на простору Мјесне заједнице Бронзани Мајдан и запошљава око 70 радника. Водећи у дрвној индустрији је предузеће "Дрворез" које се налази на простору Мјесне заједнице Љубачево и запошљава око 60 радника.

Од осталих производних дјелатности издвајају се мала предузећа у области грађевинске ("Мирошљевић-Микс", д.о.о. у МЗ Рекавице), металопрерађивачке индустрије ("Мон амие", д.о.о. у МЗ Крупа на Врбасу), те производње намјештаја ("Ветком", д.о.о. у МЗ Мотике).

Од трговачких предузећа издваја се "БМ петрол", д.о.о. у МЗ Поткозарје које се бави продајом течних горива, те "Фурнир", д.о.о. у МЗ Рекавице које се бави продајом грађевинског материјала.

На подручју које називамо рурални дио града Бањалуке у 2006. год. су регистроване 161 радња и 47 физичких лица који самостално обављају дјелатност, од којих је највише аутопревозника и пољопривредних произвођача. Од укупног броја регистрованих радњи, више од половине се бави трговином, а затим угоститељством и занатством.

Привредна структура по мјесним заједницама показује да су најразвијеније мјесне заједнице: Бронзани Мајдан, Поткозарје, Пискавица, Крупа на Врбасу, Љубачево и Рекавице, јер су у њима сконцентрисани најуспјешнији привредни субјекти.

Табела 30. Значајнији привредни субјекти на руралном подручју

Назив привредног субјекта	Адреса
ПОЉОПРИВРЕДА И ШУМАРСТВО	
д.о.о. Гљива комерц	Поткозарје
РИБАРСТВО	
д.о.о. Слапови	Крупа на Врбасу
ИНДУСТРИЈА	
д.о.о. Кантри	Бронзани Мајдан
д.о.о. Производња обуће БМ	Бронзани Мајдан
д.о.о. Јованић - Грга	Пискавица
д.о.о. Пепо	Мотике
д.о.о. Еуробелт	Пријаковци
д.о.о. Мон амие	Крупа на Врбасу
д.о.о. Штрбац	Бистрица

д.о.о. Мирошљевић - Микс	Рекавице
д.о.о. Кано - Мишић	Рекавице
д.о.о. Ветком	Мотике
д.о.о. Дворез	Љубачево
д.о.о. Дрвопродекс	Карановац
д.о.о. Тривић - комерц	Кола
ЕНЕРГЕТИКА	
Хес Врбас а.д.	Крупа на Врбасу
ГРАЂЕВИНАРСТВО	
д.о.о. Батар комерц	Бронзани Мајдан
д.о.о. Термотехника	Пријаковци
ТРГОВИНА	
д.о.о. Митровић петрол	Верићи
д.о.о. Штркић петрол	Кола
д.о.о. БМ петрол	Поткозарје
д.о.о. Волга	Пријаковци
д.о.о. Рибамерц	Крупа на Врбасу
д.о.о. Грмуша транспорт	Мотике
д.о.о. Калимба	Кола
ТУПП Јуком - коп	Сарачица
д.о.о. Нена пром	Пискавица
д.о.о. Дуња комерц	Стратинска
д.о.о. Зока импекс	Поткозарје
д.о.о. Марко Никле Интернационал ЛЛЦ	Мотике
д.о.о. Ђуза	Бочац
д.о.о. Фурнир	Рекавице
д.о.о. ДМ Јагодић	Рекавице

Извор: Подаци АПИФ-а, Подаци спроведеног истраживања подручја

3.4.4. Туристичке и услужне дјелатности

Оцјена стања туристичке дјелатности

У свим стратешким документима туризму се у посљедње вријеме даје посебна пажња због значаја који туризам има за развој руралних подручја. Наиме, значај туристичке привреде на укупан развој се огледа у његовом утицају на друштвени производ и комплементарне дјелатности које заједнички чине туристичку привреду, као и на платни биланс, укупну запосленост и инвестиционе процесе.

Туристичка активност на руралном подручју града Бањалуке, осим малих помака на подручју Крупе на Врбасу, нема значајнији интезитет. Ако изузмемо неколико угоститељских објеката, на руралном подручје града нема смјештајних капацитета. Туристички капацитети који се налазе на руралном подручју града, посебно потенцијали ријеке Врбаса, и туристичке активности које се одвијају у посљедње вријеме на Врбасу, представљају значајан фактор туристичке понуде града Бањалуке. Дакле, неки од туристичких потенцијала овог подручја су стављени у функцију туристичке понуде града и значајно доприносе развоју туризма на цијелом подручју Бања Луке.

Економски ефекти које остварује туристичка дјелатност морају се посматрати са аспекта:

- користи коју има локална заједница од туристичке дјелатности (директни ефекти на локално становништво),

- корист коју остварује шира заједница од туристичке дјелатности (индиректни ефекти на локално становништво).

Да би се стекао увид у економске ефекте које има туристичка дјелатност на цјелокупном подручју града Бањалуке потребна је свеобухватнија анализа која ће се провести у току израде овог документа. Ради тога, овдје ће се на основу постојећих информација направити оцјена туристичке дјелатности на подручју града, обзиром да је туристичка дјелатност мултипликативне природе, чији су индикатори: искориштеност смјештајних капацитета и обим туристичке посјете у посљедњих неколико година.

Промет који је остварен на подручју града Бањалуке у угоститељству у периоду 2003-2008. године приказан је табелом 31.

Табела 31. Промет у угоститељству по врстама услуга за период 2003-2008. г. на подручју града Бањалуке

Година	Укупни промет	Храна и напитци	Алкохолна и безалкохолна пића	Смјештај	Остало	Број пословних јединица	Запослени
2003.	12.082.354	6.051.569	2.022.005	3.429.053	579.727	66	797
2004.	13.095.183	6.613.712	2.352.266	3.394.047	753.158	72	825
2005.	13.270.711	5.806.114	3.045.237	4.173.460	245.900	78	825
2006.	17.702.315	8.084.304	4.100.026	5.183.283	334.702	83	880
2007.	19.395.855	8.354.059	4.672.223	6.028.557	341.016	86	956
2008.	26.889.926	12.683.706	6.414.046	7.440.056	352.118	98	1124

Из табеле видимо да постоји тренд раста прихода који се остварују у угоститељству, као и броја запослених у тој области. Наиме, не може се занемарити чињеница да је у периоду од 2003-2008. године приход по скоро свим врстама дупло већи, иако број запослених у том периоду у области угоститељства није значајно повећан. Због малог броја угоститељских објеката који су стављени у функцију на руралном подручју њихово учешће у стварању прихода, мада није издвојено, нема посебан значај.

Туристички промет на подручју града Бањалуке

Град Бања Лука данас располаже са око 1050 лежаја у хотелским капацитетима различитих категорија. Број лежаја је, обзиром на потребе, задовољавајући, док територијални распоред није адвекатан. Наиме, већина смјештајних капацитета је лоцирана у градском средишту, док на већем дијелу подручја нема регистрованих квалитетних смјештајних капацитета. Као примјер можемо узети Крупну на Врбасу, која и поред тога што представља прави природни драгуљ нема ни један регистрован лежај. Најважнији хотелски објекти на територији града Бањалуке, као и смјештајни капацитети којима располажу приказани су табелом 32.

Табела 32. Важнији смјештајни капацитети на територији града Бањалуке и број лежаја којима располажу у 2009. години

Р.бр.	Туристички објект	Број лежаја
1.	Хотел Видовић	42
2.	Хотел Castello	19
3.	Мотел Драгана	22
4.	Мотел Гранд	20
5.	Мотел Језеро	50
6.	Мотел Лав	12
7.	Мотел Морнар	27
8.	Мотел Нана	60
9.	Пансион Јети	50
10.	Мотел Олимпус	8
11.	Мотел Боми	18
12.	Хотел Атина	30
13.	Хотел Босна	320
14.	Хотел Камел	19
15.	Хотел Палас	106
16.	Хотел Славија	60
17.	Хотел Талија	36
Укупно		899

Посебно је изражен недостатак смјештајних капацитета типа хостела за потребе омладинског туризма и смјештајних капацитета високе категорије. Такви објекти не постоје како на подручју Бањалуке, тако ни у ширем окружењу. Обзиром на потребе и исказану потражњу, такви смјештајни капацитети се морају што прије обезбједити.

Исто тако се осјећа потреба за ауто кампом на путној релацији Градишка-Сарајево. Град Бањалука је у току Европског првенста у рафтингу 2005. године помогао изградњу ауто кампа на подручју Крупе на Врбасу, који ће допринијети развоју авантуристичког туризма на том подручју. Ауто камп у Крупи на Врбасу, иако задовољава већину услова прописаних Правилником о категоризацији угоститељских објеката, још увијек није регистрован за обављање дјелатности.

За госте са нижом платежном моћи који захтијевају јефтинији смјештај, како што је смјештај у приватном аранжману, нема довољно регистрованих на подручју града. До сада је у овој категорији регистровано око 20 лежаја.

Значајно је, такође, анализирати степен искориштености смјештајних капацитета. У табели 33. приказан је степен искориштености смјештајних капацитета на подручју града Бањалуке у периоду од 2001-2008. у односу на искориштеност капацитета Републике Српске. Проценат искориштености смјештајних капацитета града је још увијек низак. Ако се узме у обзир и сезоналност кориштења тих капацитета, тада је ситуација још неповољнија, па у том правцу треба да се предузму одређене мјере.

Табела 33. Искориштеност смјештајних капацитета на подручју града Бањалуке у периоду 2001-2008. год.

Година	Искориштеност смјештајних капацитета (%)	Искориштеност смјештајних капацитета на нивоу Републике Српске (%)
2003.	17,23	19,83
2004.	17,41	18,05
2005.	16,82	16,57
2006.	22,60	17,15
2007.	25,52	18,42
2008.	29,90	20,35

Из табеле 33. видимо да постоји и одређени тренд раста кориштења смјештајних капацитета и на нивоу Републике Српске. Искориштеност капацитета на нивоу града Бањалуке је посљедње четири године од 2005. до 2008. већи од коефицијента искориштености на нивоу РС-е.

Табела 34. Број туристичких долазака у Бањалуку за период 2003-2008. год.

Посјетиоци	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Домаћи	20.181	18.667	17.261	23.840	25517	28709
Страни	16.364	17.670	18.031	22.490	26753	32197
Укупно	36.545	36.337	35.292	46.330	52.270	60.906

Да би могли оцијенити интензитет промјена долазака домаћих и страних гостију на територију града Бањалуке, истакнимо на примјер доласке туриста у неке од важнијих дестинација Републике Српске у 2008 години, приказане табелом 35.

Табела 35. Доласци туриста у водеће туристичке дестинације Републике Српске за 2008. годину

Дестинације	Доласци								
	Домаћи			Страни			Укупно		
	Ранг	Број	Учешће	Ранг	Број	Учешће	Ранг	Број	Учешће
Р. Српска		139.961,00	100%		101.184,00	100%		241.145,00	100%
Бања Лука	1	28.709,00	20%	1	32.197,00	32%	1	60.906,00	25%
Пале	2	17.471,00	12%	2	17.452,00	17%	2	34.923,00	14%
Бијељина	3	11.823,00	8%	4	6.535,00	6%	4	18.358,00	8%
Теслић	4	20.710,00	15%	5	5.194,00	5%	3	25.904,00	11%
Лакташи	5	6.909,00	5%	3	9.770,00	10%	5	16.676,00	7%

Статистички подаци о кретању броја ноћења на територији града Бањалуке за период 2003. године до 2008. године приказани су табелом 36, из које се види учешће домаћих и страних туриста у укупном броју ноћења у том периоду. Значајно је примјетити да се број ноћења повећања у односу на претходну годину.

Табела 36. Број ноћења у граду Бањалука за период 2003-2008. год.

Посјетиоци	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Домаћи	31.521	28.253	25.994	36.336	38.662	44.642
Страни	26.782	30.772	31.005	40.310	47.802	56.647
Укупно	58.303	59.025	56.999	76.646	86.464	101.289

У табели 37. приказан је број ноћења у водећим туристичким дестинацијама Републике Српске у 2008. години. Из те табеле можемо видјети да је град Бањалука треће рангирана дестинација по броју ноћења домаћих и страних корисника смјештајних капацитета.

Табела 37. Број ноћења у водећим туристичким дестинацијама Републике Српске у 2008. години

Дестинације	Доласци								
	Домаћи			Страни			Укупно		
	Ранг	Број	Учешће	Ранг	Број	Учешће	Ранг	Број	Учешће
Р. Српска		388.739,00	100%		237.103,00	100%		652.842,00	100%
Бања Лука	3	44.642,00	11%	1	56.647,00	24%	1	101.289,00	15%
Пале	2	45.360,00	12%	2	61.659,00	26%	2	107.019,00	16%
Бијељина	4	27.551,00	7%	4	11.167,00	5%	4	38.718,00	6%
Теслић	1	114.278,00	29%	5	18.994,00	8%	3	133.272,00	20%
Лакташи	5	13.466,00	4%	3	24.467,00	10%	5	37.933,00	6%

Статистички подаци не показују стварно стање промета. Ако подијелимо број ноћења са укупним смјештајним капацитетима (нпр. у 2008. години добије се да су смјештајни капацитети на подручју града искориштени са око 29,90%) долази се до закључка да нема потребе за новим смјештајима када ни постојећи нису искориштени. Међутим, то исто може да нас води и ка другом закључку који се односи на слаб рад контролних органа који контролишу угоститељске објекте, јер се број смјештајних капацитета, из године у годину, повећава.

На подручју које обухвата Стратегија локално становништво није осјетило директне економске ефекте од туристичке дјелатности која се реализује на подручју града. Разлог томе је да туристички потенцијали који постоје на овом подручју углавном нису стављени у функцију туристичке понуде града, а због неизграђене субструктуре на руралном подручју локално становништво не може осјетити значајније економске ефекте. Оно што се са сигурношћу може рећи је да туристички потенцијали овог подручја чине значајну окосницу туристичке дјелатности на нивоу града.

Туристички потенцијали руралних подручја града

Рурални туризам представља туризам изван урбаних насеља и класичних туристичких капацитета, па отуда и нема карактеристике масовног туризма. Општа карактеристика руралних подручја је велика разубјеност потенцијала који се могу ставити у функцију развоја туризма. Анализа туристичких потенцијала се мора посматрати у складу са одређеним карактеристикама и локалитетима на којима се ти потенцијали налазе. Туристичке потенцијале који постоје на руралном подручју града можемо груписати у складу са туристичким активностима које се могу њима ставити у функцију. Ти потенцијали пружају могућност развоја следећих видова туризма:

1. Планински туризам – на ширем простору планина Мањаче, Осмаче и Тисовца;
2. Авантуристички туризам - цјелокупно подручје платоа Мањаче, кањона Врбаса, планине Осмаче, Козаре (бициклизам, параглајдинг, рафтинг, кану, кајак, пењање, пјешачење, кањонинг, спелеологија, пеинт бол и сл.)
3. Сеоски туризам - сеоска домаћинства на цјелокупном подручју;
4. Еко туризам – нпр.Чокорска поља, Пискавица, Мањача, Крупа на Врбасу;

5. Агротуризам – на цјелокупном подручју постоји могућност развоја овог облика туризма
6. Ловни и риболовни туризам - подручје планине Мањаче, Поткозарје, Осмача и Тисовац за ловни туризам и водоток ријеке Врбаса, Гомионице за риболовни туризам;
7. Здравствени туризам - близина бање С.Топлице, климатска подручја, ваздушне бање, рекреативни, антистресни и велнес програми;
8. Манифестациони туризам - организовање манифестација регионалног, националног и међународног карактера (спортске, културне, забавне и традиционалне);
9. Вјерски туризам - на подручју постоје вјерски објекти (манастири, цркве, џамије, гробља, некрополе и сл.)
10. Културни и историјски туризам - постојање значајног културно-историјског наслеђа на руралном подручју града Бањалуке (културно-историјски споменици, традиција, обичаји и фолклор, археолошка налазишта);
11. Рекреативни и спортски туризам на комплетном дијелу руралног подручја;
12. Образовни туризам –семинари, школе у природи, радионице и сл.

Ово су само неки од облика туризма који се може развијати на руралном подручју у складу са постојећим потенцијалима. Неки од највреднијих туристичких потенцијала су наведени како слиједи.

Ријека Врбас као туристички потенцијал

Ријека Врбас обзиром на своју љепоту пружа велике могућности за развој спортских и туристичких активности. Врбас не само да је угодан за купање (његова средња годишња температура износи 10,6⁰С, а средња љетна око 17⁰ С), скакање са литица, слободно спуштање, него је посебно погодан за рафтинг. Са својим брзацима, водопадима, слаповима, брзим током који пролази тјеснацима изнад којих се дижу стрме литице љубитељима екстремних спортова на брзим ријекама пружа се непоновљив доживљај и авантура. На ријеци Врбас већ постоји значајна активност која се односи на Врбас као рафтинг дестинацију, европског нивоа:

- На ријеци Врбас је одржано Европско првенство у рафтингу 2005. године и Свјетско првенство у Рафтингу 2009. године.
- У Бањалуци постоји неколико рафтинг клубова и два предузећа регистрована за пружање услуга у авантуристичком туризму.

Посјетиоцима и љубитељима рафтинга тренутно на располагању стоје четири спуста / рафтинг туре и то:

1. 5 km - Средњовјековни град Звечај - Карановац
2. 11 km – Ада - Карановац,
3. 14 km Крупа на Врбасу - Карановац,
4. 21 km Бијели Бук – Карановац

Спуштање се уз вођење искусних водича одвија на најљепшим дијеловима кањона Врбаса.

Због кањона којим пролази, брзака и букова, Врбас спада у ред најпогоднијих ријека за кајак на брзим водама у Европи. Овдје су се некада одржавала првенства Југославије и БиХ. Могућности које у погледу развоја овог спорта пружа Врбас су искориштене само у мањем обиму. Шансе за развој овог спорта су још увијек на овом подручју велике. Постоје веома добри услови за организовање европских и свјетских такмичења.

Постојање спортског кајак-кану клуба «Врбас» даје гаранцију да се ова спортска дисциплина може уз велико искуство и залагање чланова далеко више мултиплицирати у многим сегментима, а посебно мјесто заузети и у туристичкој понуди овог подручја и града Бањалуке.

Разноликост биодиверзитета ријеке Врбаса са фантастичном морфолошком грађом коју је ријека вијековима стварала пробијајући се кроз кањон пружа велике атрактивности заљубљеницима подводног роњења. Ронилачке авантуре пружају уз подршку стручних водича прилику да посјетиоци осјете љепоту подводног свијета Врбаса. Бањалучки ронилачки клубови пружају могућност организовања одређених едукативних програма и обука.

Осим тога, у могућности су да пружају и специјалистичке услуге едукативног или авантуристичког карактера. Ронилачки клубови који дјелују на подручју су «БУК» и «Пелагос».

Туристички потенцијали подручја и екстремни спортови

Кањон Врбаса пружа фантастичне услове за љубитеље слободог пењања и алпинизма. На подручју кањона Врбаса слободни пењачи су већ направили неколико пењачких смјерова. Ти смјерови се могу окарактерисати у почетничке, лагане смјерове, те средње и тешке смјерове пењања. Број пењачких стаза се континуирано повећава. Спортска друштва, Спортско пењачки клуб «Extreme», пењачки клуб «Соло», која се баве овом спортском активношћу, организују такмичарске активности и обуку заинтересованих кроз пењачке курсеве. Оно што треба да се истакне јесу природне специфичности терена на којима се реализују ова активност.

- прераст Крмине (Дјевојачки мост је под заштитом РЗКИС) - геоморфолошки феномен¹¹;
- ОЗвечајска стијена О Камена глава: код Звечај града;
- Кањон Тијесно: звечајски, дуж. 12, дубина > 350 m (под заштитом РЗБиХ) гребенски: дуж. 10, дубина > 450 m (под заштитом РЗБиХ);
- Локалитет: Сутурлија

Љубитељи овог екстремног спорта на стрмим литицама кањона Врбаса ће бити у могућности да уз стручну помоћ задовоље своје жеље.

Подручје Мањаче и кањона Врбаса обилује разноврсношћу природних вриједности које су резултат геолошких процеса. Разноврсност геонаслјеђа пружа могућност спелеолошких активности на том подручју. Наиме, све епохе развоја земље остављале су записе свог времена. Многобројне пећине и јаме богате различитим пећинским украсима и животињским свијетом пружају шансе истраживачима и туристима да имају јединствене доживљаје. Најзначајније пећине и јаме са локалитетима на којима се налазе приказане су Табелом 38.

¹¹ Дјевојачки мост: по легенди, некада давно са овог моста је скочила дјевојка због несрећне љубави. У непосредној близини налази се пећина са каменим саркофагом гдје је сахрањена. Прераст је остатак некадашњег подземног тока ријеке.

Табела 38. Најзначајније пећине и јаме на руралном подручју града Бањалуке

Локације пећина	Локације јама
Антићи (спелеолошки објекти)	Добрња I
Бадњица – Гашићи (Крупа)	Добрња II
Пећина Љубачево каменолом	Поповићи
Кањон Тијесно: Пољице и Грабеж	Леденице
Стрике	Антонићи
Крмине: у непосредној близини Дјевојачког моста	
Стрикина пећина	Леденице – Крупа
Антићи	
Пећина Антача-Рујишњак	Јама Викторија-Луњевац(Мањача)
	Јама Ограченица-Осмача
	Јефтина Јама -Понир
	Јама Кула-Кањон Тијесно

У близини кањона, на планини Мањачи се налазе неке од најдубљих јама у БиХ које допиру и до 302 m дубине. Могућности спелеолошких истраживања и авантура пружају добро организована спелеолошка друштва која своје активности обављају на овим подручјима, а то су Спелеолошко друштво «Понир», Спелеолошко друштво ОНетропирО и Спелеолошко друштво «Гремлин» из Бања Луке.

Кањон Врбаса и његове притоке, археолошка налазишта, средњовјековни градови, пећине, извори, шумски комплекси, те многобројни видиковци са погледом на прекрасне предјеле и пејзаже, пружају могућност развоја планинарења. Оближњи планински врхови представљају неодољиви мамац за љубитеље планинарења и планинарска удружења, који своје активности обављају на тим просторима (Табела 39.).

Табела 39. Најзначајнији висови на руралном подручју са надморским висинама

Вис	Надморска висина (m)	Планина
Голи вис	1339	Чемерница
М. Чемерница	1329	Чемерница
Стари вис	1251	Чемерница
Тисовац	1173	Тисовац
Осмача	949	Осмача
В. Мањача	1236	Мањача
М. Мањача	1162	Мањача
Преплетњак	1117	Мањача
Узловац	1082	Мањача
Грчка градина	999	Мањача
Лисина	978	Козара

Извор: Креирано на основу постојећих картографских података

Са својим стрмим литицама, слаповима, водопадима, те висовима, подручје кањона Врбаса и његових притока (Сутурлија, Швракава) пружа изванредне могућности развоја све популарнијег екстремног спорта сауџинг (екстремно савладавање кањона). Комбинација алпинизма, скакања са литица, пливања и планинарења свим љубитељима добре авантуре пружа се у околини Бањалуке, на подручју Швракаве (десне притоке Врбаса са својих 300 m дугим кањоном и великим бројем ријечних «казана») и на подручју ријеке Угар и Сутурлије. Регистрована предузећа пружају услуге за љубитеље овог авантуристичког доживљаја. Овај тип туризма на подручју

кањона Врбаса може да представља врло значајну компоненту развоја авантуристичког туризма.

Крупа на Врбасу као туристички потенцијал

Насеље Крупа на Врбасу је смјештено на удаљености од 25 km јужно од Бањалуке, између двије клисуре у Крупском пољу. Са источне стране насеља су смјештене планине Осмача (949 m) и Тисовац (1173 m), а са југа планина Мањача (1236 m). Са сјеверне стране подручје је ограничено Звечајском клисуром (Тијесно), а са јужне стране Гребенском клисуром (Бочачке стијене). Крупа на Врбасу је мјесто богато природним и културно-историјским вриједностима, као што су:

- кањон Врбаса,
- извори,
- слапови и млинови на ријеци Крупа,
- Стрикина пећина,
- манастир св. Илије,
- средњовјековни град Гребен,
- црква брвнара итд.

које пружају велике могућности развоја авантуристичког, излетничког, вјерског, спортско-рекреативног, научног, сеоског и риболовног туризма. У јулу 2005. године овдје је одржано Европско рафтинг првенство, а 2009. године Свјетско рафтинг првенство што овом мјесту даје могућност за развој спортског и манифестационог туризма.

Потенцијали за развој вјерског туризма

На подручју града постоји неколико вјерских објеката који представљају значајну културно-историјску вриједност овог краја. Иако на овим подручјима нема посебне традиције у организованим посјетама вјерским храмовима, постоји традиција окупљања и посјете у одређене вјерске празнике. Од значајних вјерских објеката који могу постати окосница развоја овог облика туризма посебно мјесто заузимају:

- Манастир Гомионица код Бронзаног Мајдана – смјештен на рубном појасу подручја ове стратегије,
- Манастир св. Пророка Илије у Крупи на Врбасу,
- Црква Успења пресвете Богородице у Стричићима,
- Цркве брвнаре у Крупи на Врбасу, Колима, Јаворанима, Крмине, Јелићкој и Марићкој.

Ови вјерски објекти са још неколико вјерских објеката других конфесија које се налазе у ширем окружењу подручја пружају могућности, обзиром на свој вјерски и културно историјски значај, развој вјерског туризма на овим просторима.

Потенцијали за развој сеоског туризма

Најзначајнији вид туризма који се може развијати на руралном подручју је сеоски туризам. То је туризам који се реализује на сеоском пољопривредном имању. Упоришне тачке овог туризма леже у сеоским домаћинствима која своју егзистенцију заснивају првенствено на пољопривредној активности.

Домаћинству укљученом у пружање туристичких услуга пружа се могућност да вишак својих производа пласира на туристичкој пијаци. На тај начин сеоско домаћинство

може да реализује допунску зараду у свом властитом дворишту стварајући услове за радно ангажовање свих чланова домаћинства.

Осим што је на овај начин осигурана продаја вишка пољопривредних производа у свом дворишту, стварајући при томе додатне приходе, сеоско домаћинство кроз изнајмљивање смјештајних капацитета, пружањем услуга прехране и неких других видова понуде реализује значајна додатна примања (продаја ракије, вина, изнајмљивање коња, скупљање плодова, израда сувенира...).

Развојем руралног туризма на селима и укључивање сеоских домаћинстава у туристичку дјелатност подручја обухваћеног Стратегијом, пружа се могућност стварања одређених позитивних ефеката од којих су најзначајнији:

- Допринос обнови и ревитализацији села;
- Допринос повећању запослености локалног сеоског становништва;
- Едукација становништва за самостално привређивање;
- Допринос очувању и обнови старих заната;
- Очувању традиције и културних обичаја подручја;
- Очувању специфичних карактеристика подручја;
- Подстицању сеоске производње и прераде пољопривредних производа;
- Допринос заштити животне средине.

Сеоска домаћинства представљају туристички потенцијал, а оцјену могућности укључења домаћинства на руралном подручју града у пружању туристичких услуга анализирати ћемо у оквиру укупне процјене развоја туризма на основуведеног истраживања.

Потенцијали за развој излетничког туризма

На руралном подручју града излетнички туризам није узео масовнији замах, иако на том подручју постоје велики потенцијали за развој овог облика туризма, поготово ако се integriше са другим облицима. На основну постојећих природних, културно-историјских, вјерских, традиционалних, гастрономских и других вриједности могућност креирања излетничких (једнодневних) обилазака овог подручја су заиста велике.

На овим подручјима постоји велики број видиковаца који дају посебну атрактивност подручју и пружају незаборавне погледе на град Бањалуку, Крупну на Врбасу, кањон ријеке Врбас.

На самом подручју има такође и велики број традиционалних излетничких мјеста која викендом или одређеним традиционалним данима окупљања посјећује велики број становника града Бањалуке. Излетнички туризам подручја има велике потенцијалне могућности развоја ако се имају у виду културно историјски споменици града Бањалуке (тврђава Кастел, музеј, галерије, вјерски објекти), његова излетишта (Траписти, Бањбрдо, Шибови, Сутурлија, Крупа на Врбасу), као и природне љепоте и историјске знаменитости. Национални парк Козара, језеро Балкана, природни резерват Бардача код Српца, Зеленковац код Мркоњић Града, Мачкића пећина код Ситнице и други дају додатну могућност развоја излетничког туризма на овим подручјима.

Туристички потенцијали за развој зимског туризма

На самом подручју нема изграђених ски лифтова. На подручју обухваћеном овим документом постоји неколико локалитета на којима постоји могућност развоја зимског туризма. Оно што треба узимати у обзир код инвестирања у овај вид туризма су климатски поремећаји и њихова рефлексија на зимски туризам.

Та чињеница говори у прилог томе да ће се на мањим висинама активна зимска сезона временски смањивати до границе рентабилности уложених средстава у развој зимског туризма. На подручју планина Мањаче и Осмаче, које заузимају највећи планински дио овог подручја, постоји могућност развоја зимског туризма рекреативног типа (нордијско скијање, пјешачење са крпљама и др.).

Транзитни туризам

Захваљујући географском положају подручја града Бањалуке којем подручје припада и путној комуникацији која пролази кроз подручје (магистрални и регионални путни правци) на овом подручју егзистира, мада у почетним елементима, транзитни туризам. Могућности развоја овог вида туризма уз реализацију планираних аутопутева кроз ово подручје су далеко веће од садашњег стања. Значајне су инвестиције града у асфалтирању локалних путева које омогућавају приступ појединим микродестинацијама и туристичким мотивима у руралним подручјима. Важно је напоменути да на руралном подручју града недостају регионалне бициклистичке стазе које би биле дио мреже европских бициклистичких стаза.

Здравствени туризам

Здравствени туризам представља један од најстаријих облика туризма у оквиру којег се стручно и контролисано користе природни љековити ефекти, поступци физикалне терапије и у посљедње вријеме и антистресни програми у очувању и унапређењу здравља и квалитета живота. Рурално подручје града обилује великим могућностима развоја таквог облика туризма, ако се узме у обзир да се у непосредној близини града налазе бање: Топлице, Лакташи и Слатина.

Комбинујући тај облик туризма и развијајући све популарније антистресне програме, туристички потенцијали овог подручја добијају додатну могућност туристичке валоризације. Осим тога, чист ваздух, органска храна, климатски фактори у комбинацији са природним љепотама које посједује ово подручје дају могућност развоја овог вида туризма. Обзиром на брзо опадање квалитета савременог живота узрокованог великим стресовима и загађењима, здравствени туризам поприма све значајнију улогу у обнављању психофизичких способности савременог човјека.

Могућности развоја здравственог туризма на руралном подручју се морају максимално искористити, јер се подручје налази у близини релативно великог града и административног центра Републике Српске. Све већи број људи ће имати потребе за овим видом услуга, које су допуњене:

- програмима уравнотежене прехране,
- смањеним утицајем буке и загађења,
- рекреативним и спортским активностима,
- обogaћеним друштвено духовним садржајима.

Оцјена сеоског домаћинства као туристичког потенцијала

Пољопривредници, власници породичних имања, ако се желе бавити сеоским туризмом, морају процијенити да ли њихово газдинство одговара потребним условима пружања туристичких услуга. Ова оцјена се првенствено односи на:

- привлачност подручја у којем се газдинство налази,
- привлачност самог газдинства,
- техничке услове и садржаје које посједује газдинство,
- особинама чланова породице - њиховом броју, старости, љубазности, знању и др.

Први предуслов је чиста природа - ваздух, вода, клима, очувана околина, сликовит пејзаж, могућност слободног кретања и разгледања. Близина ријека, планинских ланаца, недирнуте природе је оно што ће понуду подручја употпунити. Осим овог, туристи траже и удобан смјештај и већину предности које нуди цивилизација.

На првом мјесту су захтјеви за висок степен опремљености:

- **комуналном инфраструктуром** - телефон, квалитетно снабдијевање електричном енергијом, гријање, водоснабдијевање, збрињавање отпада и отпадних вода;
- **друштвеном инфраструктуром** - здравствена заштита, пошта, музеји, школе, трговине, угоститељски објекти итд.

Оцјена стања услужних дјелатности

Трговина

На руралном подручју града услужна дјелатност се одвија кроз рад трговинско угоститељских објеката. Ти објекти функционишу, првенствено, као малопродајни објекти, односно имају намјену снабдијевања локалног становништва са основним животним намирницама. Са друге стране, све трговине су организоване преко продавалица земљорадничких задруга и самосталних трговачких радњи у приватној својини.

Из резултата истраживања проведених на терену види се да је трговина на подручју неразвијена, те су становници овог подручја присиљени да већину својих производа (прије свега пољопривредне производе) морају да продају, као и да купују у Бањалуци и другим граничним општинским центрима.

Угоститељство

Угоститељска дјелатност на посматраном подручју углавном се реализује у мањим самосталним угоститељским објектима. Ти објекти пружају угоститељске услуге и углавном могу да задовоље потребе локалног становништва и евентуалних једнократних посјета. На Стратегијом обухваћеном подручју, осим угоститељских објеката који пружају услуге конзумирања пића, налази се и неколико угоститељских објеката који пружају и услуге исхране. Неки од постојећих угоститељских објеката на руралном подручју дати су у табели 40.

Табела 40. Угоститељски објекти на подручју

Назив	МЗ у којој се објект налази	Број објеката
СУР	Стричићи	1
СУР	Кола	3
СУР	Бочац	4
СУР	Агино Село	2
СУР	Борковић	2
СУР	Бронзани Мајдан	4
СУР	Драгочај	4
СУР	Поткозарје	4
СУР	Мотике	3
СУР	Горњи Перван	1
СУР	Пискавица	1

СУР-Самостална угоститељска радња

Ти објекти нису у могућности да задовоље потребе избирљивије клијентеле, него могу пружити минимум угоститељских услуга. На подручју се мора пронаћи могућност изградње квалитетнијих угоститељских објеката који ће моћи пружити и услуге смјештаја, што постојећи објекти нису у стању.

Као што се може видјети из табеле 40. на посматраном подручју не постоје угоститељски објекти већих капацитета. То су, првенствено, мањи објекти без смјештајних капацитета. На третираном подручју нема угоститељских објеката типа мотела, хотела или других који би могли организовано пружити могућност смјештаја за евентуалне посјетиоце.

Распоред постојећих угоститељских објеката на подручју показује да су они углавном смјештени у центрима већих мјесним заједница и то углавном у оним кроз које пролазе регионални путни правци.

3.4.5. Пољопривреда као привредна грана

Пољопривреда је грана привреде која је уско повезана са осталим гранама материјалне производње. Она својим производима обезбјеђује исхрану становништва и сировине за индустрију, учествује у размјени производа, а за сопствену производњу и развој користи сопствене производе. Основни задатак пољопривреде је да обезбиједи довољне количине квалитетне и здраве хране, а такође и сировине за производњу хране, за становништво. За пољопривредну производњу земљиште представља примарни ресурс.

Садашње стање пољопривредне производње, по обиму и структури, на руралном подручју града Бањалуке је изразито натуралног карактера. Домаћинства претежно производе за сопствене потребе, релативно мале количине сточарских производа (месо, млијеко, јаја) и нешто воћа су намијењене тржишту.

Наведено стање је посљедица запостављања пољопривреде у овом крају, величине и структуре посједа, ниског степена механизовања радних процеса, неадекватне и непотпуне примјене агротехничких, биотехничких, зоотехничких и других мјера неорганизованости.

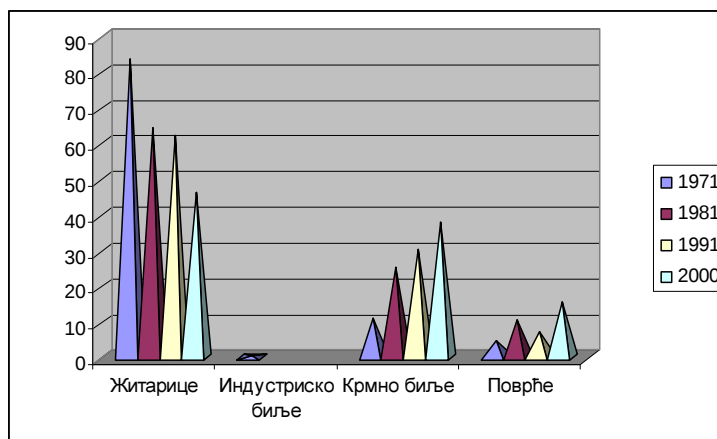
Ратарско – повртларска производња

Ратарска производња на подручју је изразито екстензивна. Од ратарских култура доминирају кукуруз и стрна жита и то, прије свега, пшеница. Основна карактеристика ове производње је да је она заснована на малим, уситњеним парцелама, због чега је највећим дијелом натурална, односно намијењена исхрани становништва и стоке у оквиру породичних газдинстава. Од повртларских култура доминира кромпир. Наступа вријеме када треба да се рационално односит према расположивим ресурсима и даје предност културама које имају најбоље услове за производњу, а уједно су и битне за исхрану људи.

Табела 41. Структура ораничних површина

Засијане културе	Засијане површине у ха			
	1971	1981	1900/1991	2002/2003
Укупно	35.552	24.675	26.961	36.026
Житарице	29.749	15.866	16.789	16.666
Индустријско биље	116	3		
Крмно биље	3.954	6.280	8.217	13.665
Поврће	1.733	2.626	1.955	5.695
Структура %				
Укупно	100	100	100	100
Житарице	83.7	64.3	62.2	46.3
Индустријско биље	0.4			
Крмно биље	11.1	25.2	30.5	38
Поврће	4.8	10.5	7.3	15.7

Графикон 4. Структура ораничних површина

Из предходне табеле се види да је производња житарица имала тенденцију смањења до 1981. године, а да би се подмириле потребе становништва у овом погледу, требало би у складу са климом и земљиштем интензивирати производњу.

По статистичким подацима, производња пшенице је 5,1% од укупне Републичке, док је производња кукуруза 7,2% што је испод процента учешћа у ораничним површинама Републике. Уочава се да у структури ораничних површина, производња под поврћем са 7,3% је повећана на 15,7%. Наступа вријеме када треба да се рационално односи према расположивим ресурсима и даје предност пољопривредним културама које имају најбоље услове за производњу, а уједно су битне за исхрану људи.

Воћарска производња

Воћарска производња на југозападном дијелу руралног подручја је изразито екстензивна, док је на сјеверозападном дијелу у благом порасту и то доминантно на простору Поткозарја. Производња воћа је заступљена искључиво у приватном сектору. Карактеристична је индивидуална производња у приватном сектору и то претержно јабучастих воћних врста (јабуке, крушке). У воћарству је направљен напредак у односу на ранији период у броју стабала, поправљен је сортимент, међутим и даље је производња екстензивна са врло ниским приносом по стаблу. Примјеном интензивне технологије, производња воћа би се повећала, а тиме осигурале количине за градско, републичко, па и инострано тржиште.

Сточарска производња

Сточарску производњу претежно карактерише екстензивност и углавном је сконцентрисана на гајење мањег броја различитих врста стоке на традиционалан начин (говеда, овце, свиње).

Присутна је тенденција развоја и изградње мини фарми у индивидуалном власништву. Садашње стање сточарске производње не осигурава могућност учинковитог развоја у идућем раздобљу. Мале производне јединице у области говедарства (2-3 грла по фарми) и ниска разина производње млијека (2300 л млијека по крави) и меса не могу осигурати конкурентност сточарства у условима отвореног тржишта, те је и даље присутан увоз млијека и меса да би се задовољиле властите потребе.

У већини пољопривредно развијених земаља стање развоја говедарске производње објективна је мјера стања укупне пољопривреде.

Овчарство је доминантна грана сточарства у руралном подручју (обронци Мањаче), гдје су присутне индивидуалне фарме (100–200 ком.) аутохтоне пасмине праменке. Значајно је споменути да је дошло до значајног смањења броја оваца због појаве бруцелозе.

Сточарство је веома значајна грана пољопривреде града Бањалуке, јер даје око 60% финалне пољопривредне производње. То је и разумљиво, јер је сточарство одувјек у већој мјери тржишни дио пољопривреде приватног сектора.

Табела 42. Бројчано стање стоке на подручју града Бањалуке за 1991. и 2002. годину

Година	Коњи свих категорија	Говеда свих категорија	Овце свих категорија	Козе	Свиње свих категорија	Живина
1991.	2.921	15.710	41.184		22.798	125.107
2002.	730	11.000	29.000	1.050	4.400	130.000

У предходној табели се види да је сточни фонд 2002. год. знатно смањен у односу на 1991. годину. Овде треба указати на дугорочну тенденцију смањења и стагнирања сточног фонда, још прије ратних дејстава, 1992. године. Најтежи случај је са фондом коња и оваца, који је преполовљен. Удио сточног фонда, у односу на укупни Републички, је веома мали: говеда са 2,5%, овце са 3,2%, свиње са 3,9%, коњи са 4,6% и живина са 3,3%.

Сточарство као дјелатност, посматрано са становишта агроеколошких услова, могло би да обезбједи довољно хране за становнике града и запосли већи број људи.

Претпоставља се да више од 50 % становништва бави се и живи од пољопривреде. Основна карактеристика подручја је педолошка, рељефна, посједовна и друга мозаичност, која захтијева посебан приступ и концепт кориштења овог пољопривредног подручја. На равничарском простору доминирају оранице и баште на којој већином преферирају ратарски и повртарски усјеви. Заступљеност воћњака је доминантна на подручју Поткозарја. Велике површине под ливадама и пашњацима отварају могућност интензивног развоја овчарства.

Сточарство као дјелатност, обзиром на повољне агроеколошке и земљишне услове, могло би да обезбједи довољно хране за становнике града и запосли већи број људи

Остале гране пољопривредне производње

Са економским развојем земље остале гране пољопривреде, које се најчешће називају алтернативне, добијају све више на значају. По правилу, то су пчеларство, аквакултура (гајење риба), хеликокултура (пужарство), гајење јестивих гљива, гајење дивљачи у

функцији ловног туризма и гастрономије за унутрашње тржиште и извоз, гајење кунића и крзнашица. На крају, у алтернативну пољопривреду може се уврстити и органска пољопривреда, која практично обухвата све гране и линије пољопривреде, али се производња организује на органском поступку, без употребе пестицида и минералних ђубрива. У овом периоду практично су организоване и егзистирају само двије : пчеларство и узгој рибе (пастрмке).

Пчеларство

Климатски, метеоролошки, географски и природни услови у многоне детерминишу могућност бављења пчеларством на одређеном простору.

На руралном подручју града Бањалуге не постоји прецизна евиденција пчелара, односно, лица који се баве пчеларством, као ни остали релевантни подаци (број кошница, приноси меда и других пчелињих производа и сл.) који би омогућили детаљну анализу стања пчеларства.

Евидентирана су следећа удружења пчелара: Удружење пчелара КОЛА и Удружење пчелара Крупа на Врбасу, Удружење пчелара Бања Лука - пчеларска задруга, као основни облици организовања пчелара.

Удружење пчелара КОЛА је удружење које окупља 58 пчелара са подручја насељених мјеста Хан Кола, Рекавице, Конатари, Доња Кола, Стричићи, Кадина Вода и Зеленци. Од укупног броја пчелара на простору претходно наведених насељених мјеста кроз удружење је организовано приближно 70% пчелара. Они посједују укупно 648 пчелињих друштава што у просјеку даје 11 друштава по пчелару. Раса пчела која се узгаја је искључиво медоносна крањска пчела.

Од укупног броја пчелара организованих кроз удружење (58) стационарним пчеларењем се бави 53 пчелара, а селећим пчеларством се бави пет (5) пчелара.

У техници пчеларања се највише користе кошнице са покретним саћем типа ЛР (98%), док су остали типови кошница присутни у незнатној количини (2% - дадан блат, фарар, аж, полошка).

Подаци о оствареним приносима меда и других пчелињих производа у дужем временском периоду нису детаљно вођени. Према доступним подацима и информацијама, производња меда у стационарним пчелињацима (мијешани мед) се креће у просјеку 15 – 20 килограма по једном пчелињем друштву, док се у селећим пчелињацима производња меда креће од 45 – 55 килограма по друштву.

У производњи меда највише је заступљен мијешани мед (полифлорни), а мањим дијелом монофлорни медови (багрем, кестен, липа и сл.). Подаци о производњи осталих пчелињих производа (поленов прах, матична млијеч, восак, прополис, пчелињи отров) нису доступни. Удружење пчелара Крупа на Врбасу је новијег датума. те су основни подаци у фази прикупљања.

Индивидуални пчелари који нису удружени су такође бројни, што показује њихово присуство на сајму пољопривреде.

О озбиљном развоју пчеларства најилустративније показује манифестација „Дани меда“ која се одржава задње три године.

У анализи стања пољопривредне производње и политике њеног развоја незаобилазно је поменути Центар за развој и унапређење села, као јединствене институције у окружењу.

У циљу унапређења и бржег развоја пољопривредне производње, као веома значајне дјелатности, град Бања Лука је основао Центар за унапријеђење и развој села.

Од оснивања па до данас Центар се кадровски, технички и многим другим показатељима конституисао и оптимисао као значајна институција у аграрном комплексу Града Бањалуке па и РС-е у цјелини.

У оквиру Центра, на простору бивше војне економије у Добрњи, формиран је „Развојно-едукативни центар „Мањача“, са основним функцијама:

Едукативна: побољшање ефикасности и квалитета перманентне едукације ученика средњих школа, студената пољопривредног факултета и фармера знањима и вјештинама из области примарне пољопривредне производње и руралног развоја, односно простор на којем сви профили стручњака (од фармера до специјалиста) имају свој дио перманентне едукације.

Истраживачка: Развојно–едукативни центар „Мањача“ служи, не само за пољопривредну производњу, него и као јединствен полигон за бројне видове експерименталног рада и истраживачке радове *in vivo* у свим видовима пољопривредне производње, која се остварује кроз интензивну сарадњу са Пољопривредним факултетом и Пољопривредним институтом.

Производна: кроз већи број облика сточарске производње која се огледа у: репродуктивним центрима у области говедарства, свињогојства, овчарства, те у тову јунади, одгоју прасади, фарми музних крава и пчеларској производњи. Отварањем мини мљекаре са прерадом млијека у аутохтоне производе, даје посебау специфичну тежину овом моделу центра. Ту је монтирано и оспособљено савремено аутоматско измушште, јединствено на простору Града.

Ратарска производња је заступљена првенствено кроз производњу кабасте хране за животиње, производњу сјемена житарица (зоб, јечам, тритикале, хељда...) примјењивих на брдском и планинском подручју, те ТДС и кукуруза, уз примјену савремених технологија и агро-техничких мјера.

Поред тога Центар пружа услуге машинског сервиса, што му даје карактер покретача примарне пољопривредне производње.

На просторима Центра годишње се произведе преко 70 вагона ратарских култура.

За производњу меда и пчелињих производа треба успоставити ефикасне мјере за бржи развој и осавремењавање узгоја, производње и заштите што може бити веома интересантан извор прихода, поготово имајући у виду потрошачки центар од преко 200 хиљада потрошача, а да се не говори о ширим тржиштима.

3.4.6. Шумарство, лов и риболов

Значај шумарства као привредне дјелатности, како на подручју које обухвата Стратегија, тако и у широј регији, се огледа прије свега кроз производњу шумских дрвних сортимената, који се пласирају на пиланске капацитете у широј регији.

Раст цјелокупне привреде, нарочито дрвне индустрије с једне, и повећање броја становника с друге стране, условили су повећану потражњу за дрветом. Међутим, раст потрошње дрвета је већи од прираста због чега се јавља дефицит шумских дрвних сортимената. Значајно је нагласити да потражња за огревним дрветом постепено опада, док за техничко дрво иста расте.

Шумарство као привредна грана представља историјски једну од најзаступљенијих дјелатности овог подручја, са традицијом организоване експлоатације дужом од 130 година.

Укупна површина шума и шумског земљишта на руралном подручју града Бањалуке износи 48 320,41 ha, што представља 45,77 % од укупне површине предметног простора.

Од тога, 31 010,06¹² ha или (64,2%) се налази у државном власништву, док је 17 310,35¹³ ha или (35,8%), са правом власништва.

Шумама и шумским земљиштем у државном власништву газдује ЈП „Шуме Републике Српске“ преко ШГ „Бања Лука“ а на темељу Закона о шумама, док са приватним шумама газдују њихови власници. Стручне и управне послове у приватним шумама такође врши ЈП „Шуме Републике Српске“.

Поменуто газдовање шумама, ЈПШ "Шуме Републике Српске" врши у складу са FSC стандардима, што је основни услов за конкуретност производа на свјетском тржишту. FSC сертификат подразумијева одрживо газдовање шумама, што значи да се шумама газдује економски одрживо, друштвено одговорно и еколошки прихватљиво, унапређујући сарадњу са локалном заједницом, а све у складу са законском регулативом.

Сходно томе, а у циљу повећања површина заштићених шума на овом подручју, издвојена су сљедећа подручја и локалитети, као приједлог за стављање под заштиту:

- шуме у појасу ријеке Врбаса са површином од 1 160,36 ha
- шуме водозаштитног подручја ријеке Суботице
- сјеменска састојина букве у рејону Осмаче

Просјечни годишњи етат у државним шумама за уређајни период 2009 – 2019. године, износи 112.846¹⁴ m³, што износи 3,3% од укупног износа за Републику Српску. Етат за шуме у приватном власништву износи око 47 000 m³.

Просјечна отвореност шума у државном власништву износи 9,03/1000 ha, што је приближно републичком просјеку.

У укупној структури овог шумског подручја доминирају лишћарске шуме букве и храста китњака, што се и одражава на структуру произведених сортимената.

¹² Подаци преузети из нове ШПО за државне шуме за период 2009 – 2019

¹³ Подаци преузети из ШПО за приватне шуме са периодом важности 2001 - 2010

¹⁴ Односи се на свеукупну дрвну масу

Табела 43. Преглед очекиване сортиментне структуре у државним шумама¹⁵

НАЗИВ СОРТИМЕНАТА	ВРСТА ДРВЕЋА				
	Четинари		Лишћари		Укупно
	m ³	%	m ³	%	m ³
Фил	937	0.59	14.169	1.46	15.106
ПТ ₁	9.572	6.06	51.079	5.26	60.651
ПТ ₂	16.496	10.44	74.174	7.64	90.670
ПТ ₃	17.759	11.23	108.928	11.22	126.687
ТТ	17.055	10.79	0	0.00	17.055
Јамско дрво	1.018	0.64	0	0.00	1.018
Ситно техничко дрво	2.521	1.59	0	0.00	2.521
Целулозно дрво	44.064	27.88	159.392	16.42	203.456
Огревно дрво	0	0.00	280.742	28.91	280.742
УКУПНО СОРТИМЕНТИ	109.422		688.484		797.906
Отпадак	48.654	30.78	28.2441	29.09	331.095
СВЕУКУПНА ДРВНА МАСА	158.076	100.00	970.925	100.00	1.129.001

Графикон 5. Сортиментна структура дрвне масе

Из горе наведеног се јасно види велико учешће огревног дрвета и отпадака у укупној сортиментној структури, што је и разумљиво обзиром на велику заступљеност изданаčkih шума. Због тога ово подручје спада у ред шумских подручја са нижим квалитетом дрвне масе, у техничком смислу.

Сјечива дрвна маса у приватним шумама које егзистирају на предметном простору, нема већи значај за шумарску привреду, јер се ради углавном о изданаčким састојинама лошег квалитета, са малим процентом учешћа техничког дрвета у укупној структури дрвне масе.

¹⁵ За десетогодишњи уређајни период

Постојећи пилански капацитети за прераду дрвета на предметном подручју, у потпуности задовољавају потребе прераде произведених шумских дрвних сортимената. Међутим, важно је нагласити да ова предузећа имају веома низак степен обраде, тј. баве се примарном прерадом дрвета, док је са друге стране идентификован проблем недостатка секундарне прераде дрвета, при чему би био запослен знатно већи број радника са овог подручја.

У сљедећој табели дат је преглед пилана које егзистирају на предметном подручју.

Табела 44. Преглед пилана

Р.бр.	Назив пилане	адреса	Врста дрвета	Степен обраде	Годишњи прорез m³	Број запослених
1	"Дрворез"доо	Љубачево	Ј/С	2	18 000	80
2	"КаноМишић"доо	Кола бб	Буква	2	1 000	12
3	"Дрвопродекс"	Карановац	Буква/храст	6	7 000	84
4	"Тривић комерц"	Кола бб	Буква	2	3 000	22
УКУПНО					22 000	114

Велики дио сировине, за потребе ових капацитета, допрема се управо са подручја које третира Стратегија. Искуства у дугогодишњем низу пословања су показала да се ради о изузетно квалитетним трупцима букве, чији су елементи веома цијењени на свјетском тржишту.

Негативан утицај ових пиланских постројења на животну средину је сведен на минимум. Наиме, покретањем одређеног броја фабрика за производњу брикета, сав пилански отпад се откупљује за потребе истих.

Годишњи приход на предметном подручју, које остварује ЈП „Шуме Републике Српске“ на основу продаје шумских дрвних сортимената у државном власништву, износи око 6 123 517 КМ. Од ове вриједности 10% се издваја за развој неразвијених дијелова града, што је у складу са Законом о шумама.

Вредновање шума

Бројне и веома различите карактеристике шума имају трајан, увјек актуелан значај за људско друштво и због тога њихова вриједност има велики значај. До сада, овом вредновању није поклањана довољна пажња, што се може правдати монофункционалним приступом коришћења шума, који се огледао само кроз привредне функције.

У посљедње вријеме, све више је актуелан приступ коришћења шума и шумског земљишта на принципима мултифункционалности, гдје све више до изражаја долазе и непроизводне (општекорисне) вриједности шума.

Вредновање производних функција шума је врло једноставно. Наиме, множењем количине производа и тржишне цијене истих, добиће се приближна вриједност укупног производа, и иста за предметно подручје износи око 6 123 517 КМ.

Међутим, вредновање непроизводних функција шума, које се огледају кроз очување биодиверзитета, заштите земљишта, заштите вода и климе, производње кисеоника, везивање угљеника из атмосфере, туризам, рекреација, естетска улога шума, итд., је веома сложен поступак.

На основу досадашњих искустава, утемељених на истраживањима шумарске науке, може се приближно узети начин вредновања шума и шумског земљишта, заснован на

тврдњи „да материјална вриједност шума износи 10% од укупне вриједности шума“. Према томе, вриједност општекорисних (непроизводних) функција шума на руралном подручју града Бањалуке приближно износи 61 235 170 КМ.

Повећање доприноса сектора шумарства укупном друштвено-економском развоју подручја, могуће је спровести кроз следеће:

- одржавање стабилних шумских екосистема,
- повећање производње дрвета по јединици површине (прираст),
- повећање квалитета сортиментне структуре дрвне масе (више техничког, а мање огревног дрвета),
- повећање отворености шума и
- максимално квалитативно искоришћење дрвне масе.

Могућности коришћења љековитог биља

Предметно подручје посједује одличне станишне услове за раст и развој великог броја неутрофилних и мезофилних, веома цијењених врста љековитог биља и шумског воћа, које због нерационалног приступа оваквом начину искоришћавања шума, у највећој мјери остане неискоришћено.

До сада, на овом простору није било организованог сакупљања поменутог биља од стране привредних организација, изузев појединачних случајева сеоског становништва који су сакупљену робу пласирали преко посредника, чиме је избјегнута одговарајућа контрола стручњака. Такође, негативан тренд у сакупљању љековитог биља, јесте посљедица недовољне информисаности локалног становништва.

У даљем тексту су побројане само неке врсте љековитог биља и плодова, који се могу сакупити на предметном простору:

- *Alium ursinum* – сријемуш, цријемуш, медјеђи лук
- *Equisetum arvense* - раставић
- *Convallaria majalis* - ђурђевак
- *Juniperus communis* - клекашумских
- *Rubus* sp. - купина
- *Urtica dioica* - коприва
- *Asperula odorata* – лазаркиња, мирисни броћ, броћика
- *Crataegus monogyna* – једносјемени глог
- *Crataegus oxyacantha* – вишесјемени глог
- *Fragaria vesca* – дивља јагода
- *Malus silvestris* – дивља јабука
- *Pirus communis* – дивља крушка
- *Polypodium vulgare* – слатка папрат, ослад
- *Primula officinalis* – јагорчевина, јаглац
- *Prunus avium* – дивља трешња
- *Prunus spinosa* – трњина, црни трн
- *Pulmonaria officinalis* – плућњак, медуника
- *Quercus petraea* – храст китњак
- *Quercus robur* – храст лужњак
- *Sambucus nigra* – зова, базга, зовика
- *Tilia* sp. – липе
- *Viola odorata* – мирисна или модра љубичица
- *Viola tricolor* – дан и ноћ, маћухица
- *Viscum album* – имела, бијела имела
- *Cornus mas* – дријен

Потенцијална количина љековитог биља, која се може сакупити по јединици површине, приказана је у наредној табели, а према истраживањима Шумарског факултета у Бањој Луци¹⁶:

Табела 45. Потенцијална количина љековитог биља

Р. бр.	ВРСТА ЛЈЕКОВИТОГ БИЉА	Количина (kg/ha)
1	<i>Asperula odorata</i>	0.816
2	<i>Convallaria majalis</i>	0.160
3	<i>Crataegus</i> sp.	0.296
4	<i>Equisetum arvense</i>	1.710
5	<i>Juniperus communis</i>	2.190
6	<i>Pulmonaria officinalis</i>	1.272
7	<i>Rubus</i> sp.	12.94
8	<i>Sambucus nigra</i>	0.502
9	<i>Urtica dioica</i>	2.926
10	<i>Viola odorata</i>	0.166

Из свега наведеног се може констатовати богат биодиверзитет љековитог биља и шумског воћа, са значајном потенцијалном количином која се може сакупити на предметном простору.

У складу са законском регулативом потребно је интензивирати коришћење ових природних ресурса.

Љековито, ароматично, медоносно биље и шумски плодови, потенцијално су значајан извор прихода за руралну популацију. Ту постоји неколико фаза које треба добро организовати, а односе се на: сакупљање самониклог биља и плодова, плантажирање љековитог биља, прерада љековитог и ароматичног биља поступком екстракције, дестилације и конфекционирање и производња чајева. Поред тога добар извор прихода може бити бављење гљиварством, како шумским, тако и производњом гљива, што подразумева добру организацију, проучавање, рационално експлоатисање и друго.

Корисне врсте гљива и њихове производне могућности

Могућности сакупљања и производње јестивих врста гљива на руралном подручју Бањалуке, научно нису довољно истражене. Међутим, бројност и покривност јестивих гљива на овом подручју је значајна.

Користећи научне радове и објављену стручну литературу, утврђен је потенцијал јестивих гљива на овом станишту, те у зависности од категорије шума приказане се највриједније врсте у следећој табели:

¹⁶ Љубојевић, Марчета

Табела 46. Највриједније врсте гљива¹⁷

Преглед јестивих гљива по категоријама шума		
Категорија шума	Латински назив	Народни назив
1. Fagetum montanum	Boletus edulis Bull. Boletus aestivalis Poul. Cenharellus cibarius Fr. Lactarius piperatus L. Amanita rubescens Pers. Macrolepiota prominens	Прави вргањ, вргањ Прољетни вргањ Лисичарка, Мљечница, Бисерка, бисерница Бијела сунчаница
2. Abieto - Fagetum	Boletus edulis Bull. Laccinum sp. Boletus aureus Bul.ex.Fr. Rusula vesca Fr.	Прави вргањ, вргањ Вргањ Црни вргањ Јестива красница

Покрај наведених јестивих врста гљива потребно је навести и отровне гљиве, као што су зелена пупавка (*Amanita phalloides*) и ушилена пупавка (*Amanita vesca*), двије наше најопасније гљиве, које се налазе на предметном подручју.

Зелена пупавка узрокује око 95% свих тровања од стране гљива са смртоносним исходом.

Брање и прерада гљива је веома профитабилан посао, што и потврђује чињеница да се скоро 95% сакупљених гљива извози ван граница Босне и Херцеговине.

На предметном простору се врши организован откуп сакупљених шумских гљива од стране локалних трговаца, који исте просљеђују већим привредним капацитетима за откуп и прераду гљива или их директно пласирају најчешће на италијанско тржиште. Од већих привредних капацитета за откуп и прераду гљива, на широј регији потребно је издвојити предузеће „Гљива комерц“ у Верићима код Приједора.

На пословима сакупљања гљива, сезонски и у зависности од временских услова, ангажује се велики број сеоског становништва са ниским финансијским примањима.

У укупној количини сакупљених гљива највећу заступљеност (око 80%) имају вргањи (*Boletus sp.*) и исти се у откупљују, просјечно на нивоу године, по цијени од 1,5 EUR/kg. На темељима досадашњих истраживања може се закључити да се годишње сакупи тек 40% од укупне количине гљива.

Материјална корист од организованог сакупљања гљива је велика и позната, па је зато потребно урадити квалитетне програме у циљу максималног коришћења ових природних потенцијала.

Покрај сакупљања дивљих врста гљива, значајно је навести и култивисану производњу појединих врста гљива која је тренутно заступљена кроз производњу шампињона и буковача, док је производња шитаки гљива у иницијалној фази.

Ловство

Ловна површина јесте простор на којој дивљач има природне услове за самоодржив опстанак и репродукцију. Обухвата пољопривредна и шумска земљишта, шуме и воде, које представљају просторну, природну и економски заокружену цјелину, гдје постоје еколошки услови за трајан опстанак, размножавање, заштиту и одрживо коришћење ловне фауне, без обзира на врсту власништва над овим природним добрима.

¹⁷ ШПО за ШПП Доњеврбаско 2009 - 2019

На предметном подручју егзистирају три ловишта и иста су додијељена на газдовање ловачким удружењима, и то: „Змијање“ Бања Лука, „Мањача“ Стричићи и „Поткозарје“ Пискавица. Газдовање овим ловиштима се врши у складу са Законом о ловству.

Годишњи приход ових удружења износи око 200 000 КМ и исти се остварује по основу чланарина, одстрелне таксе и комерцијалног лова.

Број професионално запослених лица у овим удружењима износи 7, али сталним ангажовањем по питању стручних и осталих послова овај број је знатно већи.

Важно је нагласити да ловачка удружења недовољно користе могућности повећања прихода по основу комерцијалног лова, гдје се прије свега мисли на стварање услова за лов иностраним ловцима, (нпр. лов медвједа у Чемерници).

Стање ловног фонда у оквиру ових ловишта је приказана у сљедећој табели.

Табела 47. Стање ловишта¹⁸

Врста Дивљачи	Ловачко удружење „Змијање“			Ловачко удружење „Мањача“			Ловачко удружење „Поткозарје“		
	Површина ha	Стање	Капац. Ловишта	Површина ha	Стање	Капац. ловишта	Површина ha	Стање	Капац. ловишта
Срнећа дивљач	58000	150	1200	10000	120	200	27482	460	460
Медвјед	9000	9	12	5000	3	5	-		-
Зец	52000	240	3600	20000	200	500	27482	2772	2772
Фазан	15000	300	2000	3000	0	200	27482	1246	1246
Пољска јаребица	15000	50	1200	3000	0	200	27482	110	546
Дивља свиња	40000	140	400	10000	100	100	27482	123	123

Из наведених података је видљиво да капацитети станишта за већи број врста дивљачи нису задовољени, због чега се намеће потреба за активностима у циљу повећања бројности ловног фонда.

Приоритет се даје обнови аутохтоних врста ловног фонда (срна-*Capreolus capreolus*, зец-*Lepus europaeus* и пољске коке-*Perdix perdix*, *Phasianus spec*), затим превозијењу птица селица у птице станарице (нпр. дивља патка), као и профитабилна производња дивљачи у ограђеном простору (јелен, срнећа дивљач, дивља свиња, фазан, пољска јаревица, итд.).

У планирању самоодрживог газдовања и тржишног привређивања ловним ресурсима и другим комплементарним природним добрима, на пољопривредном и шумском земљишту, потребно је утврдити и спровести интегрално-стратешке мјере, њихово еколошки прихватљиво и економски оправдано коришћење и унапређење, а у функцији друштвено-економског развоја града Бањалуке.

¹⁸ Подаци из Годишњих планова газдовања ловачких удружења

Еколошки прихватљива и економски оправдана заштита и унапређење квалитета ловних ресурса града Бањалуке треба да постане вишенамјенско тржиште-берза, за улагање капитала и профитабилно коришћење других роба, услуга, природних добара.

На ловно-продуктивним површинама неопходно је изградити потребан број, ловно-угојних, ловно-техничких, екотуристичких, угоститељских, спортских, здравствених и других објеката. На одабраним локалитетима у ловишту потребно је побољшати квалитет исхране дивљачи (мелиорација ливада и пашњака). Необрасло шумско земљиште је потребно пошумљавати воћкарицама и металастим зечијаком (*Sharothamnus scoparius* L.).

Развој ловства треба да иде у правцу стварања услова за комерцијални лов чијим развојем се подстиче развој и заштита природе, унапређује фонд дивљачи, обезбјеђују средства корисна за различите намјене на руралном простору

Интегрална заштита и одрживо коришћење ловних ресурса и других комплементарних природних добара града Бањалуке поуздан је модел (само) запошљавања и тржишног привређивања сиромашног сеоског становништва, на свом пољопривредном имању, за шта је неопходна политичка и економска подршка одговарајућих институција, органа и банака.

Риболов

Од актуелних рибљих популација у водама на дијелу руралног подручја Бањалуке утврђено је постојање 4 фамилије, и то: 1) *Salmonidae*; 2) *Cyprinidae*, 3) *Siluridae* и 4) *Cottidae*.

У ријеци Врбасу од актуелних популација могу се навести још и фамилија *Percidae* (*Sander lucioperca* L.), и фамилија *Esocidae* (*Esox lucius* L.), које су прије неколико година унесене као нове врсте.

Карактеристично за ово подручје је развој слатководног рибарства (привредно и спортско рибарство), нарочито спортски риболов на отвореним водама, што подразумијева експлоатацију отворених вода (текућих и стајаћих), језера, као и водених акумулација.

Спортско риболовно друштво Бања Лука тренутно газдује воденим површинама у границама Бањалуке, и то: ријеком Врбас (од границе са општином Мркоњић Град до границе са општином Лакташи); ријеком Врбања (од границе са општином Челинац до ушћа у ријеку Врбас); ријеком Гомјеница (од извора до границе са општином Приједор у селу Славићка); ријеком Крупа (од извора до ушћа); ријекама Рекавице, Швракава, Сутурлија, Црквена, Широка-Залужанска ријека (у читавом свом водотоку) и Шљункара (Карановац).

Према процјенама од салмонидних врста у ријеци Врбас највише заступљене врсте су: *Salmo trutta fario* (поточна пастрмка) и то око 45% укупне количине рибљег фонда; *Thymallus thymallus* L. (липлѐн) заступљен са око 15 % укупне популације; *Hucho hucho* (младица) око 5% и *Oncorhynchus mykiss* (калифорнијска пастрмка) са око 5%. Од ципринидних врста константована је највећа бројност *Leuciscus cephalusa* (клен), *Chondrostoma nasus* L. (шкобаљ) и мање *Barbus peloponnesius* (поточна мрена) и *Barbus barbus* (ријечна мрена).

У горњем току ријеке Гомјенице доминирају салмонидне врсте риба (поточна пастрмка, младица), док је у доњем току све заступљенији клен, мрена, плотика, шкобаљ, а има и штуре и осталих врста риба.

Количина рибе у токовима ријеке Врбас и других ријека које се порибљавају варира, те се нагло повећава у вријеме мријеста. Сваке године врши се порибљавање ријеке Врбас у један или два наврата са млађи поточне пастрмке. У просјеку, количина којом се врши порибљавање, као и величине јединки којима се порибљава ријека Врбас различите су из године у годину. Величина млађи поточне пастрмке се креће од 6 до 8 cm, а количина која се упушта у Врбас креће се између 180.000 и 200.000 комада млађи поточне пастрмке.

По питању ципринидних врста, у последње вријеме није вршено вјештачко порибљавање.

Производња салмонидних риба у привредним објектима (рибогојилишта) је у снажном порасту, јер се у том периоду граде крупни пастрмски објекти (рибогојилишта и кавези) за производњу рибе намијењене људској потрошњи.

Тако нпр. при производњи рибе у кавезима ВА „Бочац“ у организацији Тропик рибарства из Бања Луке, стално се прати развој рибљег фонда, појава нових врста, квалитативно-квантитативни састав.

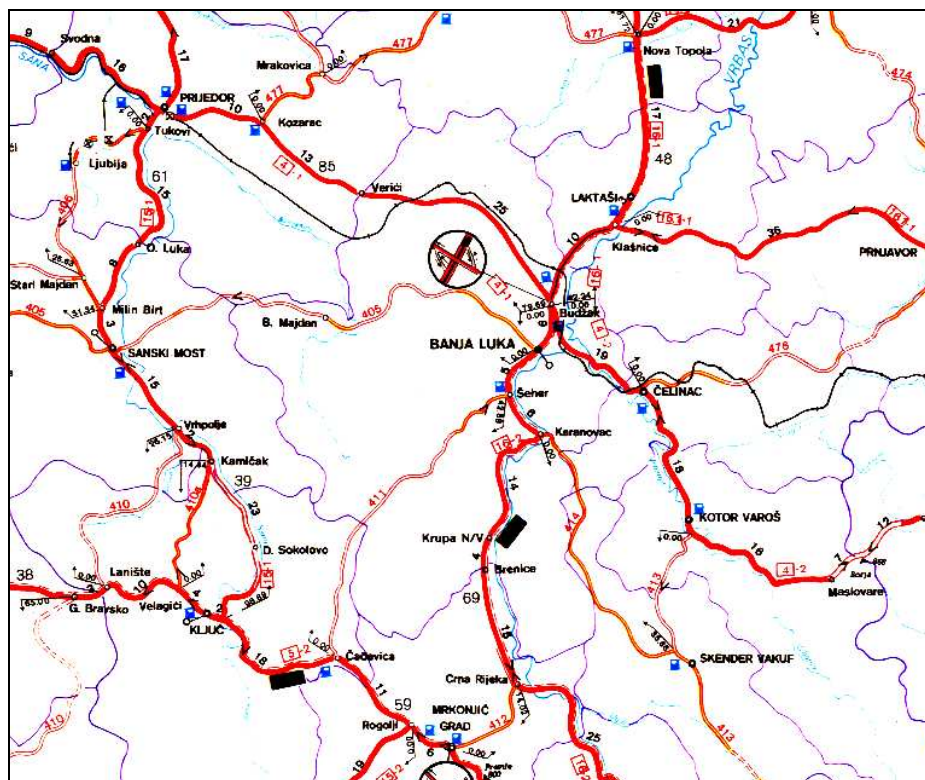
Тежиште развоја рибарства у руралним подручјима, поред спортског риболова које има значајну улогу у очувању природне средине, развоју комерцијалног рибарства.

3.5. Инфраструктура подручја

3.5.1. Саобраћајна инфраструктура

Простор града Бањалуке има добру саобраћајну мрежу, као и добру повезаност са осталим подручјима. Ово се првенствено односи на друмски саобраћај. Изграђене саобраћајнице примарног значаја имају правац пружања сјевер-југ, што је првенствено условљено топографским карактеристикама. Предметни простор пресијеца међународни путни правац Е661 (магистрални пут М1-16, Градишка – Бањалука – Црна Ријека). С обзиром да је поменути правац од посебног саобраћајног значаја и да су услови на терену (проток, капацитет) остварени, очекивати је да у скорије вријеме почну активности у смислу повећања капацитета овог путног правца. Правац исток – запад је омогућен преко магистралног пута М-4 (Приједор – Бањалука – Челинац). На сљедећој слици приказана је мрежа регионалних и магистралних путева, као и однос са окружењем.

Слика 2. Приказ мреже магистралних и регионалних путева

Структура путне комуникације и процјена стања

Простор једног дијела руралних подручја око града Бањалуке је обрађен Студијом руралног интегралног развоја на подручју кањона Врбас и платоа Мањаче и Студијом руралног интегралног развоја на подручју сјеверозападног дијела града Бањалуке. У овом документу обрађен је и југоисточни дио града Бањалуке који није обрађен у поменутих студијским документима. Анализе из поменутих студија уобзирене су овим документом.

Мрежу магистралних и регионалних путева на овом простору чине сљедеће саобраћајнице:

- **Магистрални пут М-16** дионица Бањалука – Црна Ријека, представља дионицу међународног путног правца Е661. Овај путни правац пружа се у смјеру сјевер – југ и чини једну од веза са Јадранским морем. Саобраћајница у функционалном смислу оријентисана је ка кањону Врбаса. Ова саобраћајница стањем и елементима задовољава захтјеве који се постављају пред ранг ове саобраћајнице, као и оптерећење које се јавља. Стање коловоза је задовољавајуће, што је последица рехабилитације овог путног правца која је извршена прије 3 године.
- **Магистрални пут М-4** дионица Приједор – Бањалука – Челинац. Овај путни правац пружа се у смјеру исток – запад и чини једну од веза овог простора са ширим окружењем. Ова саобраћајница стањем и елементима задовољава захтјеве који се постављају пред ранг ове саобраћајнице, као и оптерећење које се јавља. Стање коловоза је задовољавајуће, што је последица рехабилитације овог путног правца која је извршена прије 2 године.

- **Регионални пут Р-411**, ова саобраћајница је оријентисана ка платоу Мањаче и повезује магистралне путеве М-16 и М-5, односно Бањалуку са југозападним дијелом Републике Српске. Стање коловозне конструкције пута Р-411 је у задовољавајућем стању.
- **Регионални пут Р-414**, тангира рурални простор са сјеверо-западне стране у зони Карановца. Ова саобраћајница представља дио путног праваца који повезује Бањалуку са Сарајевом. Стање ове саобраћајнице је добро.
- **Регионални пут Р-405**, ова саобраћајница је оријентисана ка Бронзаном Мајдану и протеже се даље на запад и повезује магистралне путеве М-16 и М-15, односно Бањалуку са западним дијелом Републике Српске. Стање коловозне конструкције пута Р-405 је у задовољавајућем и добром стању до Бронзаног Мајдана, а даље према Стратинској и Санском Мосту у лошем стању.
- **Регионални пут Р-405а**, тангира са западне стране подручје града Бањалуке и оријентисан је ка регионалном путу Р-405, на који се спаја у реону Старог Мајдана. Ова саобраћајница повезује Ламовиту и Омарску са овим подручјем, а такође и са магистралним путем М-4. Стање ове саобраћајнице у односу на претходне наведене је доста боље у третираном подручју пошто је изграђена и модернизована прије 6 година.
- **Регионални пут Р-478**, се протеже од магистралног пута Бањалука - Приједор у зони Поткозарја и иде према сјеверу. Ова саобраћајница представља дио путног праваца који повезује сјeverозападне дјелове града Бањалуке са Турјаком - Врбашком и Градишком и чини најкраћу везу између М-4 и М-14.1 (Драксенић – Градишка). Стање ове саобраћајнице на територији града Бањалуке је у лошем стању, нема асфалтни застор и није ријешена одводња на цијелој дужини трасе, али је омогућен минимум за несметано функционисање саобраћаја на овом правцу.
- **Регионални пут Р-480**, протеже се паралелно са магистралним путем М-16 (стара градишка цеста) и повезује град Бањалуку са Клашницама. Стање ове саобраћајнице је врло добро, јер је прије 1 године извршена модернизација.

У наредној табели приказана је дужина поменутих магистралних и регионалних путних праваца у зони руралног подручја града Бањалуке.

Табела 48. Дужина магистралних и регионалних путних праваца

	Путни правац	Дужина (km)
1.	М-16	16.3
2.	Р-411	27.2
3.	Р-405	11.5
4.	Р-414	5.9
5.	М-4	18.7
6.	Р-405	23.8
7.	Р-405а	3.8
8.	Р-478	10.9
9.	Р-480	6.7

Рурална подручја града Бањалуке повезана су, претежно, локалним путевима са постојећим магистралним и регионалним путним правцима као и између појединих подручја и унутар карактеристичних локалитета. С обзиром да се рурална подручја налазе на већим надморским висинама, односно, на обронцима Мањаче, Козаре, у кањону Врбаса, Врбање, постојећи локални путеви остварују неопходну везу ових подручја са широм саобраћајном мрежом. Већи дио поменутих локалних путева су великих подужних нагиба и самим тим је кориштење, а посебно у зимским условима, отежано. Постојећи локални путеви су од посебног значаја за ова подручја.

На подручју Мањаче могу се издвојити следећи локални путеви:

- Пут за Голеше – преко Чокорских поља
- Бијели пут – пут за Вукелиће
- Хан Кола – Дедића Локва
- пут за Павиће
- пут за Локваре

У подручју који се третира као кањон Врбаса, поред М-16 и Р-414, битно је споменути следеће локалне путеве:

- Рекавице 1 – Рекавице 2
- Крупа на Врбасу – Леденице
- Крупа на Врбасу – Агино Село
- Бочац - Тисовац

На територији сјеверозападнoг дијела града Бањалуке могу се издвојити следећи локални путеви:

- Пут за манастир Гомијеницу
- Пут за Голеше и Хан Кола
- Борковићи – Славићка – Радосавска - Пискавица
- Пут Јанковића брдо - Пискавица
- Пискавица - Поткозарје
- Пискавица - Радуљи
- Поткозарје - Верићи
- Мотике - Драгочај
- Страњани - Драгочај
- Мотике - Драгочај
- Пријаковци - Драгочај

На територији југоисточног дијела града Бањалуке могу се издвојити следећи локални путеви:

- Куљани – Барловци
- Куљани – Драгочај
- Драгочај – Пријаковци
- Пријечани – Велико Блашко
- Бањалука – Крчмарице –Слатина
- Карановац – Поповац
- Јагаре – Врањеши - Поповац
- Пресначе – Дебељаци –Зелени Вир
- Зелени Вир – Бијели Поток – Понир
- Ребровац –Понир
- Дебељаци – Гаврановићи – Понир
- Зелени Вир – Бараковац
- Шимићи - Јаблан

Постојећа саобраћајна мрежа подржава економски развој, побољшава мобилност и повећава потребе за услугама.

На већини поменутих локалних путева организован је јавни градски путнички превоз (ЈГПП). С обзиром да је број становника у руралним дијеловима града Бањалуке у константном паду, ЈГПП се организује по потребама становника и могућностима постојеће саобраћајне инфраструктуре.

Жељезничка и авио повезаност подручја са окружењем

У руралним дијеловима града Бањалуке не постоје објекти жељезничког и авио саобраћаја. Аеродром „Бања Лука“ у Маховљанима, општина Лакташи, је ваздушна лука која је удаљена око 20 - 40 km.

Најближа жељезничка станица од предметног простора је у Бањалуци, која је у саставу магистралне жељезничке пруге Нови Град – Бања Лука – Добој – Зворник.

Везе руралног подручја и наведених објеката се остварују искључиво путем друмског саобраћаја.

Саобраћајна мрежа представља основ привредног и социјалног живота становништва. Добра саобраћајна мрежа је услов за коришћење територије и њених ресурса. Стога је генерални циљ који се поставља, у организацији путне мреже: планирање, пројектовање и грађење, које омогућава коришћење свих постојећих потенцијала.

3.5.2. Водоснабдијевање

Хидротехничка проблематика на руралном подручју Бањалуке се односи на сљедеће водопривредне аспекте: коришћење вода (снабдијевање водом за пиће, производња електричне енергије, спортови на води, рибњаци, наводњавање пољопривредних површина и сл.), заштита вода (загађивање отпадним водама од насеља, индустрије, комуналним отпадом и сл.) и заштита од штетног дејства вода (заштита од поплава, бујица, ерозије и сл.).

Приоритет у кориштењу расположивих количина воде је снабдијевање водом за пиће. Ријека Врбас се може сматрати најзначајнијим извориштем на предметном подручју. За снабдијевање водом града Бањалука, те дијелова општина Челинац и Лакташи, користи се вода ријеке Врбас захваћена на локалитету Десна Новоселија. Тренутно се користи око 400 l/sec воде која се црпи бунарима као подземна вода из алувиона, док се око 600 l/sec може добити прерадом воде захваћене директно из ријеке – површински водозахват. На постројењима „Фабрике воде“ у Новоселији врши се даља припрема воде и њена дистрибуција ка крајњим потрошачима. У току су активности на проширењу капацитета за прераду ријечне воде на додатних 800 l/sec, чиме би се створила могућност ширења водовода. Тренутно се изводе радови на проширењу секундарне водоводне мреже на подручја лијеве и десне обале Врбаса од Новоселије према насељу Карановац. Такође је анализирана могућност дизања воде из Новоселије (препумпавање) на плато локалитета Хан Кола, одакле се ствара могућност ширења водовода према околним насељима: Хан Кола, Буквалек, Доња Кола, Прњавор.

Када је ријеч о квалитетном снабдијевању водом насеља у руралном подручју (поготово села на дијелу Мањачки плато - Кола), општа је констатација да је снабдијевање на минимуму задовољавајућег. Подручја на већим висинама су изразито безводна: мали је број локалних изворишта са значајнијим капацитетима (поготово у лjetном сушном периоду). Постојеће снабдијевање водом је парцијално рјешавано тако да на руралном подручју имамо 32 водовода мањих капацитета које контролише Центра за развој и унапређење села. Присутно је индивидуално снабдијевање домаћинства из неколико локалних водовода чије стање у погледу квалитета и расположивих количина воде не одговара ни постојећим корисницима. Издашност појединих изворишта се креће од 0,1 – 0,8 l/sec (извори „Кнежевића вода“, „Млини“, „Гарића точак“, „Кадина вода“, „Вучај“, „Гајића врело“, „Грубишића поток“). У 2005.године каптирано је врело „Клинцови“ капацитета **5,0-8,0 l/sec** и вода је доведена у зону насеља Кола. Углавном се може констатовати да је већи дио заселака на платоу

Мањаче, од насеља Ситница, па до подручја Стричићи (насеља Ситница, Ратково, Локвари, Дујаковци, Пајићи, Лусићи, Павићи, Стричићи, Кадина вода, ...) немају квалитетно ријешено снабдијевање питком водом.

Планском документацијом, основни концепт снабдијевања питком водом потрошача на ширем платоу Мањаче предвиђа каптирање дијела изворишта водотока Бањица у реону Раткова – општина Рибник (припада сливу ријеке Сане). Извориште Бањица у минимуму има око 200 l/sec, тако да узимање воде за пиће неће угрозити биолошки минимум. Планира се узимање сљедећих количина воде по временском раздобљу: до 2010. године $Q_{dn\ maks} = 33,40$ l/sec, до 2020. године $Q_{dn\ maks} = 40,10$ l/sec, до 2030. године $Q_{dn\ maks} = 46,90$ l/sec. Пошто се ради о карстном врелу, могуће су ријетке појаве мутноћа, па је потребно превентивно предвидјети брзе филтере за отклањање мутноће. Уз каптажу и брзе филтере поставила би се и хлорна станица за дезинфекцију воде за обезбјеђење резидуала. . Пумпном станицом са коте платоа 385 мнм, вода би се дизала до коте 850 мнм (три препумпавања) до резервоара „Ситница“ (запремина 2×1030 m³, кота дна 855 мнм). Од овог цјевовода би се одвојио крак цјевовода у правцу насеља Стричића и цјевовода у правцу насеља Ситница. У току је разрада пројектне документације и истовремено обезбјеђивање финансијских средстава и реализација изградње водовода са изворишта „Бањица“. Реализацијом овог пројекта би се обезбиједиле потребне количине воде за становништво на платоу Стричићи (насеља Ситница, Ратково, Локвари, Дујаковци, Пајићи, Лусићи, Павићи, Стричићи, Кадина Вода и остали). Водовод би био регионалног карактера – снабдијевање водом дијелова подручја града Бањалуке и дијелова општине Рибник.

Водоводни систем „Кола“ се снабдијава водом са изворишта „Клинцови“ (минимални капацитет 5 – 8 l/sec, кота изворишта 235 мнм). Изведена је каптажна грађевина, доводни цјевовод од изворишта до пумпне станице (Ø160 и 140 mm, укупне дужине 6600 m). Од пумпне станице до резервоара „Вујиновац“ (кота дна 559 мнм, запремина 500 m³) изведен је потисни цјевовод 140 mm, дужине 1900 m. Од резервоара „Вујиновац“ до насеља Кола, изведен је примарни гравитациони цјевовод укупне дужине 4900 m, профила Ø180 mm. Такође је изведен велики дио „кракова“ водоводне мреже до појединих заселака (насеља уз пут Кола – Леденице, затим Сладојевиће, Кнежевиће, Мандиће, Радуловиће, Тубоњиће, Човиће,...). Реализација преосталих радова по пројекту водоводног система „Кола“ су у току.

Процијењене потребе за водом на овом подручју 2020. године износе 17,32 l/sec.

Комплекс објеката касарне на Добрњи, као и комплекс економије имају изграђене засебне водоводне системе (захваћено „Њежничко врело“).

Извориште „Гашића врела“ (са лијеве стране ријеке Врбаса у Крупи на Врбасу, капацитета 70 – 80 l/sec) представља врло важан потенцијал за снабдијевање водом насеља Прњавор, Крмине, Љубачево, Јаворани, Мемичи, Крушеља и Агино Село (на десној обали Врбаса), те насеља Крупа на Врбасу: Стрике, Пејићи, Благојевићи, Чивчије, Чубриловићи, Ристићи, Бојанићи, ... (са лијеве стране Врбаса). Систем је у функцији 20-ак година уз сталну доградњу и проширења.

За снабдијевање водом насеља Бочац пројектован је водоводни систем „Бочац“. Захват воде је са изворишта „Топлице“ (непосредно испод бране ХЕ „Бочац“ са десне стране) са котом 235,00 m.n.m., минималног капацитета 25 – 30 l/sec). Изведена је каптажна грађевина са пумпном станицом над извориштем. Од пумпне станице до резервоара прве висинске зоне „Топлице“ изведен је потисни цјевовод Ø160/130,8 mm, дужине 530 m. Постојећи резервоар „Топлице“ је имао запремину 90 m³, па му је након реконструкције запремина повећана на 120 m³ (кота 315 мнм). Од овог резервоара је изведен гравитациони цјевовод до школе у Бочцу (укупне дужине 2886 m, профила Ø180 mm). За снабдијевање виших зона насеља Бочац, од резервоара „Топлице“

изведен је потисни цјевовод профила Ø110 mm, укупне дужине 1640 m и резервоар виших зона „Рудњак“ запремине 200 m³, са котом дна 526,25 m.n.m. Такође је изведен и дио разводне дистрибуционе мреже кроз насеље. Реализација пројекта је у току и потребно је исти реализовати до краја како би се свако домаћинство у насељу Бочац квалитетно снабдјело довољним количинама воде за пиће.

За снабдијевање водом насеља која гравитирају сливу Гомјенице, значајна су каптирана изворишта „Суботица“, затим „Момића врело“ и некаптирано извориште „Црно врело“.

Извориште „Суботица“ је каптирано 1908. године и представља први организовани водоводни систем којим је вода доведена у градско подручје Бањалуке. Каптажни систем водовода „Суботица“ се састоји из великог броја мањих каптажа на падинама планине Стрмац, који се налази у четири изражене хидролошке цјелине (Трклја, Кракићи, Паљевина и Барица). Вода се сакупља у четири одвојене коморице, а потом су сакупљене воде уведене у резервоар „Суботица“ (запремине 2x75 m³ са котом 427,40 m.n.m.), која је омогућила гравитациони транспорт воде до Бањалуке са цијевима Ø225 и Ø200 mm, дужине 22 km са минималним капацитетом Q=30 l/sec. Сада је капацитет изворишта знатно смањен због неадекватног одржавања изворишта (према мјерењима из 2003. године издашност је износила 17,5 l/sec). Пошто су расположиве количине воде незнатне за град Бањалуку, у садашњој ситуацији се воде активности да се врело „Суботица“ ангажује за снабдијевање водом сеоског становништва које гравитира траси доводног цјевовода. У том смислу, планирани су (и највећи дио изграђени) водоводни подсистеми који ће узимати воду са доводног цјевовода, дизати је препумпним станицама до резервоара и даље разводити до насеља. Предвиђени су следећи подсистеми за насеља:

- Подсистем за Доњи Перван и Горње Борковиће,
- Подсистем за Доња Кола (засеоци Дамјановићи, Грмуше, Удовчићи, Голићи и Момићи);

Док су следећи подсистеми урађени већ:

- Подсистем „Голеша“ (засеоци Ружевићи, Милојевићи, Киклићи, Милошевићи, Гајићи и Добраши);
- Подсистем „Доњи Перван“ – школа (за снабдијевање објеката у центру мјесне заједнице: школа, пошта, продавнице, кафане, црква и нови стамбени објекти);
- Подсистем „Чокори“ – Павловац - Прњавор Мали;
- Подсистем „Павловац“

Током 2002. године изграђен је водоводни систем за насеље Борковићи, који је ангажовао извориште „Момића врело“ капацитета 3 – 5 l/sec. Капацитет овог изворишта је недовољан да обезбиједи потребне количине воде у времену.

Осим наведених врела на овом подручју је извршено каптирање више мањих врела за индивидуално снабдијевање мањих групација становништва, као на примјер:

- За Бронзани Мајдан каптирано је извориште око 8,0 l/sec;
- За насеље Горња Бистрица захваћено је извориште „Ђукића врело“ капацитета 3 – 5 l/sec и изграђен водоводни систем за снабдијевање водом насеља у Горњој Бистрици;
- Локални водовод Кременовићи – Гаковићи је каптирао извориште „Црно врело“ капацитета 1,2 l/sec;

- Већи број осталих локалних водовода за мањи број корисника

Од значајних врела на сливу водотока Суботице, која још нису каптирана су „Бијело врело“ и „Црно врело“. „Бијело врело“ је релативно скромног капацитета 2 – 3 l/sec. Налазио се југозападно од насеља Палачковићи (удаљено од насеља око 600 m, надморска висина врела око 330 m.n.m.).

„Црно врело“ по свом капацитету је од најзначајнијих врела у сливном подручју водотока Суботице. Налази се између насеља Палачковићи и Вукелићи. Састоји се из два врела: "Горње врело" (узводно) и "Доње врело" (низводно). "Горње врело" је већег капацитета у односу "Доње", има изљевну коту 265 m.n.m. На "Горњем врелу" су током 2003. – 2004. године вршени истражни радови у сврху дефинисања врела за потребе флаширања воде. На мјесту изљева воде из стијенског масива направљена је улазна галерија елипсастог облика ширине 1,5 m, висине 2,4 m и избушена у стијенску масу око 40 m тунелском изведбом. Из галерије, практично, тече поток и улијева се у Суботицу. Током 2004. године су вршена мјерења количине воде која истиче из галерије. Мјерење количина воде је вршено на бази мјерења протицајног профила и брзина на њему (табела 49).

Табела 49. Резултати мјерења издашности изворишта "Црно врело" ("Горње врело")

Редни број мјерења	Датум мјерења	Измјерене количине l/sec
1	18.05.2004.	180
2	24.06.2004.	160
3	14.08.2004.	145
4	06.09.2004.	138
5	28.10.2004.	125

Поред врела, чија вода истиче из истражне галерије – „горње врело“, око 40 m низводно се налази „доње врело“ које бочно истиче из картифицираног стијенског масива. Његов измјерени минимални капацитет зноси 50 – 60 l/sec (мјерење извршено у октобру 2004. године).

Може се рачунати да се из оба врела може обезбиједити (минимум) 175 l/sec, воде, што је знатна количина за могућност снабдијевања руралних (сеоских) подручја дијела града Бањалука и дијела општине Приједор. Такођер, расположиве количине воде са ових врела могу бити интересантне за изградњу одговарајућег погона за паковање и продају тзв. „флаширане“ воде.

Квалитет воде изворишта „Црно врело“: Према резултатима физичко – хемијског и бактериолошког прегледа воде (узорак узет 06.09.2004. године, анализе извршио Институт за заштиту здравља Републике Српске, Бања Лука), у погледу анализираних физичко – хемијских параметара узорак је исправан, док са бактериолошког гледишта прегледани узорак воде не одговара прописима и нормама за пречишћавање воде отвореног и затвореног типа и није за директну употребу без претходног санитарно – хигијенског третмана, што је било и за очекивати с обзиром да се ради о отвореном незаштићеном врелу. С обзиром да се ради о значајном изворишту, извршене су додатне бактериолошке анализе воде у различитим хидролошким условима везаним за интензитет падавина, на основу којих ће се дефинисати обим санитарно – хигијенског третмана воде. Такође би се дефинисале и зоне санитарне заштите изворишта.

Пројектна документација за изградњу овог водоводног система је урађена. Пројекат ће бити реализован у сарадњи са Општином Приједор са којом је већ потписан Споразум. Потребно је обезбиједити финансијска средства за објекте Града Бања Лука. Очекује се почетак градње у 2010. години.

Коришћење вода за остале потребе

Када је ријеч о коришћењу вода за остале потребе, актуелни су следећи сегменти на подручју које се анализира:

- Коришћење вода за производњу електричне енергије. Ова проблематика је до сада доста актуелизована када је у питању ријека Врбас, на дијелу од Новоселије до бране ХЕ Бочац. Према задњој актуелизацији Водопривредне основе слива ријеке Врбас, актуелне су варијанте изградње хидроелектрана у саставу Хидроенергетског система (ХЕС) Врбаса: ХЕ Крупа, ХЕ Бањалука и евентуално ХЕ Новоселија. Реализација ових пројеката је још неизвијесна.
- Испод језера војног полигона на Мањачи постоји изграђена мини хидроелектрана (за снабдијевање војног комплекса) која је девастирана.
- Коришћење вода (поготово ријеке Врбаса) за спортове на води (нарочито рафтинг) све више добија на популарности. Такође је актуелно коришћење вода ријеке Врбас у љетном периоду за купање, односно, рекреацију становништва. Актуелна су купалишта на ушћу Крупе у Врбас, на локалитету рафтинг клуба у Карановцу. Актуелно је активирање купалишта (са осталим садржајима) на локалитету „ада“ (испод „каменог моста“ низводно од Крупе на Врбасу);
- Мањи отворени базени за купање су изграђени у Рекавицама и Бистрици. Планира се изградња базенског комплекса на локалитету Чокори (Јовић);
- Риболов на водама ријеке Врбаса (и већим притокама) је, такође, заступљен;
- Изградња рибњака за узгој пастрмки је заживјела на доњем дијелу слива ријеке Крупе у Крупи на Врбасу: постоје изграђени мањи рибњаци на три локалитета, који користе воде ријеке Крупе (рибњак „Тропик“, рибњак „Видовић“, рибњак „Новаковић“);
- Мањи рибњаци су, такође, изграђени у сливу ријеке Бистрице (рибњак „Стјепановић“), Гомионице и др.
- Слапови на ријеци Крупи у мјесту Крупа на Врбасу, са изграђеним воденицама, представљају визуелну атракцију која привлачи посјетиоце;
- На локалитету платоа Мањаче, у саставу војног полигона постоје језера која је у ранијој намјени користила војска. У будућности воде језера се, дакле, могу користити за потребе рекреације, спорта и сл.

Канализација насеља – заштита вода

Када је ријеч о сеоским (руралним) подручјима, не може се говорити о организованом сакупљању, одвођењу и пречишћавању (третману) отпадних вода и њеној коначној диспозицији (одлагању) у реципијенте. Основни проблем код сеоских насеља је тај што се ради о великој раштрканости насеља, па би организовано скупљање и одвођење отпадних вода захтијевало велика финансијска средства.

У постојећој ситуацији, отпадне воде се одлажу у индивидуалне септичке јаме, мада није риједак случај да се упуштају директно у локалне водотоке без пречишћавања. Према законској регулативи - Правилнику о третману отпадних вода за подручја градова и насеља гдје нема јавне канализација (Службени гласник Републике Српске бр. 68 од 2001. год), предвиђају се следећи начини (као привремена, односно, прелазна рјешења док се не изгради јавна градска канализација и постројење за пречишћавање градских отпадних вода):

- тип 1, септик за кориснике до шест чланова: техничке карактеристике дате у прилогу Правилника;
- тип 2, сабирна јама (емшерска јама), за кориснике преко шест чланова: техничке карактеристике дате у прилогу правилника;

- тип 3, префабриковани септички уређаји: техничке карактеристике ових уређаја даје произвођач у сваком конкретном случају, а власник, односно, корисник таквог објекта је дужан имати техничку документацију за свој објект (или заједнички уређај за више објеката).

У будућности би ова проблематика требала да се спроводи по предметном правилнику: за већа насеља би требало да граде канализациони системи са локалним префабрикованим уређајима за пречишћавање, док за издвојене објекте у сеоским подручјима третман отпадних вода би, такође, морао бити у складу са законским прописима (одговарајуће септичке јаме или мини префабриковани септички уређаји). Индустијске отпадне воде морају да се обавезно третирају прије упуштања у реципијент – водоток.

Када је у питању градско подручје Бањалуке, ова проблематика је дјелимично ријешена. Организовано одвођење отпадних вода путем јавних канализационих система постоји само у ужем градском подручју. Изграђени канализациони колектори се улијевају у реципијенте (ријеку Врбас и њене притоке) без претходног пречишћавања.

3.5.3. Електроенергетска инфраструктура

Преносна мрежа и трафостанице

Обиласком терена и увидом у постојећу електроенергетску инфраструктуру, на руралном подручју града Бањалуке, евидентирана је густа мрежа високонапонских и средњенапонских далековада, која је највећим дијелом сконцентрисана на сјеверозападном и јужном дијелу града. Ту је:

- 400 kV далековод БЛ 4 - Угљевик,
 - 220 kV далековод Приједор - Какањ,
 - 110 kV далеководи БЛ 6 - Градишка
- БЛ 6 - Приједор 2
БЛ 6 - Приједор 5
БЛ 6 - БЛ 1
БЛ 6 - БЛ 4 - БЛ 1 - Јајце
БЛ 6 - БЛ 3 – Јајце
БЛ 1 - БЛ 8 – Лакташи
БЛ 1 - БЛ 7 – Котор Варош
БЛ 1 - БЛ 2 – БЛ 5
БЛ 6 - Мрацлин 2x110kV

На градском подручју егзистира један 35 kV далековод ТС 110/35 kV Бањалука 1 – Ситари и Ситари – ТС 110/35/20 kV Бањалука 5 који напаја постојећу трафо-станицу Ситари, снаге 2x4 MVA. Поменути 35 kV далековод положен је кроз насеља или дијелове чија се градња очекује, па је регулационим плановима за та подручја предвиђено његово измјештање.

До Инцелове трафо-станице 35/6 kV изграђен је посебан 35 kV далековод од ТС 110/35/10 kV Бањалука 1 који пролази кроз густо насељене дијелове града, Лазарево, Кумсале и Чесму, чије присуство омета ширење насеља кроз које пролази поменути 35 kV далековод, и исти је код израде РП за наведена насеља предвиђен за измјештање.

ТС 110/х kV

Све напојне 110/х kV трафо-станице које су укључене у 110 kV систем изграђене су и распоређене по граду, а снаге су од 1х20 до 2х31,5 односно 2х20 MVA и углавном су капацитети искоришћени и то Бањалука 1, Бањалука 2 и Бањалука 3 са 85%, тако да се у планском периоду мора размишљати о повећању снаге трансформаторских јединица у напојним трафо-станицама, као и о изградњи нових напојних ТС 110/х kV.

ТС 35/10 kV Ситари

На подручју Ситара постоји 35/10 kV напојна трафо-станица Бањалука 9 која је преко 35 kV далековода прикључена на 110/35/10 kV Бањалука 1, односно на ТС 110/35/20 kV «Бањалука 5». Наведена трафо-станица налази се на подручју јужног дијела града, а инсталисана снага је 2х4 MVA, која је потпуно искоришћена за напајање јужног дијела града. Како се ова трафо-станица налази у јужном дијелу града, гдје постоје урађени РП са планираним оптерећењем до 30 MW, оправданости постојања наведене трафо-станице у планском периоду потребно је посветити посебну пажњу. У овом дијелу града у ранијим плановима предвиђена је изградња ТС 110/х kV Бањалука 9 чија реализација треба да се узме у обзир и реализује.

Средњенапонска мрежа и трафостанице

На периферији града средњенапонска мрежа изведена је углавном као надземна гдје су дистрибутивне трафо-станице прикључене једнострано, без могућности двостраног напајања, тако да се потрошачима на периферији града не обезбјеђује потпуна сигурност у испоруци ел. енергије.

У појединим засеоцима која су удаљена од центра села, напонске прилике су лоше, па се у планском периоду у тим засеоцима планира изградња нових дистрибутивних ТС са реконструкцијом напојних средњенапонских водова. Реконструкцију електроенергетске инфраструктуре потребно је вршити у сарадњи са Електродистрибуцијом и Одјељењем за стамбено-комуналне послове Града Бањалуке.

Нисконапонска мрежа

У свим насељима, на периферији града Бањалуке, израђена је надземна НН мрежа преко које се потрошачи снабдијевају ел. енергијом. Мрежа је изграђена у доба опште електрификације насеља. У појединим засеоцима која су удаљена од центра села, напонске прилике су лоше, па се у планском периоду у тим засеоцима планира реконструкција НН мреже. Реконструкцију је потребно вршити у сарадњи са Електродистрибуцијом и Одјељењем за стамбено-комуналне послове Града Бањалуке.

Освјетљење

У већем броју насеља, ван централног подручја, изграђена је јавна расвјета главних улица тако да је у већем броју насеља и на тај начин побољшан квалитет живљења. У оним насељима, гдје није изведена улична расвјета, потребно је извести освјетљење главних саобраћајница, које пролазе кроз центар насеља. Освјетљење вршити у сарадњи са органима Градске управе.

3.5.4. Телекомуникациона инфраструктура

Поштански саобраћај

У области комуникација један од најважнијих је поштанско-телефонско-телеграфски саобраћај који директно утиче на развој републике, регије и града.

Данас се поштанско-телефонско-телеграфски саобраћај дијели на:

- поштански који обухвата пријем, обраду и дистрибуцију поштанских пошиљки и
- телефонско-телеграфски саобраћај, који се бави преносом говорних сигнала, односно пријемом и отпремом писаних саопштења.

Поштански саобраћај од телекомуникационог се раздвојио још 1997. године и сада се поштански саобраћај одвија у оквиру акционарског друштва Српске поште, а.д. Бања Лука.

Главне услуге које се обављају путем поштанског саобраћаја су:

- Пренос поштанских пошиљака,
- Услуге новчаног пословања,
- Услуге електронске поште и пренос података за кориснике поштанских услуга.

Ове услуге представљају 82% од укупно извршених услуга.

Поштански саобраћај Републике Српске организован је преко предузећа за поштански саобраћај АД Бања Лука са сједиштем у Бањој Луци.

Поштанске услуге на предметном подручју се обављају преко јединица поштанске мреже које се налазе у: Бронзаном Мајдану, Шимићима и Пискавици.

Обрада пошиљака се врши у главном центру за обраду пошиљака Бања Лука.

Даљи развој поштанског саобраћаја мора се огледати у његовом успјешнијем функционисању кроз увођење нових технологија и у овој области тако да се омогући:

- пренос физичког терета,
- пренос докумената електронским путем,
- пружање услуга путем јавних говорница,
- у условима либерализованог тржишта, стварање услова за пружање телекомуникационих услуга (Интернет и др.),

У циљу рентабилнијег пословања број поштанских јединица се не би повећавао, док би се број шалтерских мјеста мијењао у зависности од повећања броја услуга.

Телекомуникације

Основа успјешног развоја друштва и економије су развијене телекомуникације.

Телекомуникације се изразито динамично развијају и мијењају у времену, због чега се елементи телекомуникационог развоја и предвиђања не могу сагледавати само на основу једног стања, већ на основу анализа у току временског периода од минимално двије до десет година.

Оцјена развоја телекомуникација у друштву доноси се на основу података о кришћењу скупа мрежа, система и уређаја за приступ корисника телекомуникационим сервисима

као што су: фиксна телефонија, мобилна телефонија, системи кабловске телевизије, заступљеност РС рачунара, Интернета и тд.).

Телекомуникацијски промет има релативно мали и прихватљив утицај/потребе на простор. Осим тога, у поређењу са било којим прометом, у релативно кратком времену околни простор се санира, поготово ако се користе рјешења полагања кабла под земљу и бежичне комуникације.

Телекомуникације су изузетно важан чинилац свеукупног привредног и друштвеног развоја земље. Телекомуникацијама се повезују крајеви земље, интегришу се сви сектори производње. Без телекомуникација нема развоја привреде нити повезаности са осталим дјелом свијета.

Добре, ефикасне и јефтине телекомуникације утичу на смањење трошкова производње те производи постају конкурентнији на свјетском тржишту. У области телекомуникација запошљава се знатан број радника.

Телекомуникационе везе предметног подручја одвијају се преко аутоматских телефонских централа (АТЦ) – истурених степена (RSS-ова), базних станица мобилне телефоније и ТВ – антенских репетитора. Дигиталним преносом сигнала омогућено је коришћење РС рачунара, Интернета и тд.).

Међутим, и поред свега наведеног, телекомуникациона мрежа предметног обухвата још увијек није довољно изграђена, а постоји изражен велики интерес сусједних држава и ширег окружења за бржу и бољу везу са Европом, односно са цијелим свијетом. Улагањем у телекомуникациони систем покреће се општи економски развој предметног подручја, а и ширег подручја.

3.6. Социјална и друштвена инфраструктура подручја

3.6.1. Образовање и култура

Образовање

Основно школство (основне школе) представља најраспрострањенији облик образовања на руралном подручју Бањалуке. Генерално, основне школе су најбројнији и најраспрострањенији објекти јавних служби на овом подручју. Заједно са поштама и амбулантама представљају најраспрострањеније јавне службе. Поред овога, однос централних основних школа и подручних одјељења указује на међусобне везе насеља у простору (гравитациона подручја центара).

Затварање подручних одјељења у саставу централних школа је један од индикатора негативних демографских кретања, односно демографског пражњења одређене територије. Тако нпр. од завршетка II свјетског рата у руралном подручју Бањалуке је затворено 16 сеоских школа (подручних одјељења) и то у насељима Бистрица (Бранковац), Церици, Чокори, Добрња (Кадина Вода), Драгочај (Градина), Дујаковци, Кола (Сјутрашњица), Крупа на Врбасу (Рацуне), Пискавица (Зрнићи), Поткозарје - Ивањска (Пезићи), Радманићи, Суботица, Шимићи (двје школе: Шимићи - центар и Нови Шимићи), Шљивно и Зеленци.

Године 2006. у руралном подручју Бањалуке постојало је укупно 7 централних основних школа (деветогодишње) – у насељима Бистрица, Бронзани Мајдан, Кола, Крупа на Врбасу, Поткозарје - Ивањска (двје школе: Поткозарје – центар и Мишин

Хан) и Пискавица. Централна основна школа „Десанка Максимовић“ Драгочај се налази у атару насеља Рамићи. Међутим, већина ученика ове централне основне школе долази из насеља Драгочај. Године 2009. централна основна школа „Јанко Веселиновић“ Мишин Хан је постала подручно деветоразредно одјељење централне основне школе „Милутин Бојић“ Поткозарје.

Број подручних одјељења износи укупно 25. Налазе су у насељима Агино Село, Барловци, Бочац (Центар и Шумњаци), Борковићи, Драгочај (Страњани), Поткозарје - Ивањска, Кола (Конатари), Кмеђани, Крмине, Крупа на Врбасу (Леденице), Локвари, Љубачево, Мелина, Мотике, Обровац, Павићи, Перван Доњи, Пискавица (Горња Пискавица), Радосавска, Рекавице – дио (Центар и Доње Рекавице), Стричићи, Вилуси и Стратинска.

Потребно је истаћи да неки дијелови подручја (насеља) улазе у гравитациону зону централних основних школа изван руралног подручја. Тако нпр. подручно одјељење у насељу Барловци припада централној основној школи «Јован Дучић» Залужани, док подручно одјељење у насељу Мотике припада централној основној школи «Георги С. Раковски» Бања Лука. Дио насеља Славићка гравитира подручном одјељењу у насељу Јелићка у општини Приједор (школа смјештена уз границу руралног подручја). Подручно одјељење основне школе «Бранислав Нушић» (Српске топлнице – Бања Лука) које је лоцирано у Буквалеку (насеље Кола Доња) «покрива» и дио насеља Кола Доња, који је оквиру руралног подручја, као и дио насеља Голеша, док се деветогодишња школа исте централне школе из Српских топлница налази у централном дијелу насеља Рекавице. Подручно одјељење у Љубачеву припада централној основној школи «Милан Ракић» из насеља Јагаре (Карановац). Насеља Чокори и Прњавор Мали представљају гравитационо подручје подручног одјељења Павловац (у саставу централне основне школе «Свети Сава» - Лауш, Бања Лука).

Сва подручна одјељења су петогодишње школе, осим подручних одјељења у центру насеља Бочац и Рекавице, као и у насељима Борковићи и Перван Доњи која су деветогодишње школе.

Број ученика у свим овим школама се смањује у последњих неколико деценија. Иначе, укупан број ученика основних школа у руралном подручју се процјењује на око 2600 ученика. Упоредивање нето корисне површине објеката основних школа и броја ученика који похађају школе у руралном подручју указује на укупан вишак школског простора. Мањак школског простора је присутан само у подручном одјељењу у насељу Мотике.

Ученици из руралног подручја Бањалуке похађају средње школе у Бањалуци. До средњих школа у Бањалуци ученици већином долазе кориштењем јавног превоза (аутобуске линије према сеоским насељима и жељезничке линије између Бањалуке и Новог Града).

Култура

Од објеката културе у руралном подручју Бањалуке егзистирају само сеоски домови културе (друштвени домови). У оквиру централних основних школа -Бистрица, Бронзани Мајдан, Кола, Крупа на Врбасу, Поткозарје–центар, Мишин Хан и Пискавица - налазе се школске библиотеке, док осталих библиотека јавног карактера нема у руралном подручју. Мобилне библиотеке не функционишу на овој територији.

Друштвени домови су присутни у насељима Агино Село, Бронзани Мајдан, Кола, Крмине, Љубачево, Поткозарје (Ивањска), Пискавица, Прњавор Мали (Сарачица) и Стричићи. Неки објекти нису у функцији (нпр. Бронзани Мајдан), а већина друштвених

домова је у лошем грађевинском стању. У друштвеним домовима се већином одржавају различите друштвене манифестације и окупљања, док су културна дешавања (позоришне представе, кино пројекције, концерти, изложбе) у овим објектима ријетка. Једини друштвени дом који се у већој мјери користи за културне потребе јесте друштвени дом у Пискавици, пошто у његовим просторијама дјелује Културно – умјетничко друштво „Пискавица“ које окупља преко 150 чланова и веома је активно. Генерално, површина објекта културе је испод норматива у руралном подручју Бањалуке.

Културне манифестације

Од културних манифестација у руралном подручју Бањалуке егзистирају следеће манифестације: «Кочићев збор» у Стричићима, «Козарски етно» у насељу Пискавица, сликарска и вајарска колонија у Крупи на Врбасу, Козарске покладе у Верићима и Бистрици и «Зимско прело» у Горњој Пискавици.

Сљедећа табела показује распоред ових традиционалних културних манифестација.

Табела 50. Распоред традиционалних културних манифестација у руралном подручју Бањалуке

Културна манифестација	Вријеме одржавања
Кочићев збор	Последња седмица августа мјесеца
Козарски етно	Седмица после Видовдана (28.06.2009.)
Сликарска и вајарска колонија у Крупи на Врбасу	Почетак јула мјесеца
Козарске покладе	Дан прије пошетка васкршњег поста
Зимско прело	Прва субота друге половине фебруара мјесеца

Вјерски објекти

У садашњем тренутку у руралном подручју егзистира већи број православних и католичких цркава. Православне цркве се налазе у следећим насељима: Агино Село, Бистрица (Бранковац), Бочац, Бронзани Мајдан, Добрња (Горње Шљивно), Кмећани (манастир Гомионица), Крмине, Крупа на Врбасу (манастирска црква у Зидинама, црква брвнара у Товиловићима), Лусићи, Љубачево, Перван Доњи, Пискавица (двје цркве: Пискавица – центар, Горња Пискавица), Поткозарје (Каралићи), Пријаковци, Рекавице – дио и Славићка (црква брвнара). У насељима Драгочај, Мелина и Стратинска у градњи су православне цркве.

Римокатоличке цркве се налазе у насељима: Поткозарје - Ивањска (двје цркве: Поткозарје – центар и Маменице), Драгочај (Страњани), Мотике, Стратинска и Шимићи. Неке католичке цркве су оштећене и порушене у последњем рату (Шимићи). Поред ових цркава, у руралном подручју Бањалуке егзистира више римокатоличких капела (претежно на гробљима).

Џамија у насељу Бронзани Мајдан се обнавља након што је порушена у последњем рату.

Од вјерских објеката у руралном подручју Бањалуке националним споменицима БиХ су проглашени манастир Гомионица у Кмећанима и православна црква брвнара у Славићкој. На привременој листи националних споменика БиХ се налази неколико католичких капела у сјеверозападном дијелу руралног подручја, жупна црква у

Ивањској, православна капела у Рекавицама, цркве брвнаре у насељима Кола (Хан Кола) и Крупа на Врбасу (Товиловићи) и Манастир светог Илије на локалитету Зидине у Крупи на Врбасу. До 1992. године на овом подручју су под заштитом државе као споменици културе били присутни сљедећи споменици: црква Манастира Гомионица, Православна црква светог Илије (манастирска црква у Крупи на Врбасу) и црква брвнара у Славићкој.

3.6.2. Здравствена заштита

Здравство

У руралном подручју Бањалуке постоји 14 амбуланти са локацијама у насељима Агино Село, Бочац, Бронзани Мајдан, Борковићи, Драгочај, Кола, Крупа на Врбасу, Перван Доњи, Поткозарје - Ивањска (двје амбуланте: Поткозарје - центар и Мишин Хан), Пискавица, Стричићи, Шимићи и Верићи. Ове амбуланте дјелују у саставу Дома здравља Бања Лука. Већина амбуланти је изграђена у периоду 1973 – 1982. године. Амбуланте у насељима Бронзани Мајдан, Борковићи, Поткозарје (обје амбуланте: Поткозарје - центар и Мишин Хан), Перван Доњи и Стричићи су реновиране или поново изграђене у току 2008. и 2009. године. Остале амбуланте су у лошем грађевинском стању. Нето корисна површина амбуланти износи око 1350 m², што је испод потребних норматива. У већини амбуланти дјелују стални тимови породичне медицине (један тим на 1800 – 2000 становника), док су у мањим амбулантама, као што су Агино Село и Шимићи, тимови породичне медицине присутни повремено.

У склопу већих амбуланти егзистирају и апотеке у саставу Дома здравља Бања Лука. Једина приватна апотека у руралном подручју се налази у насељу Драгочај.

Социјално старање

У руралном подручју Бањалуке нема објеката за предшколско васпитање и образовање (вртићи) у јавном и приватном сектору.

Одјељење Социјално - геријатријског центра за стара лица са поремећајима у менталном здрављу се налази у насељу Драгочај. Капацитет овог одјељења износи 100 лежајева.

3.6.3. Комуналне дјелатности

Од објеката комуналних дјелатности у оквиру руралног подручја Бањалуке постоје поштански објекти, пијаце и гробља. Поште се налазе у насељима Бронзани Мајдан, Драгочај, Кола, Крупа на Врбасу, Пискавица, Поткозарје, Прњавор Мали (Сарачица) и Стричићи. Пошта Голеша је смјештена у насељу Перван Доњи. Генерално гледајући, покривеност простора поштанским објектима је испод норматива.

Неуређене пијаце се налазе у насељима Бронзани Мајдан, Кола (локалитет Хан Кола), Крупа на Врбасу, Поткозарје (Ивањска) и Стричићи.

У насељу Поткозарје се налази пословница Радне једнице „Електродистрибуција“ Бања Лука.

Гробља

У руралном подручју Бањалуке тренутно постоји 182 гробља. Њихова структура је видљива у сљедећој табели:

Табела 51. Гробља у руралном подручју Бањалуке

ПРАВОСЛАВНА ГРОБЉА	КАТОЛИЧКА ГРОБЉА	ИСЛАМСКА ГРОБЉА	ОСТАЛА ГРОБЉА	УКУПНО
155	26	1	1	183

Нека површински велика насеља попут Голеша, Бистрице, Рекавица посједује и по десет малих гробаља (породична гробаља или гробаља засеока). У засеоку Добраши у атару насеља Поткозарје (Ивањска) се налази партизанско спомен гробље.

Један дио гробаља није у употреби, прије свега већи дио католичких гробаља. Такође и одређени број православних гробаља у удаљеним насељима (засеоцима) није у функцији. Број неактивних гробаља се процјењује на 30 гробаља.

Гробљима газдују вјерске заједнице (обично гробаља у непосредној близини вјерских објеката) и мјесне заједнице.

У руралном подручју Бањалуке не постоје званична сточна гробаља.

3.6.4. Локална самоуправа и јавне службе

У руралном подручју Бањалуке од објеката локалне самоуправе једино постоје мјесне канцеларије. Локације ових канцеларија су насеља Бочац, Борковићи, Бронзани Мајдан, Драгочај, Кола, Крупа на Врбасу, Пискавица, Поткозарје – Ивањска (Поткозарје – центар) и Стричићи. Мјесна канцеларија Голеша је лоцирана у насеље Перван Доњи, а мјесна заједница Сарачица у насељу Прњавор Мали. У насељу Поткозарје (просторије локалне мјесне канцеларије) дјелује мјесна канцеларија Шимићи. У већини ових мјесних канцеларија грађанима се издају основни документи, као што су изводи из матичних књига.

Полицијске станице се налазе у насељима Поткозарје и Бронзани Мајдан.

У атару насеља Добрња се налази касарна Оружаних снага БиХ.

Објекти ватрогасне службе нису присутни у руралном подручју Бањалуке.

Генерално, покривеност простора објектима локалне самоуправе и управе је на нивоу норматива.

3.6.5. Спорт и остале друштвене дјелатности

Спортски објекти и терени у руралном подручју Бањалуке већином чине отворени спортски терени (уз школске објекте, универзални терени у сеоским центрима, мањи приватни рекреативни терени, отворени спортски терени у надлежности спортских друштава – сеоски стадиони).

Мање спортске сале (фискултурне сале) су присутне у склопу основних школа у насељима Бистрица, Борковићи, Бронзани Мајдан, Кола, Крупа на Врбасу, Пискавица и Поткозарје (Ивањска).

Отворени спортски терени су највише присутни уз школске објекте. Претежно се ради о асфалтираним школским игралиштима, са универзалном плохом површине око 900 m², на којима се може играти рукомет, мали фудбал, кошарка и одбојка.

Од отворених спортских терена у надлежности спортских друштава у руралном подручју постоје сеоска фудбалска игралишта у насељима Бронзани Мајдан, Пискавица (ФК «Слобода»), Поткозарје – Ивањска и Стратинска (ФК «Гомионица»). У насељу Крупа на Врбасу је недавно изграђен фудбалски стадион са вјештачком травом.

Од специфичних спортских објеката на руралном подручју треба да се издвоји и рафтинг стаза која се протеже ријеком Врбас, готово читавим током кроз рурално подручје Бањалуке. Јавни базени веће површине и тениски терени нису присутни на овом подручју.

Генерално, површина спортских објеката у руралном подручју Бањалуке је изнад норматива, али је примјетан недостатак затворених спортских терена (фискултурне сале) и базена.

У руралном подручју Бањалуке дјелује неколико удружења грађана (УГ), првенствено у форми завичајних и ловачких удружења и друштава, као што су УГ «Завичајно врело» из Крупа на Врбасу, УГ «Змијање», УГ «Развитак» Љубачево, Ловачко удружење «Мањача», Ловачко удружење «Змијање», Ловачко удружење «Поткозарје - Пискавица».

3.7. Заштита природног и културно-историјског наслеђа

3.7.1. Заштита природног наслеђа

Рурално подручје града Бањалуке по разноликости природних вриједности (биљног и животињског свијета, пејзажа, геолошког и другог наслеђа) спада у сам европски врх. Наиме, подручје обилује веома богатим пејзажним вриједностима, који су представљени шумским комплексима, висовима, долинама, кањонима, водопадима, слаповима и све то у комбинацији са уситњеним пољопривредним површинама. Хидролошка мрежа овог простора је изузетно богата и представљена је већим бројем ријека и потока, који завређују нарочиту пажњу (Врбас, Гомионица, Крупа, Суботица, Црквена,...).

Неке од природних вриједности којима обилује рурално подручје града Бањалуке су:

- јединствени и незагађени рурални простори,
- љепота кањона Врбаса,
- планинска ријека Врбас,
- чиста и прелијепа сеоска подручја,
- велики број слабо или никако истражених пећина,
- богаство флоре и фауне подручја,
- специфичност пејзажа и крајолика,
- велики број видиковаца,
- интересантни природни геоморфолошки облици, итд.

Богатство природних садржаја и вриједности којима располаже подручје уочила је и Влада Републике Српске која је Просторним планом РС-е усвојила став да се значајна подручја ставе под заштиту. Сходно томе, издвајамо планиране површине које се планирају ставити у функцију заштите као паркови природе (регионлани паркови) и заштићени пејзажи.

Заштита биодиверзитета

На основу до сада проведених истраживања по различитости дивљих врста, флоре и фауне, БиХ је једна од најбогатијих земаља у Европи и да то богаство врста представља значајан развојни потенцијал.

Климатске прилике и могућност опстанка у шумским стаништима допринијеле су да на руралним подручјима града егзистира мноштво различитих врста флоре и фауне. На подручју планина Мањаче, Осмаче, кањона Врбаса уочено је постојање ендемичне флоре и фауне. Обзиром да је појединачна заштита ријетко када функционална и ефикасна, ПП РС је планирано да се одређени локалитети на подручју Бањалуке ставе под организовани институционални облик заштите.

Просторним планом РС предвиђено је да се ставе под заштиту сљедеће категорије природног наслеђа које се налазе на руралном подручју града.

А/ Регионални паркови

- Осмача-Тисовац
- подручје Поткозарја

Б/ Рекреациони, културни, образовни, пејсажни и други заштићени природни предјели

- Крупа на Врбасу
- кањон Врбаса
- рјечица Гомјеница
- горњи ток рјечице Црквене
- рјечица Сутурлија

Ова подручја, ако би се институционално организовала, могу бити један од значајних ослонаца руралног развоја.

3.7.2. Заштита културно-историјског наслеђа

Археолошка налазишта

На руралном подручју града Бањалуке постоје бројна археолошка налазишта из свих историјских раздобља, од праисторије, римског доба, до средњег вијека. Већина познатих археолошких локалитета се налазе под заштитом државе. Са циљем да истакнемо о кавом се археолошком богатству ради, наведимо само нека од најзначајнијих локалитета.

Подручје Шљивно:

1. Андрића главица-праисторијска градина на доминантном брду над Добрињским пољем. Датира из бронзаног и жељезног доба.
2. Павловића гробље-средњовјековна некропола, око 12 стећака: плоче, сандуци и саркофази. Датирају из касног средњег вијека.
3. Старо гробље-са источне стране Стражбенице, зарасло и доста оштећено. Има и неколико нових гробова. Датирају из касног средњег вијека.
4. Мраморје-око 40 споменика, неки су оштећени и мало утонули у земљу. Пресјеца га пут са чије се друге стране налази 5 других стећака. Датирају из средњег вијека.

Подручје Вилуса:

1. Бајића град-праисторијска градина и средњовијековна архитектура. Датација: касно бронзано и жељезно доба и средњи вијек.

-
2. Громиле-римски металуршки погон са слабо сачуваним топионичким пећима. Датирају из римског доба.
 3. Кућерине-праисторијска градина. Датирају из бронзаног или жељезног доба.
 4. Мраморје-средњовјековна некропола са око стотину стећака, углавном сандука. Датирају из касног средњег вијека.
 5. Вучај град-средњовјековни град на стијенама изнад кањона рјечице Вучај. Датира из средњег вијека.

Подручје Кола –Павићи

1. Чардашиште (Чифутско гробље)-римски металуршки погон и средњовјековна некропола са стотињак стећака. Датирају из римског доба и средњег вијека.
2. Зеленград – праисторијска градина. Касно антички рефугин, некропола и средњовјековни град. Очигледно је простор који има континуитет трајања од праисторије до касног средњег вијека.

Подручје Конатара

1. Гај-праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.

Подручје Чокора

1. Градина-праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.
2. Мраморје у Чокорима, са лијеве стране Сутурлије, крај сеоског пута Ђурђевићи-Голеша, нађена једна камена урна без поклопца са латинским називом. Први натпис једног домороца са цивитетом у широј околини Бањалуке. На јужној падини исте косе 16 стећака сандучара.

Подручје Первана

1. Гај под Соколином –праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.
2. Мајданиште-средњовјековна некропола са десетак стећака: плоча и сандука. Датира из касног средњег вијека.
3. Варошиште-средњовјековно утврђење са остацима камене кула, тумулусом и одбранбеним шанчевима. Датира из касног средњег вијека.

Подручје Мелина

1. Град-праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.

Подручје Лусићи

1. Лусићко мраморје-средњовјековна некропола са око 90 стећака: плоча и сандука. Датира из касног средњег вијека.
2. Градација-праисторијска градина. Датира из бронзаног или жељезног доба.

Подручје Стричића-Дулући

1. Градина 1 - праисторијска градина на платоу који је брањен земљаним бедемом. Датира из жељезног доба.
2. Градина 2 - плато брањен земљаним бедемом земљанокаменом конструкције. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.

-
3. Громилица – праисторијска градина брањена сухозидом. Датира из бронзаног или жељезног доба.

Подручје Зеленци

1. Градина – праисторијска градина-плато брањен јаким каменим бедемом. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.
2. Мраморје - средњовјековна некропола са око 50 стећака из касног средњег вијека.

Подручје Павића

1. Ћорића врдо - средњовјековна некропола са 26 стећака касног средњег вијека.
2. Дебело брдо - средњовјековна некропола са 12 стећака из касног средњег вијека. Веома оштећене.
3. Главица - праисторијска градина. Датира из касног бронзаног и жељезног доба.
4. Мраморје 1 - средњовјековна некропола са 60 стећака из касног средњег вијека.
5. Мраморје 2 - средњовјековна некропола са 25 стећака: плоча и сандука. Датирају из касног средњег вијека.
6. Павићко мраморје - средњовјековна некропола са 71 стећком. Датира из касног средњег вијека.

Подручје Добрње

1. Дебела међа - римско утврђење и средњовјековна некропола. Датира из римског доба и касног средњег вијека.
2. Добрња - средњовјековна некропола са шест стећака. Датира из касног средњег вијека.
3. Градина црквена-праисторијска градина брањена ламеним сухозидом. Површински налази су керамика и жељезна троска. Датира из бронзаног и жељезног доба.
4. Храст - остаци зида од обрађене седре и жељезна троска. Рамски период.
5. Мраморје - средњовјековно гробље, осам стећака. Датира из касног средњег вијека.
6. Бујадница - старо гробље са око 70 крстача и 15 стећака. Датира из средњег вијека.

Подручје Радманића

1. Мраморје - крстаче и стећци које је тешко пребројати, јер су зарасли у бујад. Гробље има континуитет трајања од праисторије до данас.
2. Градина – праисторијска градина и римско утврђење. Датира из касног бронзаног и жељезног доба и из римског периода.
3. Некропола у Доњим Радманићима - око 60 камених крстача и неколико нових надгробних споменика. Датира из касног средњег вијека до данас.¹⁹

¹⁹ Наведени списак археолошких локалитета направила је екипа Завода за заштиту споменика културе у периоду 1970-1989, допуњен од стране Републичког завода за заштиту споменика културе од 1997. године до данас. Посјету тим локалитетима обавио је и тим стручњака задужен за израду Студије интегралног руралног развоја 2007. године. Не може се изоставити ни консултована документација Музеја Републике Српске и стручна литература, као и магистарски рад «Крупа на Врбасу» савремене функције, Новак Ђукић, Универзитет у Бања Луци, 2006

Ту су и многобројни знани и још не истражени археолошки локалитети у Бронзаном Мајдану. Мало је подручја у Републици Српској који се могу похвалити овако великим богатством археолошких локалитета из различитих периода људског постојања, као што су археолошки локалитети који се налазе на подручју Бронзаног Мајдана. Ово су само најважнији археолошки локалитети који су регистровани у Просторном плану Републике Српске, а многи, још неистражени, се налазе на руралним подручјима града Бањалуке.

На подручју града Бањалуке постоје још многи други археолошки локалитети који нису довољно афирмисани, јер су истраживања увијек условљена финансијским могућностима.

Културно-историјска добра

У погледу културног наслеђа, ПП РС издваја националне споменике и археолошке локалитете. Национални споменици су подијељени на двије главне групе – привремена листа националних споменика и проглашени национални споменици БиХ. На руралном подручју града Бањалуке постоје издвојене и двије типолошке категорије националних споменика – историјске грађевине и градитељске цјелине.

Оно што треба да се истакне је да осим археолошких локалитета постоје и многи културно-историјски споменици, стари градови, манастири, цркве брвнаре и други културно историјски споменици који постоје на руралном подручју града Бањалуке.

Историјске грађевине и културни споменици који се налазе на овом подручју, а који се ПП РС предвиђају ставити између осталих су:

1. Хан Кола - црква брвнара
2. Рекавице - капела
3. Крупа на Врбасу - црква брвнара
4. Крупа на Врбасу - темељи фрањевачког самостана Гребен (сада је ту православна црква)
5. Крупа на Врбасу - манастир св. Илије
6. Жупна црква св. Вида у Барловцима,
7. Ојданића брдо-капела св.Крижа у Барловцима,
8. Капела св. Николе Талевића –Поткозарје (Ивањска) у засеоку Церићи,
9. капела св. Леополда Богдана Мандића у мјесној заједници Мотике- село Чивчије,
10. капела св. Рока, смјештена у Мотикама, село Ћелановац,
11. Жупна црква узнесења БДМ и жупна кућа у Поткозарју (Ивањска)
12. Јелићка – црква брвнара (тачна локација Славићка)

Осим наведених историјских грађевина, ту су и градитељске цјелине које се налазе на листи националних споменика:

- Биједа - Барловци - гробље
- капела св. Николе Талевића – Поткозарје (Ивањска) у засеоку Церићи и гробље
- капела рођења БДМ и гробље - Валентићи – Ивањска
- капела Кристова узашашћа и гробље - Вучића Гај – Ивањска
- гробље и филијална црква св. Рока - у Поткозарју (Ивањска) у мјесту Висока Главица
- Гомионица – православни манастир

Ту спадају и слједећи историјски и културни споменици који заслужују далеко већу пажњу:

- Звечај - остаци старог града и утврда
- Бочац - остаци старог града и утврда

Подручја која су проглашена споменицима културе су :

- некропола са стећцима у засеку Моцоње (у Горњем Шљивну)
- православно гробље на Стражбеници,
- село Шљивно на Добрињи.

Поменимо још и то да културно-историјски споменици којима обилује рурално подручје града Бањалуке могу бити једна од главних окосница у развоју културног, научног и манифестационог туризма, о чему ће бити говора више у дијелу који ће се бавити туристичким могућностим.

Истакнимо неколико чињеничних података о најзначајнијим културно историјским споменицима:

Средњовјековни град Гребен

Средњовјековни утврђени град Гребен налази се у Крупи на Врбасу, на 25 km јужно од Бањалуке. Први пут се у изворима помиње 1192. године, а затим поново 1322. и 1346. године, када градом управља извјесни Никола. У 14. вијеку Гребеном управљају феудални владари Хрватинићи, господари Доњег Краја, о чему свједоче повеље из 1374. и 1375. године потписане у овом граду. Када су Турци окупирали Јајачку бановину у периоду 1527. и 1528. године град је страдао. Турски извори га помињу 1562 године, на подручју нахије Јајце и то под именом Гребен и Врх Крупа. Претпоставља се да је у периоду турске управе град напуштен, а данас је у рушевном стању. Боље је очувана кула над Врбасом и дио зидина који се спуштају према кањону ријеке.

Средњовјековно утврђење Бочац

Тврђава Бочац смјештена је на лијевој обали ријеке Врбас, на средини пута Е661, између Бањалуке и Јајца. Грађевина датира са почетка XV вијека и смјештена је на стијени са циљем да брани прелаз преко ријеке Врбаса. Први пут се према историјским изворима помиње 1448 године. Град је од 1463. до 1527. године, када је потпао под власт Турака, био утврђење Јајачке бановине. За вријеме турске окупације је додатно утврђиван и одржаван, те су до данас, иако је напуштен 1833. године, релативно добро очувани снажни бедеми и куле који окружују пространо градско двориште. Средњовијековни утврђени град Звечај

Остаци овог средњовјековног града налазе се десетак километара јужно од Бањалуке. Смјештен је на јужним падинама стијене лијевом обалом Врбаса. Први пут се помиње 1404. године, када је херцег Хрвоје Вукчић у њему склопио уговор са Дубровчанима против босанског краља Остоје. Турци су заузели утврђење 1463. године, а крајем исте године преузима га угарска војска Матије Ковина. До 1527. године је служио као тврђава Јајачке бановине, када га је Турцима предао капетан Андрија Дрешнек. Град се састојао од цитаделе, зидина које се спуштају до Врбаса и кула од којих је једна сачувана до висине од десетак метара.

Вјерски објекти као национални споменици

Иако на самом простору нема много значајних вјерских објеката, не може се заобићи ни постојање неколико таквих објеката, који имају не само своју интересантну прошлост него представљају и значајне духовне и вјерске објекте праволсавног народа. Осим тога, ту се налази и неколико врло значајних вјерских објеката других народа (фрањевачки самостани и цркве, те неколико значајних вјерских објеката бошњачког народа исламске вјероисповјести). О најзначајнијим вјерским објектима који се налазе на руралном подручју града Бањалуке бавићемо се у оквиру туристичких потенцијала, јер многи од тих објеката представљају значајне потенцијале за развој вјерског туризма.

Манифестационо етнографске и културне вриједности подручја

Култура становништва простора темељи се на традицији и предањима народа који живе на овим просторима. Вјера, обичаји, фолклор, здрава исхрана, народна ношња само су неке од културолошких карактеристика и показатеља начина живота овог простора. Простор обилује великим бројем манифестационо етнолошких вриједности.

Сеоско становништво овог краја посједује своју традиционалну ношњу која се издваја по богатству својих украса који је чине јединственом на овим просторима. Културно умјетничка друштва која његују традицију ношње, обичаја и игара представљају значајан туристички потенцијал.

3.8. Заштита животне средине

Разматрање проблематике заштите животне средине постаје актуелно тек у посљедњих неколико година, што као посљедицу има недостатак великог дијела података о тренутном стању животне средине, односно евиденцију контроле и мјерења загађења.

Анализа стања животне средине руралног подручја бањалучке регије подразумијева појединачну анализу стања основних елемената животне средине, узимајући у обзир факторе који утичу на дате елементе, као и њихове узрочно–посљедичне везе.

Проведена анализа постојећег стања на предметном подручју дала је општу слику стања животне средине посматрајући поједине сегменте, њихову међусобну повезаност и условљеност као што су вода, тло, ваздух.

Важно је напоменути да се приликом израде овог документа није располагало довољним бројем адекватних података из разлога непостојања система мониторинга на цијелом посматраном подручју.

Ваздух

Под појмом загађење ваздуха, као једног од основних чинилаца животне средине, подразумијева се квалитативна и квантитативна измјена физичких, хемијских и биолошких карактеристика ваздуха, која води ка нарушавању законитости функционисања екосистема, базираних на познатим механизмима саморегулације.

На квалитет ваздуха у оквиру предметног подручја осим фактора природног поријекла (климатски, рељеф, метеоролошки, који могу бити под утицајем различитих фактора дешавања на глобалном нивоу) у знатној мјери утичу фактори антропогеног поријекла, чији настанак и ниво утицаја зависи од одређених људских активности.

Загађење атмосфере настаје од гасовитих продуката сагоријевања, односно емисијом полутаната у процесима сагоријевања различитих врста горива који се употребљавају најчешће у саобраћају или као енергенти било у привредним или индивидуалним активностима.

Квалитет ваздуха како на ужем подручју тако и у овом ширем подручју бањалучке регије има промјењљиве вриједности у различитим периодима годишњих доба. Најгрубља подјела извора загађивача може се дефинисати на следећи начин:

1. Линијски извори загађења (путне саобраћајнице)
2. Тачкасти извори загађења (већи појединачни извори)
3. Расути извори загађења (више мањих извора на одређеном простору)

Узимајући различите факторе који утичу на квалитет ваздуха на предметном подручју (насељеност, саобраћајна инфраструктура, привредни објекти већег капацитета и сл., непостојање даљинског система гријања), може се закључити да је ниво негативних утицаја на ваздух низак, односно ограничен на мањи контактни простор у коме се налази извор загађења.

Вода

Вода је један од основних чинилаца природних фактора, те са својим физичко хемијским и функционалним карактеристикама представља незамјењив елемент животне средине.

Приликом кориштења воде у различите сврхе долази до промјена физичко хемијских карактеристика воде, а самим тим и функционалних особина.

На руралном подручју града Бањалуке негативан утицај на воде се огледа у непостојању изграђеног канализационог система за одводњу и третман отпадних вода. Одводња фекалних и оборинских вода врши се у индивидуалне септичке јаме које су неадекватно изграђене. Поред тога, недозвољено одлагање чврстог отпада на обалама водотока како и у самом кориту, те неадекватан начин рјешавања отпадних вода привредних погона су активности које за посљедицу имају деградацију и нарушавање постојећих водотока.

Земљиште

Земљиште као површински дио литосфере у којем се концентришу материје на површини, има функцију филтера у којем се бројне штетне материје задржавају или у потпуности разграђују.

Ефекте различитих негативних утицаја (различити по времену трајања, поријекла активности које резултују негативним ефектима, времену трајања негативних ефеката и сл.) можемо подијелити на:

- Загађење земљишта
- Деградација земљишта
- Девастација земљишта

Загађење земљишта различитим органским и неорганским материјама које доспијевају у земљиште, било природним путем (атмосферске падавине, аероседиментација) или путем активности антропогених фактора (заштита пољопривредних култура са пестицидима, хербицидима, депоније различитог отпада), доводи до промјене хемизма земљишта које утиче на флору, фауну и човјека.

Промјене природних карактеристика земљишта (геолошке, рељефне, пејсажне, биљни и животињски свијет) у процесу кориштења земљишта у различите намјене

(пољопривредно, грађевинско земљиште), доводе до одређеног степена деградације земљишта, углавном трајног карактера, који има за посљедицу нарушавање природних екосистема, пејсажних карактеристика, климатске промјене, а самим тим и животне средине.

Девастација земљишта као крајњи облик деградације земљишта, претежно је узрокован веома интензивним привредним и индустријским и другим активностима (депоније отпада, ерозија земљишта изазвана непланском сјечом шума, итд.).

Према наведеном, главни узроци оштећења, односно деградације земљишта предметног подручја се огледа у сљедећем:

1. Одлагање чврстог отпада (осим заузимања земљишта ствара се могућност да процједне воде доспију у подземне токове);
2. Привредне активности везане за експлоатацију рудних богатстава (површински копови каменолома, одлагање јаловине, позајмишта грађевинског материјала и сл.);
3. Неадекватна експлоатација шума, односно сјеча доводи до промјене квалитета тла.

Третман комуналног отпада

Усљед све већег демографског раста, индустријализације, урбанизације и економског богатства стварају се све веће количине чврстог отпада. Хемијски састав чврстог отпада постаје све сложенији, токсичнији, агресивнији, при чему све више угрожава животну средину.

Нагомилавање чврстог отпада представља крупан проблем, како са комуналног тако и са еколошког, санитарно–епидемиолошког, технолошког, урбанистичког, грађевинског, хидролошког и енергетског аспекта.

Садашње стање у управљању комуналним чврстим отпадом на подручју бањалучке регије се огледа у лошем стању финансија и лошем очувању животне средине.

Рјешавање проблема чврстог отпада се налази у примјени свеобухватног дефинисаног система управљања чврстим отпадом.

У оквиру сваке општине бањалучке регије дјелује по једно комунално предузеће које је дјелимично прошло кроз процес приватизације.

Комунално предузеће «Чистоћа», а.д. Бањалука, својим услугама опслужује само градско подручје. Проценат становништва које користи услуге прикупљања, превозења и депоновања различитог отпада износи приближно 92 %. Рачуна се да је око 50 000 домаћинстава обухваћено режимом одвожења отпада. Прикупљање се врши помоћу металних контејнера запремине 5, 1,1 m³, као и канти запремине 110 l.

Остатак градског подручја, као и приградског насеља је непокривен одвожењем отпада, првенствено због недовољно изграђене саобраћајне мреже.

Моментално ни у једном граду ове регије систем није заснован на примарној селекцији отпада из разлога немогућности његове рециклаже и неразвијености система те намјене.

Посебан проблем на подручју бањалучке регије представљају локације на којима се врши недозвољено и неодговарајуће одлагање чврстог отпада (дивље депоније) хетерогеног састава и количина.

Проблем дивљих депонија присутан је у свим општинама бањалучке регије, за које је Стратегијом управљања чврстим отпадом предложено да комунални отпад одлажу на заједничку депонију у Рамићима.

Дивље депоније „разбацане“ су по читавој територији појединих општина, зависно о развијености путне мреже и приступним путевима до ријечних токова. Најчешће су формиране непосредно уз пут у близини насељеног мјеста, а врло често се дешава да се отпадни материјал депонује уз корито ријеке или у напуштеним позајмиштима камена и шљунка.

По конфигурацији терена, углавном су то стрме падине на којима се врло тешко може организовати чишћење и одвоз депонованог материјала који је разноврсан: од комуналног, преко кабастог (аутомобили, камиони, бијела техника, често и аутомобилске гуме), до органског и медицинског за који нема евиденције да ли је опасан. Велик дио комуналног и кабастог отпада је разасут по обалама Врбаса. Количине је тешко процијенити, а локације су најчешће промјењиве.

У свим случајевима загађења су вишеструка: загађује се вода, тло и ваздух.

У граду Бањалуци није евидентирано много дивљих депонија отпада, док у насељеним мјестима брдско-планински дијелова града дивље депоније су уз једини путни правац који таква мјеста повезује између себе или са регионалним асфалтним путем. У насељима чија територија је покривена шумама велики проблем су депоније пиљевине.

На простору бањалучке регије отпад се депонује на регионалну депонију Рамићи (код Бањалуке) површине 15 000 m², у складу са Стратегијом управљања чврстим отпадом за Босну и Херцеговину, смјерницама дате Студијом о управљању чврстим отпадом за регију Бања Лука и Правилником о начину и условима одвоза и одлагања отпада, Град Бања Лука јуни 2006.

Према годишњем извјештају (за 2008. годину), количина депонованог отпада на регионалну депонију у Рамићима је износила 95093 t. Депоновани отпад на регионану депонију се сабија, а потом прекрива земљом и шљунком.

3.9. Анализа стратегијских и просторно-планских докумената

3.9.1. Анализа стратегијских докумената

Од значајних стратешких докумената које су урађене на нивоу града Бањалуке, Републике Српске и БиХ, а чија планска рјешења се морају уважити у изради Стратегије, издвајају се:

- Нацрт стратешког плана руралног развоја Републике Српске 2009-2015. год.,
- Стратегија развоја пољопривреде Републике Српске,
- Стратегија развоја града Бањалуке 2007-2015. год.,
- Студија руралног интегралног развоја на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче,
- Студија интегралног руралног развоја на подручју сјеверозападног дијела града Бањалуке,
- Средњорочна развојна стратегија БиХ 2004-2007. – ПРСП,
- Регионална стратегија економског развоја за економску регију Сјеверозападна БиХ,
- Национални акциони план за заштиту животне средине (НЕАП-БиХ).

Нацртом стратешког плана руралног развоја Републике Српске дефинисани су стратешки циљеви на подручју руралног развоја до 2015. године:

- Побољшање конкурентности пољопривреде и шумарства;
- Очување природе и рационално газдовање природним ресурсима;
- Побољшање услова живота и увођење веће разноликости код остваривања прихода у руралној економији.

Избор оваквих стратешких циљева руралног развоја РС у потуности је у сагласности са Директивом Европске комисије која регулише начин подршке руралном развоју из Европског фонда за пољопривреду и рурални развој за земље чланице ЕУ.

Стратегија развоја пољопривреде РС до 2015. год. је дефинисала основне циљеве и смјернице развоја пољопривреде и осталих политика руралног развоја, који ће опредјељујуће утицати на креирање и спровођење политике руралног развоја на подручју града Бањалуке.

У Стратегији развоја града Бањалуке један од идентификованих стратешких циљева се односи на ревитализацију сеоског подручја Града. Дефинисани су оперативни циљеви чија ће реализација допринијети остваривању стратешког циља, а то су:

- Усклађен развој сеоског подручја Града;
- Створени услови за интегрални развој сеоског подручја;
- Очуване и унапређене природне вриједности подручја Бањалуке.

За остваривање оперативних циљева одређени су програми и пројекти из области инфраструктурног опремања руралног простора, развоја јавних служби, спортских и културних саджаја, затим пројекти из области развоја пољопривреде и туризма, демографског развоја сеоског подручја Града и из заштите природних и историјских вриједности.

Студија руралног интегралног развоја на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче и Студија интегралног руралног развоја на подручју сјеверозападног дијела града Бањалуке представљају прве документе из области руралног развоја на подручју града Бањалуке.

Првенствени циљ наведених студија био је да понуде анализу постојећег стања у привредном, пољопривредном и туристичком сегменту, те идентификују проблеме који стоје на путу бржег развоја руралних подручја кањона Врбаса, платоа Мањаче, те сјеверозападног дијела града Бањалуке. С тим у вези сачињен је приједлог краткорочних и дугорочних мјера које се морају предузети у правцу бржег развоја, али и идејна урбанистичко – архитектонска рјешења за локалитете пилот пројеката.

С тога, наведене студије представљају главну основу за израду свеобухватне Стратегије руралног развоја града Бањалуке.

Средњорочна развојна стратегија БиХ је свеобухватни документ социо-економског развоја БиХ. Она садржи анализу економске и друштвене ситуације, приједлоге реформи и специфичне секторске приоритете.

Регионална стратегија економског развоја за економску регију Сјеверозападна БиХ садржи стратешке циљеве, мјере као и листу приоритетних регионалних развојних пројеката за подручје 34 општине БиХ (21 општина Републике Српске и 13 ФБиХ).

Национални акциони план за заштиту животне средине (НЕАП-БиХ) је одредио приоритетне акције које је потребно реализовати да би се ријешили кључни проблеми и остварили квалитетни резултати у вези са заштитом животне средине и одрживог развоја.

Смањење енергетске потрошње и отклањање негативних утицаја употребе фосилних горива за производњу енергије, те пораст употребе обновљивих извора налазе се међу главним циљевима ЕУ. Крајем 2006. године ЕУ се обавезала да до 2020. године смањи своју потрошњу енергије за 20%.

Почетком 2007. године ЕУ је усвојила пакет документа „Energy for Changing World” којима се једнострано додатно обавезала да до 2020. године смањи емисију гасова са ефектом стаклене баште за 20% и коришћења обновљивих извора енергије за 20% у енергетском билансу.

Европским акционим планом је предвиђено побољшање енергетске ефикасности урбаних средина путем иницијативе „Споразум градоначелника” (Covenant of Mayors). Градови потписници тог Споразума се обавезују раде на повећању енергетске ефикасности, повећању коришћења енергије из обновљивих извора и коришћењу енергије прихватањем виших циљева у редукцији емисије гасова са ефектом стаклене баште у односу на оне дефинисане политиком ЕУ и на припрему и имплементацију Акционог плана за одрживу енергију (Sustainable Energy Action plan – SEAP).

Градоначелник Бањалуке је у фебруару 2009. године, у име Града, потписао Споразум Градоначелника. Скупштина Града је након тога именовала Савијет за климатске промјене који је, у сарадњи са другим експертима и институцијама, радио на изради SEAPa –Акционог плана за енергетски одржив развој Града. Акциони план енергетски одрживог развоја Града – SEAP, је Скупштина Града усвојила у марту 2010, након чега је и службено упућен Ковенанту у Брисел. Провођењем мјера и активности који су предложени у SEAPу Град Бања Лука ће испунити своје обавезе преузете потписивањем Споразума Градоначелника.

3.9.2. Анализа просторно-планске документације

Извод из Просторног плана Републике Српске до 2015. године

Према Просторном плану Републике Српске до 2015. год. (ПП РС) преко руралног подручја Бања Луке води примарна осовина развоја РС Нови Град – Приједор – Бањалука – Лакташи – Прњавор – Дервента – Модрича – Шамац – Бијељина (кроз сјеверозападни дио), као и терцијарна осовина развоја РС Бања Лука – Мркоњић Град – Купрес (преко платоа Мањаче). Ова терцијарна осовина развоја би до краја временског хоризонта плана требало да прерасте у секундарну осовину развоја.

Од крупних саобраћајних објеката ПП РС је преко руралног подручја планирао изградњу аутопута Бањалука – Приједор – Нови Град – Република Хрватска. Од осталих инфраструктурних објеката треба да се наведе изградња двије хидроелектране у долини Врбаса: ХЕ Бања Лука ниска и ХЕ Крупа које стварају и акумулације значајније површине, као и изградња вишенамјенске акумулације Обровац на ријеци Гомјеници.

Рурално подручје по ПП РС улази највећим дијелом у састав потенцијалне Врбаско – мотајичке туристичке зоне, као једне од 8 потенцијалних туристичких регија у Републици Српској. У том се смислу, овај план указује на могућност развоја сеоског и

еко туризма, туризма на водама, културно – вјерског туризма, планинског и зимског туризма на руралном подручју (потенцијални спортско - рекреативни центар на Мањачи). Као значајан туристички мотив у области културног наслеђа ПП РС истиче манастир Гомионицу.

Од заштићених природних подручја кроз ПП РС на руралном подручју Бањалуке се планирају два регионална парка (парка природе) Поткозарје (крајњи сјеверозападни дио) и Осмача – Тисовац (источни дио руралног подручја) и четири заштићена природна предјела: рјечица Црквина (горњи ток са притокама), ријека Гомјеница; кањон Врбаса, Угра и Црне ријеке и Крупа на Врбасу. Заштићени природни предјели осим Крупе на Врбасу простиру се и изван руралног подручја, пошто се налазе на граници руралног подручја Бањалуке. Такође и регионални паркови Поткозарје и Осмача – Тисовац се простиру изван руралног подручја Бањалуке.

У погледу културног наслеђа, ПП РС издваја националне споменике БиХ и археолошке локалитете. Национални споменици су подијељени на двије главне групе – привремена листа националних споменика БиХ и проглашени национални споменици БиХ. На руралном подручју су издвојене три типолошке категорије националних споменика – историјске грађевине, градитељске цјелине и подручја.

Привремена листа националних споменика БиХ

ИСТОРИЈСКЕ ГРАЂЕВИНЕ

13. Барловци – жупна црква св. Вида
14. Церици – Ивањска – капела св. Николе Тавелића и гробље
15. Чивчије – Мотике – капела св. Леополда Богдана Мандића
16. Ћелановац – Мотике – капела св. Рока
17. Ивањска – жупна црква узнесења БДМ и жупна кућа
18. Ојданића Брдо – Барловци – капела св. Крива
19. Јелићка – црква брвнара (тачна локација Славићка)
20. Хан Кола - црква брвнара
21. Рекавице – капела
22. Крупа на Врбасу - црква брвнара
23. Крупа на Врбасу - темељи фрањевачког самостана Гребен (сада је ту православна црква)
24. Крупа на Врбасу - манастир св. Илије

ГРАДИТЕЉСКЕ ЦЈЕЛИНЕ

1. Биједа – Барловци – гробље
2. Церици – Ивањска – капела св. Николе Тавелића и гробље
3. Валентићи – Ивањска – капела рођења БДМ и гробље
4. Вучића Гај – Ивањска – капела Крстова узашашћа и гробље
5. Висока Главица – Ивањска – гробље и филијална црква св. Рока
6. Гомионица – православни манастир
7. Звечај - остаци старог града и утврда

ПОДРУЧЈА

1. Стричићи – село и гробље

Проглашени национални споменици БиХ

ГРАДИТЕЉСКЕ ЦЈЕЛИНЕ

1. Манастир Гомионица, градитељска цјелина
2. Православна црква брвнара (црква посвећена преносу моштију св. Николе) у Јелићки (тачна локација Славићка), градитељска цјелина

ПОДРУЧЈА

1. Некропола са стећцима у засеоку Моцоње (у Горњем Шљивну) и православно гробље на Стражбеници, село Шљивно на Добрињи, историјско подручје

Извод из Просторног плана општине Бања Лука 1986 – 2005. године

Просторни план општине Бањалука је први стратешки просторно – плански документ који је цјеловито третирао територију читаве општине, односно града Бањалуке. Овај просторни план је усвојен 1990. године, а његов плански хоризонт је истекао 2005. године.

Намјена простора представља синтезни резултат процеса израде сваког просторног плана. Она се увијек у великој мјери заснива на планској концепцији мреже насеља (планирани систем центара).

Просторни план општине Бањалука (ПП БЛ) у оквиру руралног подручја Бањалуке је дефинисао четири центра II категорије – центра зона (будуће вароши): Бочац, Бронзани Мајдан, Ивањска и Кола.

У Југоисточну зону Бочац улазе насеља Агино Село, Бочац и Крмине, док Јужну зону Кола чине насеља Добрња, Дујаковци, Кола, Кола Доња – дио, Крупа на Врбасу, Локвари, Лусићи, Павићи, Радманићи, Рекавице – дио, Стричићи, Шљивно и Зеленци. У оквиру јужне зоне Кола овај просторни план је издвојио два центра III категорије – центра зоналних подручја (будуће варошице): Крупа на Врбасу и Стричићи.

У Западну зону Бронзани Мајдан улазе насеља Бистрица, Борковићи, Бронзани Мајдан, Чокори, Голеша, Кмећани, Мелина, Обровац, Перван Доњи, Перван Горњи, Прњавор Мали, Славићка, Стратинска, Суботица и Вилуси (насеље Павловац улази у зону, али је изван руралног подручја Бања Луке), док сјеверозападну зону Ивањска чине насеља Барловци, Церици, Драгочај, Ивањска, Мотике, Пискавица, Пријаковци, Радосавска, Шимићи и Верићи (насеље Рамићи улази у зону, али је изван руралног подручја Бања Луке). У оквиру западне зоне Бронзани Мајдан ПП БЛ је издвојио три центра III категорије – центра зоналних подручја (будуће варошице): Борковићи, Голеша и Павловац (изван руралног подручја Бањалуке). Занимљиво је да је центар зоналног подручја Голеша лоциран на тремеђи насеља Голеша, Перван Доњи и Перван Горњи, при чему су објекти јавних служби налазе у атару насеља Перван Доњи.

У оквиру сјеверозападне зоне Ивањске ПП БЛ је издвојио два центра III категорије – центра зоналних подручја (будуће варошице): Драгочај и Пискавица. Зонално подручје Драгочај обухвата насеља Барловци, Церици, Драгочај, Мотике и Пријаковци (насеље Рамићи улази у зонално подручје, али је изван руралног подручја), а зонално подручје Пискавица обухвата насеља Пискавица и Радосавска.

Источној зони Бањалуке, тачније зоналном подручју Јагаре – Карановац припада насеље Љубачево.

На основу горе наведеног планираног система центара из Просторног плана општине Бањалука утврђена су урбана подручја. Међутим, у намјени простора која се односи на рурално подручје Бањалуке доминирају пољопривредна земљишта, као и шуме и шумска земљишта.

Од осталих будућих начина коришћења простора у руралном подручју План утврђује и нешто већу површину акумулације «Обровац» на ријеци Гомјеници (планирана вишенамјенска акумулација површине од око 90 ха за потребе водоснабдијевања, контроле протицаја, наводњавања итд. и која је цјелокупном својом површином у руралном подручју), као и површину акумулације у долини Врбаса (планирана акумулација хидроелектране «Бањалука средња» која је цјелокупном својом површином у руралном подручју). План помиње и акумулацију на ријеци Сутурлији која би се користила за рекреацију, међутим не прецизира њену тачну локацију.

Од специфичних будућих начина коришћења простора у руралном подручју по Просторном плану општине Бањалука потребно је поменути и депонију за одлагање неорганских материја у атару насеља Кола - Вучја јама (локалитет Бјеличиновац) у површини од 8 ха.

Просторни план општине Бањалука планирао је мелиорацију пољопривредног земљишта у долинама Гомјенице, Брколоса, Пискавичке ријеке, Драгочаја и Широке ријеке.

3.10. Законска легислатива

За оцјену стања легислативе и за формулисање препорука за уклањање правних баријера потребно је, прије свега, из великог броја важећих прописа издвојити оне који се директно или индиректно односе на циљеве и садржај ове стратегије. То није једноставан задатак с обзиром на опште стање легислативе које се може оцијенити као изузетно несређено, па и хаотично.

С обзиром да је ријеч о великом броју закона, осврнућемо се само на најзначајније:

- Закон о пољопривредном земљишту („Сл. гласник РС“, бр 14/04, 22/04, 49/04, 86/07, 93/06)

Овим Законом је регулисана: заштита, кориштење, уређење пољопривредног земљишта, промет и закуп, аграрне операције и пашњаци. Овим Законом се строго забрањује одлагање и испуштање опасних и штетних материја на пољопривредно земљиште у количини којом се може оштетити и промијенити производна способност пољопривредног земљишта.

Забрањује се неправилна употреба минералних и органских ђубрива која може довести до прекомјерног присуства опасних материја у пољопривредном биљу, подземним или површинским водама.

- Закон о пољопривреди („Сл. гласник РС“, бр. 70/06, 86/07 и 20/07)

Овим законом се уређују циљеви и мјере пољопривредне политике, корисници права, породично пољопривредно газдинство, институционална подршка у пољопривреди, вођење регистра, праћење и извјештавање у пољопривреди, те управни и инспекцијски надзор.

-
- Закон о заштити животне средине - пречишћени текст („Службени гласник РС“, бр. 28/07)

Овим законом и његовим измјенама регулише се очување, заштита, обнављање и унапређење еколошког квалитета и капацитета околине, квалитета живота, мјере и услови за управљање, очување и одрживу употребу природних ресурса, правни оквир за очување, заштиту и унапређење околине, те финансијски оквир за активности које се односе на проблеме околине.

Компоненте околине (земљиште, вода, ваздух и екосистеми) у складу са овим законом морају бити заштићене било да се третирају појединачно или у оквиру заштите других компоненти, узимајући при томе у обзир њихови међузависност.

Овај закон, заједно са својим provedбеним прописима, дефинише процедуру и обавезу издавања еколошке дозволе за сва постројења која могу својим радом угрозити околину. Ове мјере се односе и на пољопривредне активности. Закон, даље, специфицира форму захтјева за издавање еколошке дозволе, те начин учешћа јавности у поступку издавања еколошке дозволе, те учешће у издавању дозволе ентитета и сусједних држава у случају међудржавног еколошког утицаја

- Закон о шумама („Сл. гласник РС“, бр. 66/03, 53/05 и 91/06)

Овај закон дефинише заштиту, унапређење и коришћење шума и шумског земљишта, тј. газдовање шумама и инспекцијски надзор.

Шуме и шумска земљишта су, због својих општекорисних функција и привредног значаја, добро од општег интереса и уживају посебну бригу и заштиту државе.

- Закон о туризму („Сл. гласник РС“, бр. 55/03)

У смислу Закона о туризму РС („Сл. гласник РС“, бр. 55/03), туристичком дјелатношћу сматра се пружање услуга путничких, односно туристичких агенција, туристичких водича, услуга у сеоским домаћинствима, вјерском, конгресном, здравственом, спортском, ловном, риболовном и осталим облицима туризма, као и активности удружења грађана.

Ове дјелатности обављају предузећа, друга правна лица и предузетници уписани у судски регистар, удружења грађана, као и физичка лица која су уписана у (одговарајући) регистар код занатске коморе и локалне заједнице у којој то лице има пребивалиште.

- Закон о заштити природе Републике Српске („Сл. гласник РС“, бр. 50/02)

Овим законом је дат оквир на заштиту пејзажа, флоре, фауне и природних станишта. Оно што карактерише овај закон јесте његова одредба којом се захтијева да све антропогене и развојне активности морају тежити што мањем утицају на околину. Овим Законом су дефинисане смјернице за успостављање заштићених подручја и пејзажа у складу са различитим категоријама. Овим законом се забрањује уношење неаутохтоних врста која нису са подручја БиХ, као и несталих врста. Увођење истријебљених врста се може реализовати уз сарадњу са Министарством водопривреде, пољопривреде и шумарства РС.

- Закон о водама („Сл. гласник РС“, бр. 50/06)

Овим законом уређује се начин интегралног управљања водама унутар територије РС-е. Овим Законом се регулишу претпоставке за кориштење, управљање водама, као и заштиту од поплава, уређење водотока, заштиту од штетног дјеловања вода и других водних тијела и јавног добра. Закон прописује генералне претпоставке за различите

облике употребе воде. Закон се, такође, бави организацијом и финансирањем управљања водама, те инспекцијским надзором.

- Закон о управљању чврстим отпадом („Сл. гласник РС“, бр. 53/02)

Овај закон садржи генералне одредбе за концепт управљања чврстим отпадом. Са аспекта ове стратегије, Закон поставља генералне захтјеве у подручју управљања опасним отпадом и кориштење животињског отпада у пољопривреди.

- Закон о концесијама („Сл. гласник РС“, бр. 25/02, 91/06)

Циљ овог закона је стварање транспарентног правног оквира за унапређење услова којима се домаћим и страним правним и физичким лицима ствара могућност додјељивања концесије на кориштење природних ресурса.

Предмет концесије према Закону о концесијама може бити:

1. кориштење или изградња и кориштење: путева и припадајућих инфраструктурних објеката, жељезничких пруга, пловних канала, лука и аеродрома;
2. кориштење водотока и других вода;
3. изградња енергетских објеката;
4. изградња и/или кориштење хидроакумулација, осим преноса електричне енергије;
5. истраживање и/или кориштење енергетских и других минералних сировина;
6. истраживање и/или кориштење сирове нафте и земног гаса;
7. кориштење грађевинског земљишта,
8. кориштење шума и шумског земљишта;
9. ловство и риболов;
10. изградња, кориштење и управљање цјевоводним транспортом нафте и гаса и складиштење у цјевоводима и терминалима;
11. игре на срећу;
12. путнички и теретни жељезнички саобраћај;
13. јавни линијски превоз лица;
14. поштанске и телекомуникационе услуге, изузев заједничких и међународних комуникација из члана III, тачка 1, Устава Босне и Херцеговине;
15. кориштење љековитих, терминалних и минералних вода;
16. истраживање и/или кориштење неметалних минералних сировина укључујући све секундарне минералне сировине утврђене посебним законом;
17. хидромелиорациони системи и системи за вађење материјала из водотока и водних површина;
18. утврђивање и/или кориштење корита, обала ријека и језера;
19. кориштење пољопривредног земљишта;
20. простори и објекти природног и грађевинског наслеђа.

Влада ентитета на приједлог Комисије додјељује концесију најповољнијем понуђачу који је испунио и задовољио све критерије утврђене у јавном позиву и високог је ранга у односу на остале понуђаче. О додјели концесије најповољнијем понуђачу, у што краћем року, обавјештава се Комисија. Комисији се достављају копије уговора о концесији и сва пројектна документација у извршном облику. Уговор о концесији закључује се на одређени период који не може бити дужи од 30 година.

- Закон о грађевинском земљишту („Сл. гласник РС“, бр. 112/06)

Овим законом уређују се услови и начин одређивања градског грађевинског земљишта у градовима и насељима градског карактера и другим подручјима предвиђеним за стамбену и другу комплексну изградњу, начин кориштења, управљања и располагања

грађевинским земљиштем у државној својини као и плаћање накнада за коришћење грађевинског земљишта.

- Закон о експропријацији („Сл. гласник РС“, бр. 112/06,37/07,66/08)

Законом се уређују услови, начин и поступак експропријације непокретности за изградњу објеката од општег интереса, односно извођење радова од општег интереса. Према наведеном закону за експроприсану непокретност, власнику припада накнада у другој непокретности, а ако корисник експропријације не може обезбиједити такву непокретност, одређује се правична накнада у новцу, која не може бити нижа од тржишне вриједности непокретности која се експроприше.

- Закон о политици директних страних инвестиција („Службене новине БиХ“ бр.17/98)

Закон о политици директних страних инвестиција у Босни и Херцеговини (Закон о политици) је приређен уз помоћ ФИАС-а и усвојен на нивоу државе 1998. год. („Службене новине БиХ“ бр. 4/98). Закон о политици је креиран тако да промовише оснивање пословних предузећа у БиХ. Њиме се, такође, успостављају смјернице и стандарди које ће у сродним законима и прописима усвојити држава и ентитети. Закон о политици предвиђа да ће све одредбе закона и подзаконских аката који регулишу стране инвестиције у Босни и Херцеговини, а који нису у складу или су у супротности са Законом о политици, бити стављене ван снаге. Ипак, ова одредба не негира обавезу државе и ентитета да усвоје законе који јесу у складу са Законом о политици.

Затим треба поменути и акта која су веома битна за сектор пољопривреде а ријеч је о следећем:

- Закон о здравственој заштити домаћих животиња,
- Закон о заштити биља,
- Закон о утврђивању и контроли квалитету сировина и готових производа,
- Закон о органској производњи,
- Закон о љековитом биљу,
- Закон о употреби хемијских средстава за заштиту биља итд.

4. ПЕСТ и SWOT анализа

4.1. ПЕСТ анализа – преглед политичких, привредних, социјалних и технолошких фактора

Политичко-привредне и социјалне прилике

Политичке прилике које имају утицај на рурални развој не могу се одвојено посматрати од политичких прилика у којима се налази шире окружење - административни центар Бањалука, Република Српска, Босна и Херцеговина, па и регионално окружење.

Рурално подручје Бањалуке је дио простора града Бањалуке која је административни, културни и политички центар Републике Српске.

Република Српска је један од два административна ентитета Дејтонским уставом успостављене државе Босне и Херцеговине. Политичке прилике које су створене након ратних сукоба одређују и политику развоја руралних простора. Креирање политике развоја руралних простора је у надлежности ентитета.

Република Српска је Стратегијом развоја пољопривреде до 2015. као и Стратегијом руралног развоја Републике Српске до 2015. године одредила основне правце развоја руралних подручја. Међутим, политика руралног простора није имуна ни на друге факторе и процесе који имају одређену улогу у креирању исте.

Неки од основних процеса који су захватили шире и ближе окружење Бањалуке, а самим тим и простор обухваћен Стратегијом су:

- Утицај који остварује глобализација у повезивању људи, догађаја,
- Конкурентност престаје бити све мање локално питање,
- Демократизацијом друштва јача право појединца и интересних група на избор,
- Све више се тражи укључење грађана у доношењу одлука на локалном нивоу,
- Позиција локалних заједница све више зависи од осмишљене стратегије властитог развоја,
- Економски развој руралних простора се не може одвојити од позиционирања Републике Српске у БиХ и Босне и Херцеговине у европским оквирима, те приступању БиХ европским интеграцијама.²⁰

Глобалне одреднице које карактеришу рурални развој дефинисан Стратегијом развоја пољопривреде до 2015. године су:

- Подржати и развити План "интегралног руралног развоја" који уважава потребе и аспирације локалног становништва и локалне природне ресурсе.
- Подржати и координирати оснивање програма за пословни бизнис и микро кредитне линије за подстицање малих и средњих предузећа у руралним подручјима.
- Развити програме за побољшање квалитета живота на руралним просторима.
- Подстицати насељавање руралних подручја (како задржавања постојећег становништва, тако враћања оних који су га напустили) итд.²¹

Глобална економска криза која је задесила свијет 2008. и 2009. год. има импликације на привредни развој БиХ и Републике Српске, у смислу стагнације или негативног привредног раста.

²⁰ ПЕСТ анализа конзорција за израду Стратегије развоја Града Бања Лука

²¹ Стратегија развоја пољопривреде Републике Српске до 2015. године, Бања Лука, 2007.год.

Утицаји окружења на друштвени и економски развој руралног подручја дијели судбину своје градске администрације и то тако да се остваривање евентуалног развоја, пораста броја запослених на подручју, те повећање евентуалног животног задовољства може подићи само ослањањем на властите ресурсе и подршку административног центра. То се посебно односи на ангажовање људских, природних, инфраструктурних ресурса и повезивање са другим субјектима који имају директне или индиректне утицаје на развој руралног подручја. Без комплексне подршке свих субјеката на руралним просторима нити има довољно људских ни инфраструктурних ресурса који би могли самостално да креирају и реализују самостално значајнији помак у развоју.

Битна тешкоћа у стратешком промишљању развоја Бањалуке до 2015. године је недостатак јасне концепције, односно старегије развоја Босне и Херцеговине и Републике Српске, нарочито у појединим кључним инфраструктурним сегментима (енергетика, саобраћај), што се, ипак, може надомјестити примјеном европских мјерила и стандарда у планирању развоја локалне заједнице, нарочито у погледу примјене одредаба Европске повеље о локалној самоуправи, као и праћењем перспектива и циљева европског просторног развоја.

Бржи развој града Бањалуке, а тиме и самог подручја Стратегије додатно отежава:

- неадекватна предузетничка клима,
- недовршени реформски процеси у БиХ и РС,
- споро реструктурирање привреде, те
- спора трансформација државе у сервис грађана и предузетника.

С тим у вези, економски развој локалне заједнице и ниво животног стандарда грађана на њеним просторима све више зависи од повезивања привреде на локалном, националном и глобалном нивоу.

Технолошко окружење

Најзначајније промјене се одвијају на подручју информационе технологије које примјену све више налазе у предузећима туристичке привреде и у свим туристичким дестинацијама. Информациона технологија има веома значајну улогу у промоцији сеоског туризма.

Неки од елемената информационих новитета:

- унапређење компјутерских резервацијских система авио-компанија,
- резервацијски и управљачки системи хотелијера, путничких агенција, односно организовања путовања,
- бржи развој мрежа за пренос података, имплементација сателитских веза,
- још бржи развој интернета итд

Информациони новитети дају допринос да све већи број дестинација сеоског туризма усваја директан приступ маркетингу својих производа користећи интернет као идеалан инструмент којим се промовишу производи сеоског туризма.

Еколошко окружење

Еколошко оружење данас представља један од кључних фактора који имају значајан утицај на развој руралних простора. Наиме, међународне организације које се баве

проблемима утврђивања индикатора руралног развоја²², иако се разликују у предложеним сетовима индикатора руралног развоја сагласне су око обухвата концепцијских тема које ти индикатори морају обухватити. Један од значајних фактора је окружење и одрживост. При вредновању овог фактора потребно је сагледати индикаторе приказане у табели бр. 52.

Табела 52. Основни индикатори руралног развоја класифицирани према OECD темама²³

Популација и миграција	Друштвено благостање и једнакост
Густина насељености	Доходак
Промјена	Потрошња
Структура	Услови становања
Домаћинства	Здравље
Заједнице	Безбједност
	Култура и рекреација
	Комуникације
Економска структура и перформансе	Окружење и одрживост
Радна снага	Топографија и клима
Запосленост	Коришћење земљишта и промјене
Запосленост и структура предузећа	Настањеност и врсте
Удио сектора	Земљиште и вода
Продуктивност	Квалитет ваздуха
Инвестиције	

Индикатор руралног развоја у оквиру окружења и одрживости идентификован је кроз квалитет ваздуха, одрживост земљишта и квалитет воде. У ствари, то су кључни индикатори еколошког окружења на руралном подручју. У нашем случају анализа тог индикатора се не може посматрати издвојено од стања какво је у његовој ближој и даљој оклини. Мора се напоменути да сваког дана се јасније позиционира и јавност кроз дјеловање невладиних организација када је у питању квалитет еколошког окружења не само на Стратегијом обухваћеном подручју, него на цијелом подручју града и шире. Постоји, мада још недовољно изграђен, критички став јавности када је у питању рјешавање проблема који су везани за еколошку проблематику. Акције које се воде око заштите еколошког окружења, а односе се на Стратегијом обухваћено подручје, је и питање планиране изградње хидроцентрала на Врбасу које би значајно измијениле еколошки амбијент подручја. Све гласнији су они који изражавају негодовање према том приједлогу, сматрајући да се подручје може економски валоризовати кроз друге намјене.

4.2. Резиме ПЕСТ анализе

Након изложене анализе стања окружења које има утицај на укупне прилике и развој руралног подручја града Бањалуке направљен је резиме.

²² Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD, Statistical Office of the European Community – Eurostat, World Bank – WB, Food and Agriculture Organization of the United Nations - FAO

²³ Зорка Закић, Стратешки циљеви руралне економије у Србији и проблеми усаглашавања са ЕУ, Економски факултет, Београд,

Политичко окружење

- Интеграциони процеси на путу прикључења БиХ и РС ка ЕУ ће сигурно имати рефлексије у наредном периоду на цјелокупни простор, а самим тим и на Стратегијом обухваћено подручје;
- Политичка стабилност на Балкану још увијек нема чврсте гаранције;
- Дуг период послеријатне обнове и транзицијског процеса;
- Реформа државне управе на свим нивоима, али без стварно реализоване децентрализације;
- Степен пореске децентрализације се слабо одражава на руралне просторе (пореска централизација);
- Још увијек је велики утицај међународне заједнице (ОХР) у доношењу политичких одлука;
- Смањен интерес донатора за ове просторе;
- Значајан утицај политичких партија на извршну и парламентарну власт, чиме се спречава развој правне државе и цивилног друштва;
- Незавршена реформа правног система рефлектује се на штету локалних заједница.

Економско окружење

- Глобализација има велики утицај на премјештање индустрија у подручја која су повољнија за остварење већег профита;
- Монетарна политика у Републици Српској и БиХ је стабилна;
- Смањују се административне препреке за пословање;
- Ствара се предузетничка култура,
- Глобална економска криза,
- Простор Босне и Херцеговине се још увијек доживљава као простор са лошим имиџом;
- Пословни амбијент није довољно стимулативан;
- Није довршен процес приватизације, слаб интерес за страна директна улагања;
- Ниска куповна моћ становништва (ниска примања и пензије);
- Велики пораст сиромаштва;
- Постојање сиве економије;
- Висока стопа незапослености.

Социјално окружење

- Рјешавање проблема незапослености становништва, а посебно младих на селу;
- Покретање привредних иницијатива на руралним подручјима;
- формирање фондова за социјално угрожено и изнемогло становништво;
- Брзо социјално раслојавање становништва;
- Пораст кориштења опојних дрога, посебно код млађих нараштаја;
- Миграција становништва са руралних простора у потрази за бољим условима живота и рада;
- Све израженија нарушена равнотежа између руралних и урбаних средина;
- Све већа материјална и стамбена зависност младих људи од својих родитеља;
- Висок степен незапослености;
- Стареење становништва - повећава се број старије популације у укупном броју становника, одлазак младих и образованих у иностранство;
- Све више људи треба социјалну помоћ;
- Све тежа ситуација угрожених категорија (инвалиди, жртве рата итд.)

- Убрзан развој информатичких технологија - посебно комуникационих;
- Пораст употребе интернета у економске сврхе (е-пословање);
- Овладавање технологијом електронског менаџмента;
- Нови управљачки и технолошки стандарди;
- Високи нивои захтјева за очување животне средине;
- Брзе технолошке промјене условиле су концепт потребе учења током цијелог живота;
- Дестимулативан систем за увођење нових технологија;
- Образовни систем у РС и БиХ није усклађен са најновијим техничким и технолошким захтјевима брзог развоја;
- Стратегије "подмлађивања" у развијеним земљама и одлив младих и образованих кадрова;
- Недовољна укљученост способних кадрова у реструктурирање производних и услужних капацитета у свим привредним и друштвеним областима.

4.3. Интегрална и секторска SWOT анализа

SWOT анализа руралног подручја града Бањалуке је резултат низа одржаних радних састанака, радионица, спроведених анкета, те анализе интерних и екстерних фактора од стране радног тима на изради Стратегије. Она помаже да се идентификују садашње и будуће могућности и пријетње из окружења (екстерни фактори), с једне, и снаге и слабости подручја (интерни фактори), с друге стране.

СНАГЕ су фактори који третираном подручју пружају компаративне предности и чине га атрактивним за живљење и рад.

СЛАБОСТИ су фактори који представљају препреке економском и друштвеном развоју подручја.

МОГУЋНОСТИ представљају очекиване позитивне услове из окружења који омогућавају развој компаративних предности и отклањање препрека у развоју третираног подручја.

ПРИЈЕТЊЕ су негативни трендови који доводе до смањења конкурентности или развоја подручја.

Коначна SWOT анализа на руралном подручју града Бањалуке темељи се прије свега на SWOT анализама које су спроведене у току израде студија руралног развоја кањона Врбаса и платоа Мањаче и сјеверозападног дијела града Бањалуке и анализама спроведеним на радним састанцима из области пољопривреде и области туризма у оквиру израде овог документа.

На основу идентификованих проблема и потенцијала руралног подручја, издвојени су сектори за које су урађене појединачне SWOT анализе и то:

- анализа за просторни развој и инфраструктуру,
- анализа за пољопривреду,
- анализа за туризам,
- анализа за сектор малих и средњих предузећа.

Претходно урађене анализе су обједињене и сачињена је интегрална SWOT анализа, која указује на основне снаге, слабости, могућности и пријетње за развој руралног подручја.

На основу сучељавања интерних снага и слабости подручја са екстерним могућностима и пријетњама, дефинише се визија руралног развоја, циљеви и приоритети развоја.

Интегрална SWOT анализа

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
• Погодан географски положај; • Близина административног центра Републике Српске; • Атрактивни природни ресурси и очувано природно окружење; • Релативно јефтина радна снага; • Интересовање потенцијалних инвеститора, донатора и дијаспоре за улагање у реализацију конкретних инфраструктурних и других пројеката у руралном подручју; • Подршка Градске управе и градских развојних агенција руралном развоју (ЦИДЕА, ТОБЛ, ЦУРС); • Саобраћајна инфраструктура; • Еколошки здраво пољопривредно земљиште; • Традиционалне дјелатности као што су пољопривреда и производно занатство; • Постојање научно-образовних, стручних и других надлежних институција (обезбјеђена стручна едукација); • Постојеће културне манифестације (Кочићев збор у Стричићима, Козарски етно у Пискавици, Козарске покарде у Верићима, Зимско прело у Г.Пискавици, вјерска окупљања код манастира Гомионица).	• Просторни план општине Бањалука, који не одговара друштвено-економској ситуацији; • Недостатак регулационих планова и осталих просторно-планских докумената; • Застарјелост и лоше одржавање локалних водовода; • Неизграђеност канализационе мреже и одговарајућих постројења за третман отпадних вода; • Непогодна демографска структура становништва на селу; • Мале могућности запошљавања сеоског становништва изван пољопривреде; • Недостатак предузетничког духа; • Недовољно развијена еколошка свијест становништва; • Неријешени имовинско-правни односи на пољопривредном земљишту; • Недовољна стручна и савјетодавна помоћ пољопривредним произвођачима; • Уситњени и запуштени посједи; • Недовољно заштитних мјера; • Недовољна искориштеност туристичких потенцијала; • Изразито ниска економска развијеност подручја; • Недовољан број малих и средњих предузећа; • Недостатак финансијских средстава за пројекте руралног развоја; • Непогодни услови кредитирања; • Неадекватно образовање и недостатак програма едукације; • Недовољна развијеност јавних служби и осталих друштвених дјелатности.

МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
• Очекивана израда Просторног плана града Бањалука; • Средства из Развојног програма Републике Српске; • Међународни фондови за рурални развој; • Стварање услова за прекограничну и регионалну сарадњу; • Примјена ЕУ стандарда; • Интересно удруживање сеоских домаћинстава и формирање локалних удружења за пружање услуга; • Укрупњавање посједа; • Унапређење физичке инфраструктуре и културних садржаја на селу; • Подстицајне мјере за повећање наталитета; • Модернизација система образовања, те промоција и подстицање доживотног учења; • Развој сточарства, воћарства, производње органске хране итд. • Подршка развоју туризма руралног подручја на градском и републичком нивоу; • Умрежавање – кластеризација у области дрвопрерађивачке индустрије, туристичке понуде и других привредних грана; • Повезивање пољопривреде и туризма кроз јачање агротуризма; • Производња и пласман аутентичних производа кућне радиности.	• Веома јак увозно трговачки лоби; • Недовољна политичка стабилност; • Константно исељавање радно способног становништва, посебно младих и образованих са руралног подручја; • Непостојање ентитетске и градске популационе политике; • Неприлагођеност правног система тржишним условима пословања; • Недостатак координације између различитих републичких и градских органа и институција на плану руралног развоја; • Усмјеравање и концентрација развоја инфраструктуре према урбаном подручју; • Социјално-друштвени проблеми; • Рецесија.

Секторска SWOT анализа

ПРОСТОРНО УРЕЂЕЊЕ И ИНФРАСТРУКТУРА

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
• Постојање основне мреже путева; • Кориштење постојећих квалитетних изворишта; • Задовољавајућа електроенергетска и телекомуникациона мрежа; • Пољопривредни и шумски ресурси; • Водени токови; • Спремност руралног становништва да суфинансирају трошкове изградње инфраструктуре; • Интересовање потенцијалних инвеститора, донатора и дијаспоре за улагање у реализацију конкретних инфраструктурних и других пројеката у руралном подручју.	• ПП општине Бањалука, који не одговара ситуацији; • Недостатак регулационих планова; • Необавјештеност и незаинтересованост за израду просторно-планске документације; • Неасфалтирана путна мрежа у појединим подручјима; • Застарјелост и лоше одржавање локалних водовода; • Неизграђеност канализационе мреже и одговарајућих постројења за третман отпадних вода; • Дотрајалост нисконапонске и високонапонске мреже; • Неодржавање водотокова; • Недовољна финансијска средства.
МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
• Очекивана израда ПП града Бањалука; • Побољшавање постојеће инфраструктуре (реконструкција, доградња, увезивање) и изградња инфраструктуре која недостаје; • Буџет Града; • Средства из Развојног програма Републике Српске за инфраструктурне пројекте у оквиру економско-социјалног програма; • Средства из фондова ЕУ за инфраструктурне пројекте; • Улагања у изградњу капацитета за производњу енергије и органског отпада из пољопривреде и шумарства.	• Укрштање путне и жељезничке мреже; • Непланска изградња и девастација земљишта; • Угрожавање изворишта неспровођењем мјера санитарне заштите; • Одлив становништва; • Неодговарајућа законска регулатива; • Недостатак координације између различитих републичких и градских органа и институција на плану руралног развоја; • Усмјеравање и концентрација развоја инфраструктуре према урбаном подручју.

ПОЉОПРИВРЕДА

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
• Повољан географски положај; • Постојање научно-образованих, стручних и др. институција; • Подршка градске управе - Центар за унапређење и развој села; • Располовиви пољопривредни ресурси; • Традиција; • Потенцијали у сточарству; • Потенцијали у воћарству; • Располовива, а недовољно искоришћена радна снага на селу; • Релативно јефтина радна снага; • Доминација мјешовитих домаћинстава у руралним срединама; • Посједовање рачунарске технике у	• Недовољна организованост и неинформисаност; • Уситњени и запуштени посједи; • Незадовољавајуће стање пољопривредних објеката у домаћинству; • Застарјела пољопривредна механизација; • Неповољна демографска структура на селу (ненасељеност и миграција пољопривредно активног становништва); • Недостатак програма перманентне едукације; • Неорганизована пољопривредна

руралним домаћинствима; • Висок проценат сеоског становништва са средњом стручном спремом; • Тренд повећања просјечне величине земљишног посједа пољопривредних газдинстава; • Еколошки чисто природно окружење са dobrим условима за производњу здраве хране; • Природни услови за ширење органске производње, те производње и прераде љековитог и ароматичног биља; • Значајне површине неискоришћеног пољопривредног земљишта; • Постојећа структура јавне савјетодавне службе; • Добро организована ветеринарска служба; • Значајне површине под пашњацима као потенцијал за интензивирање сточарске производње; • Постојање одређене инфраструктуре за откуп пољопривредних производа; • Постојање прерађивачких капацитета за прераду воћа, поврћа, меса, млијека, житарица и др.	производња; • Недостатак финансијских средстава за текући и дугорочни развој пољопривреде; • Неразвијен маркетинг, недостатак брендова и производа са заштићеним географским поријеклом; • Недовољни капацитети за откуп и прераду млијека; • Недовољно развијена комунална инфраструктура (вода и струја) ; • Ниска продуктивност и приноси у пољопривредној производњи; • Висок % старачких домаћинстава; • Слаба могућност запошљавања становника у руралним срединама; • Образовање млађих генерација на селу неадекватно потребама пољопривреде и руралног развоја; • Недостатак информатичке писмености, • Слаб квалитет пољопривредног земљишта; • Уситњеност земљишних посједа, • Ограничене могућности повећања земљишног посједа (куповином, закупом, концесијом) ; • Млада радна снага у руралном подручју недовољно заинтересована за рад у пољопривреди; • Ниско учешће наводњавањем у укупним обрадивим површинама; • Слаба сарадња произвођача са научно-истраживачким институцијама, ; • Неорганизовани тржиште и откуп пољопривредних производа; • Одсуство адекватне заштите домаће производње од (слободног) увоза; • Ниски материјални подстицаји у пољопривреди; • Ннедовољна координација институција значајних за развој пољопривреде и прехранбене индустрије; • Одсуство тржишног информационог система.
МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
• Подстицајне мјере и кредитне линије на локалном и државном нивоу (микрокредитне организације, банке и др.); • Формирање малих и средњих предузећа; • Формирање задружних удружења и кластера; • Ефикасније ангажовање институција на програмирању и финансирању развоја руралних подручја; • Успостављање и развој јавног и приватног партнерства са Центром за	• Природне и елементарне непогоде; • Могућа изградња хидроцентра на Врбасу; • Нефункционална законска регулатива; • Недолазак страног капитала - инвестиција; • Низак ниво инвестирања у пољопривреду; • Неповољни кредити за пољопривреду; • Социјално - друштвени проблеми; • Изражена конкуренција руралних подручја сусједних градова; • Старење становништва;

развој села; • Отварање откупних центара за пољопривредне производе; • Производња здравствено-безбједне и органске хране; • Коришћење међународних фондова за рурални развој; • Развој агротуризма; • Анимирање становништва за останак на селу и повратак из града у село; • Унапређење физичке инфраструктуре и културних садржаја на селу; • Подстицајне мјере за повећање наталитета; • Стварање могућности за развој предузетништва у руралном подручју и отварање нових радних мјеста; • Повећана тражња за храном; • Пораст тражње за здравом храном; • Укупњавање пољопривредних газдинстава и обједињавање парцела пољопривредног земљишта; • Повећање наводњаваних површина; • Повећање обрадивих површина под пољопривредним производима веће додане вриједности; • Виши степен финализације пољопривредних производа; • Ширење и јачање пољопривредне савјетодавне службе; • Секторско и међусекторско удруживање (кластеризација); • Организован откуп пољопривредних производа; • Заштита пољопривредних производа са специфичним географским поријеклом; • Повећање подстицајних средстава за пољопривреду и прехранбену индустрију.	• Неравномјеран размјештај становништа у руралном простору; • Наставак исељавања младих и образованих из руралних подручја; • Недовољна подршка државе младим брачним паровима који желе да остану да живе на селу; • Смањење интересовања младих за образовање из области пољопривреде и руралног развоја; • Уситњавање, прије свега, цијепање постојећих посједа; • Загађење природне средине; • Наставак миграције руралног становништва; • Неконтролисани увоз хране и нелојална конкуренција; • Слаба контрола квалитета производа; • Неажурност катастра пољопривредног земљишта.
--	--

МАЛА И СРЕДЊА ПРЕДУЗЕЋА (МСП)

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
• Традиционалне дјелатности као што су пољопривреда и производно занатство; • Подршка надлежних служби Градске управе развоју малог и средњег предузетништва; • Финансијска средства из буџета Града за развој МСП; • Постојање градских агенција које кроз своје програме подржавају рурални развој; • Добра сировинска база за постојећу дрвопрерађивачку индустрију.	• Изразито ниска економска развијеност подручја; • Недовољан број малих и средњих предузећа; • Неразвијеност производног предузетништва; • Преовладавају микро предузећа у МСП; • Интерне слабости малих предузећа (неадекватне менаџерске способности); • Још увијек компликоване процедуре код оснивања предузећа и рјешавања имовинско-правних односа; • Неповољна структура МСП – доминација трговинских дјелатности у односу на

	производна предузећа; • Слаба физичка инфраструктура у руралном подручју неопходна за лоцирање и рад МСП; • Неповољни услови кредитирања.
МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
• Очекивани приступ БиХ (земља потенцијални кандидат) фондовима и програмима помоћи ЕУ; • Реформа привредног система; • Оснивање фондова за подстицање МСП; • Средства из Развојног програма РС у оквиру привредно-развојне компоненте; • Стварање услова за привлачење директних страних инвестиција; • Развој МСП у производном сектору; • Очекивано стварање услова за прекограничну и регионалну сарадњу; • Примјена ЕУ стандарда; • Реформа образовног система у складу са тржишним потребама; • Умрежавање – кластеризација у области дрвопрерађивачке и прехранбене индустрије, туристичке понуде и других привредних грана.	• Недовољна политичка стабилност; • Корупција на свим нивоима власти; • Сива економија; • Нестимулативан привредни амбијент за привлачење страних инвестиција; • Веома јак увозно трговачки лоби; • Јака конкуренција руралних подручја у окружењу у области пољопривреде и туризма; • Неприлагођеност правног система тржишним условима пословања; • Константно иселавање становништва, посебно радно способног; • Рецесија.

ТУРИЗАМ

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
• Атрактивни природни ресурси и очувано природно окружење; • Богато културно-историјско наслеђе које постоји на подручју; • Постојање вјерских и историјских споменика на подручју који имају велики вјерски национални историјски значај. • На подручју и у окружењу постоји богато геонаслеђе; • Близина административног центра Републике Српске-град Бањалука; • Повољан географски положај; • Постоји традиција пољопривредне производње, обрта и индустрије на цјелокупном подручју; • Значајно искуство и резултати Туристичке организације Града на промоцији туризма и стварању туристичког производа града и окружења; • Постоје традиционалне манифестације на третираном подручју нпр. « Козарски Етно » у МЗ Пискавица, вјерска окупљања код манстира Гомионица итд.; • Све већа заинтересованост за туристичку дјелатност код младих људи;	• непостојање стратегије развоја туризма; • на подручју не постоји понуда јединственог туристичког производа; • недовољна искориштеност туристичких потенцијала; • недостатак финансијских средстава за развој туризма; • недостатак средстава за обнову и очување културно-историјских вриједности; • непостојање адекватних смјештајних капацитета на цјелокупном руралном подручју; • недостатак туристичке сигнализације и инфо центара; • недовољна изграђеност путних комуникација и лош квалитет постојећих; • мали број рецептивних туристичких агенција; • недостатак традиције и свијести у обављању туристичке дјелатности; • недостатак стручних кадрова за туристичку дјелатност; • неосмишљена турстичка понуда • недовољна туристичка промоција подручја;

• Постојање у окружењу већ афирмисаних туристичких дестинација СРЦ «Љекарице», и НП «Козара», административни центар и ријека Врбас са својим потенцијалима; • Језеро Бочац као туристички потенцијал; • и други значајни туристички потенцијали; • Постоје значајна археолошка налазишта на Стратегијом обухваћеном подручју.	• инфраструктурни проблеми (на подручју постоје значајни проблеми који се односе на водоснабдијевање и снабдијевање електричном енергијом); • депопулација руралног подручја је веома изражена.
МОГУЋНОСТИ	ПРИЈЕТЊЕ
На основу постојећих природних и изграђених културно-историјских потенцијала на цјелокупном руралном подручју постоји могућност развоја слједећих видова туризма: • Планински туризам – на ширем простору планина Мањаче, Осмаче и Тисовца; • Авантуристички туризам - цјелокупно подручје платоа Мањаче, кањона Врбас, планина Осмаче, Козаре (бициклизам, параглајдинг, рафтинг, кану, кајак, пењање, пјешачење, кањонинг, спелеологија); • Paint Ball-све популарнији туризам ратничких игара -простор платоа Мањаче и до војног полигона и планине Козара; • Сеоски туризам - сеоска домаћинства на цјелокупном подручју; • Еко туризам – нпр. Чокорска поља, Пискавица, Мањача, Крупа на Врбасу; • Агротуризам –на цјелокупном подручју постоји могућност развоја овог облика туризма; • Ловни и риболовни туризам - подручје планине Мањача, Поткозарје, Осмача и Тисовац за ловни туризам и водотоци ријека Врбаса, Гомионице за риболовни туризам; • Здравствени туризам - близина бање С.Топлице, климатска подручја, ваздушне бање, рекреативни, антистресни и велнес програми; • Манифестациони туризам - организовање манифестација регионалног, националног и међународног карактера (спортске, културне, забавне и традиционалне); • Вјерски туризам - на подручју постоје вјерски објекти (манастири, цркве, џамије, гробље, некрополе и сл.); • Културни и историјски туризам - постојање значајног културно-историјског наслеђа на руралном подручју града Бањалуке (културно-историјски споменици, традиција,	• Загађивање околине стварања дивљих депонија; • Недостатак финансија за одржавање и обнову културно-историјске баштине; • Недостатак средстава за развојне и инфраструктурне пројекте; • Сезонски карактер туризма • Конкуренција туристичких тржишта; • Наставак миграције становништва са руралних подручја; • Стагнирање развоја и реконструкције инфраструктуре због недостатка средстава; • Недостатак одговарајуће законске регулативе која би подржала развој сеоског туризма; • Низак ниво образовања и старосна структура локалног становништва; • Образовна политика не прати потребе тржишта; • Недостатак новаца за образовање и преквалификацију заинтересованог незапосленог становништва за туристичку дјелатност, • Немобилност радне снаге; • Непостојање стимулативне стратегије опстанка становништва на селима; • Утицај политичког система и политичке неодговорности на останак руралног становништва; • Преиспитати валоризацију простора и питање заштите на том простору; • Политичко економско стање у БиХ; • Неконсултовање институција при реализацији заштите природних и културно-историјских вриједности.

обичаји и фолклор, археолошка налазишта) ; • Рекреативни и спортски туризам на цјелокупном руралном подручју; • Образовни туризам –семинари, школе у природи, радионице и сл. Друге могућности за развој туризма на руралном подручју су: • Могућност аплицирања на програме подршке ЕУ за одрживо коришћење туристичких потенцијала; • Могућност укључивања у међуопштинску и међуентитетску сарадњу на програмима руралног интегралног развоја; • Обнова и изградња локалне путне инфраструктуре, нисконапонске мреже; • Обнова и изградња водоснабдијевања подручја; • Близина административног, културног и привредног центра Републике Српске; • Подршка развоју туризма од стране републичке и локалне власти; • Дефинисање и брендирање туристичког производа подручја; • Организовање и повезивање учесника у туристичкој дјелатности; • стварање туристичких кластера; • Усклађеност струковног образовања према будућим потребама тржишта; • Укључивање локалног становништва у организовање туристичких манифестација на њиховом подручју (организовање такмичења у рафтингу, кану, кајаку,...); • Мотивисати укључивање локалног становништва у обиљежавање спортских и догађаја кроз продају властитих производа (изградња пунктова за продају тих производа,...).	
--	--

4.4. Закључци SWOT анализе

У области **просторног развоја и инфраструктуре** евидентни су многобројни проблеми, као што су недостатак provedбене просторно-планске документације и недовољна финансијска средства за инфраструктурне пројекте. Неријешено питање третмана отпадних вода и застарјелост околних водовода издвајају се као посебно изражени инфраструктурни проблеми.

Анализа стања и процјена могућности развоја потврђују да уз бројна ограничења, постоје велике шансе да аграрни сектор буде незамјењива полуга руралног развоја и стварања дохотка за руралну популацију. Нема ни једног руралног подручја у РС са бољом позицијом са становишта: тржишта и могућност продаје; примјене стручних и научних достигнућа у производњи и у управљању аграрним и руралним развојем;

организовањем и интересним повезивањем произвођача, прерађивача и прометника; располагања са стручним кадровима и друго. Даљњи правци развоја аграрног сектора треба да иду у правцу:

- воћарска производња,
- сточарска производња са посебним акцентом на говедарство, овчарство, перадарство, као и неконвенционална производња,
- производња млијека и меса на бази производње крмног биља на ораницама и посебно производња млијека и меса на ливадама и пашњацима,
- производња поврћа на отвореном, а посебно у затвореном простору,
- органска производња,
- љековито, шумско, ароматично и медоносно биље,
- узгој пастрмске рибе,
- пчеларство и производња пчелињих производа,
- прерада млијека, меса, воћа, поврћа, житарица, љековитог, ароматичног биља и др.

Мала и средња предузећа (МСП) могу постати главни носилац развоја привреде подручја, као што је случај у европским земљама. Развој МСП треба подржати у свим локалним, регионалним и секторским плановима развоја и кроз посебно скројене програме подршке оснивању МСПа које прате посебно скројени механизми за финансијску подршку и подстицаје. У овој области посебан проблем представља неповољна структура малих и средњих предузећа, односно доминантно учешће трговинских дјелатности у односу на производна предузећа и мали број предузећа уопште. Елиминација кључних препрека у развоју МСП, као што су: неповољни услови кредитирања, непостојање разних облика подстицаја, административно-правне препреке код оснивања предузећа, и максимално искориштавање и промоција конкурентских предности руралног подручја могу значајно допринијети оживљавању села и свеукупном развоју руралног подручја.

Атрактивни природни ресурси и очувано природно окружење, укључујући ријеку Врбас са свим својим љепотама, кањоном, језером Боцац, биолошка разноликост, те постојање традиционалних манифестација препознати су као главна компаративна предност **руралног туризма** подручја на свим радним састанцима и радионицама. При томе је истакнута врло мала разлика у стајалиштима око оцјене тих потенцијала и око тога да ти потенцијали морају чинити основу у укупном развоју туризма на руралном подручју града, заједно са свим културно-историјским вриједностима које постоје на том подручју.

Као слабости за развој туризма на руралном подручју града учесници су идентификовали прије свега непостојање квалитетних смјештајних капацитета на подручју, недовољну искориштеност постојећих туристичких потенцијала, непостојање туристичке сигнализације и инфо центара на терену, лоше путне комуникације, као и лоша инфраструктура, електро и водоснабдијевање подручја, одлив локалног становништва, посебно младих људи, са сеоских имања, те недовољна образованост за пружање туристичких услуга, као и недостатак подстицајних финансијских средстава за развој туризма, недовољна туристичка промоција подручја.

Уочене су значајне могућности развоја подручја кроз развој туризма аплицирањем на одговарајуће програме подршке инициране од стране ЕУ, као и подстицаје за међуопштинску сарадњу.

Као пријетња развоју туризма на руралном подручју, осим загађења околине кроз стварање дивљих депонија, наведени су недостатак финансијских средстава који би подржали развој туризма, као и сезоналност туристичке дјелатности, те велику конкуренцију која влада на туристичком тржишту, као и наставак миграције сеоског

становништва и низак ниво образовања и старосну структуру сеоског становништва које ће сигурно успорити развој туризма на руралном подручју града.

5. Визија, циљеви и мјере руралног развоја града Бањалуге

5.1. Визија руралног развоја подручја

Уочени кључни проблеми руралног подручја града

На основу проведених анализа (Социоекономске анализе, SWOT анализе и PEST-анализе) и истраживања руралног подручја Града извршена је оцјена кључних индикатора степена одрживости руралне средине и кроз њих идентификовани кључни проблеми који се могу сврстати у групе:

- Оцјена социоекономског стања (економски проблеми)
 1. животни стандард локалног становништва је испод нивоа одрживости,
 2. пољопривредне културе које се узгајају на имањима нису оптималне како за климатске услове подручја, квалитет земљишта тако и експозицију терена,
 3. сточни фонд је на локалитету знатно мањи у односу на ранији период када је просјечно домаћинство имало између 30-100 оваца, данас је сточни фонд скоро потпуно уништен,
 4. просјечан доходак по пољопривредном домаћинству је испод просјечног дохотка на нивоу Републике Српске (око 350 KM),
 5. недовољно развијена здравствена и социјална заштита,
 6. старосна структура пољопривредних домаћинстава је у групи преко 60 година,
 7. слабо организована тржишта за продају пољопривредних производа,
 8. локалне власти тек у посљедњих неколико година покушавају обезбиједити квалитетније услове инвестирањем у инфраструктуру на руралном подручју Града.
 9. велики број незапосленог локалног становништва, како младих тако и средњих година.
- Оцјена социокултурног стања (социокултурни проблеми)
 1. образовна структура локалног становништва врло неповољна, велики број неписменог становништва, као и лоша квалификациона структура,
 2. старосна структура становништва и прираштај крајње неповољна,
 3. слабо организована здравствена заштита-лоше опремљене сеоске амбуланте, већина амбуланти без стоматолога и других специјалиста,
 4. гашење традиционалних заната који су били извор додатних прихода и културна традиција народа овог краја (бачвари, ковачи, седлари, ткачи, итд.) нестали су са умирањем старијих чланова породице,
 5. на подручју постоји одређен број вјерских објеката који имају културну и духовну вриједност овог подручја,
 6. традиционална градња која је постојала на овим просторима је скоро изумрла, нестао је традиционалан начин градње стамбених и привредних објеката,
 7. остао је само мали број воденица (нпр. насеље Крупа на Врбасу) које свједоче о изворним грађевинама,
 8. типологија села на подручју је скоро потпуно нестала,
 9. разбијени тип села са малим засецима карактерише цјелокупно подручје,
 10. постоје у појединим селима дивље депоније и није ријешен проблем отпадних вода,
 11. одређен број села нема ријешено питање водоснабдијевања и канализације,
 12. неадекватна саобраћајна инфраструктура на већем дијелу подручја,

13. веома лоша саобраћајна сигнализација,
14. слабо одржавање путних комуникација,
15. квалитет снабдијевања електричном енергијом не задовољава потребе већине становништва,
16. на подручју постоје значајни културно-историјски потенцијали,
17. традиционалне етно вриједности подручја се још увијек мјестимично вреднују (сеоске манифестације, вјерски догађаји итд.).
18. велика несразмјера животних услова и рада у руралном и урбаном подручју Града.
19. недостатак финансијских средстава да се на квалитетан начин подржи оснивање и рад културних садржаја и манифестација на руралном подручју,
20. слаба координација и сарадња локалних и градских власти када је ријеч о очувању споменика културе на руралном подручју Града,
21. недостатак културно-спортских садржаја у руралним подручјима,
22. потреба за изградњом спортске инфраструктуре на руралним подручјима,
23. недостатак регулационих планова у руралним насељима.

- Омладина на руралним подручјима

На руралним подручјима Града је примјетан знатан недостатак омладине, а и она малобројна због услова живота и рада и проблема са којима се среће све чешће по завршетку школовања одлази са ових простора. Проблеми са којима се омладина на селу среће крећу се од непостојања културно, забавног и спортског садржаја до тога да је на селима посебно:

1. изражен проблем дуготрајне незапослености,
2. осјећај оптерећености дуготрајном стамбеном и материјалном зависношћу од родитеља,
3. посебно мале шансе да се у некој струци постигне успјех,
4. постоје назнаке да се млади свакодневно суочавају са проблемом научене беспомоћности, која се у свакодневном животу препознаје као пасивност према дешавањима у друштву, препуштеност околностима и слично, као посљедица социјализације у околностима у којима људи науче да буду беспомоћни,
5. велики број младих на селу проводи слободно вријеме без плана.

- Оцјена стања животне средине (проблеми животне средине)

1. није довољно посвећена пажња очувању диверзитета подручја гајењем култура које нису оптималне за ова подручја,
2. подручје је подложно ерозивном дјеловању, што је вјероватно посљедица непланских експлоатација шума у ранијем периоду (власничка структура шума на подручју),
3. неправилна употреба минералних ђубрива у пољопривредној производњи, ерозија, отпадне воде доприносе заједно загађењу токова рјечица и потока на подручју,
4. смањење квалитета пашњака и ливада - непланска градња, дивље депоније, смањење сточног фонда довело је да су велики простори зарасли у коров, а видљива је и деградација пашњака и ливада,
5. биодиверзитет на цјелокупном руралном подручју је доста очуван и веома разноврстан, мада постоји опасност губитка аутохтоних биљних и животињских врста ако се не успостави квалитетнија заштита.

Утицај досадашњих активности на животну средину наконведеног истраживања је имао одређене рефлексије. Оне су се првенствено огледале у деградацији животног простора кроз смањење квалитета земљишта, појаву дивљих депонија, употреба пестицида. Мада постоје такве појаве генерално се квалитет животне средине може оцијенити као доста квалитетан.

Модел ревитализације подручја мора наћи компромис на релацији ова три кључна параметра (економски, социокултурни, еколошки) како би се обезбиједио одрживи развој овог подручја. То је могуће реализовати кроз сљедеће програмске задатке:

- Програм очувања културног наслеђа,
- Програм за ревитализацију и конзервацију пашњака и шума, заштите земљишта,
- Програм смањења загађења изазваног отпадним водама и одлагањем крупног отпада, дивљих депонија,
- Програм промоције и производње здраве хране,
- Програм промоције еко туризма на овим просторима,
- Програм обнове старих заната и едукације за све кориснике ресурса руралне средине и локалног становништва итд.

Анализом стања руралних подручја утврђено је да стратешки приступ треба да иде у смјеру:

- Заштите традиционалне пољопривредне производње,
- Заштита изворишта, ријека, потока на цјелокупном подручју,
- Контроле процеса употребе заштитних средстава у пољопривреди и ерозије,
- Обнове пашњака и ливада, као и сточног фонда,
- Заштите постојећег шумског фонда и примјене одрживог коришћења шумских ресурса,
- Заштите и обнове археолошких налазишта и објеката од историјског значаја,
- Заштите и обнове традиционалних заната и традиционалног начина живота,
- Развоја потенцијала за еко туризам (излетничка мјеста, спортско-рекреативни садржаји, лова, риболова, авантуризма, алпинизма и других активности),
- Развоја програма за органску производњу.

Да би систем показао резултате потребно је да се развије систем управљања и контроле заснован на различитим стандардима, законским рјешењима, а којим се обезбјеђује квалитет производње и одрживост животне средине.

ВИЗИЈА РУРАЛНОГ ПОДРУЧЈА ГРАДА БАЊАЛУКЕ 2015

Рурално подручје града Бањалукe ће бити подручје са вишим степеном квалитета живота и рада, одрживог и конкурентног привређивања, квалитетног образовања људских потенцијала, заштићеног природног и културног-историјског наслеђа, уз уважавање принципа одрживог управљања природним ресурсима.

Визија развоја руралног подручја града Бањалукe оријентационо је дефинисана на период до 2015. године, а заснована је на сљедећим вриједностима:

- Признавање приватног сектора као темељне снаге у развоју и рјешавању проблема незапослености;
- Ефикасној и способној локалној управи као важном фактору за стварање и промоцију пословног окружења;
- Пољопривреда као производни ресурс подручја;
- Туристичка дјелатност као ресурс овог краја;
- Стварање инфраструктурних и других услова за нова улагања на руралном подручју;
- Образовања становништва на принципима потребе;
- Еколошке заштите подручја;
- Стварање квалитетнијих (садржајнијих) социокултурних услова.

Имајући у виду дефинисану визију руралног подручја, као и уочене кључне проблеме на руралном подручју, радне групе из сљедећих области:

- Просторни развој и инфраструктура,
- Пољопривреда и шумарство,
- Сектор микро, малих и средњих предузећа,
- Туризам.

дефинисале су стратешке и оперативне циљеве, а затим мјере и активности неопходне за реализацију истих.

5.2. Циљеви руралног развоја подручја

Стратешки циљеви

Стратешки циљеви су засновани на визији развоја. Они се могу остварити у кратком временском периоду ако се реализују утврђеним хијерархијским приоритетом.

С тим у вези дефинисана су четири стратешка циља подијељена на оперативне циљеве, а затим на мјере, активности и конкретне пројекте чија ће реализација омогућити остваривање дефинисаних циљева:

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 1: Побољшана инфраструктура и унапређен друштвени живот, еколошки уређена и заштићена средина

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 2: Развој конкурентне пољопривреде засноване на робним пољопривредним произвођачима и одрживо управљање шумама и другим шумским потенцијалима уз одржавање и заштиту животне средине.

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 3: Конкурентна и одржива рурална привреда са развијеним сектором микро, малих и средњих предузећа

СТРАТЕШКИ ЦИЉ 4: Изграђена и добро промовисана туристичка дјелатност на руралном подручју града Бањалуке

Стратешки циљ 1:

Побољшана инфраструктура и унапређен друштвени живот, еколошки уређена и заштићена средина

Анализом стања и проведеним истраживањима утврђено је да постоји низ потреба у области инфраструктуре на руралном подручју Бања Луке: водоснабдијевање, путна инфраструктура, нисконапонска електроенергетска мрежа, канализација, прикупљање отпада, нови сервиси у области телекомуникационе инфраструктуре. Проблем водоснабдијевања је посебно изражен на подручју платоа Мањаче, првенствено због безводности тог подручја (крашки терен). Дио путне инфраструктуре још увијек није модернизован и пресвучен асфалтним застором. Застарјела нисконапонска електроенергетска мрежа на читавом руралном подручју представља битно развојно ограничење. Четири насеља у сјеверозападном дијелу изнад 2000 становника немају канализацију, што представља проблем и код мањих насеља у крашком дијелу руралног подручја са аспекта угрожавања подземних вода.

Основни развојни проблем са аспекта људских ресурса је дуготрајна депопулација већег дијела руралног подручја (првенствено платоа Мањаче, кањона Врбаса и ширег подручја Бронзаног Мајдана), што се огледа у негативном природном прираштају и иселавању становништва. Оваква демографска кретања условљавају старење становништва, тако да се становништво руралног подручја налази у фази демографске старости, а на платоу Мањаче у фази дубоке демографске старости. Лоше стање је и у области друштвеног живота, што је посљедица неразвијености друштвених дјелатности и слабе опремљености јавних служби. Нарочито постоји потреба за објектима културе који се већином налазе у лошем грађевинском и функционалном стању. У наредном периоду, посебна пажња треба да се посвети рјешавању проблема недовољно развијеног друштвеног живота.

Анализа животне средине руралног подручја указује на значајан проблем прикупљање отпада из кога произилази загађење ваздуха, земљишта и посебно вода (водотока и подземних вода) на руралном подручју. Отпадне воде из већине домаћинстава се

испуштају у водотоке или директно у подземље, чиме се загађују површинске и подземне воде.

У наредном периоду, пажња треба да се посвети идентификацији и заштити значајног природног наслеђа руралног подручја, као и ревитализацији градитељског и заштити укупног културно - историјског наслеђа.

До 2015. године очекује се квалитетније рјешење одвоза смећа из руралног подручја, чишћење водотока, примјена подстицајних мјера популационе политике, реконструкција постојећих и изградња нових објеката јавних служби уз увођење мобилних јавних служби, асфалтирање и уређење локалних путева, побољшање водоснабдијевања кроз ширење градске и изградњу нове водоводне мреже, изградња канализације и уређаја за пречишћавање отпадних вода у већим насељима, реконструкција нисконапонске електро мреже, заштита природног и културно - историјског наслеђа.

Разрада реализације стратешког циља 1

Овај стратешки циљ ће се реализовати ако се благовремено реализују следећи оперативни циљеви:

- 1.1. Унапређење система просторног планирања;**
- 1.2. Развој инфраструктуре;**
- 1.3. Развој друштвеног живота;**
- 1.4. Заштита и очување животне средине, природног и културно - историјског наслеђа.**

Мјере и програми за реализацију циљева

Како би се реализовао стратешки циљ 1. и разрађени оперативни циљеви неопходно је предузети следеће мјере:

Оперативни циљеви	Мјере
1.1. Унапређење система просторног планирања	1.1.1. Доношење одлука о изради Просторног плана града Бања Лука и просторних планова подручја посебних обиљежја; 1.1.2. Доношење одлука о изради регулационих планова секундарних општинских и локалних центара, као и идентификованих локалитета предвиђених за интезиван развој; 1.1.3. Едукација локалног становништва из области просторног планирања; 1.1.4. Рјешавање имовинско-правних односа.
1.2. Развој инфраструктуре	1.2.1. Реконструисање постојећих и изградња нових саобраћајница; 1.2.2. Рјешавање питања водоснабдијевања становништва; 1.2.3. Реконструисање електроенергетске нисконапонске и високонапонске мреже; 1.2.4. Изградња мрежа које подржавају нове сервисе у области телекомуникационе инфраструктуре и реконструкција и доградња поштанске мреже; 1.2.5. Побољшање прикупљања отпада; 1.2.6. Организовано одвођење отпадних вода;

	1.2.7. Уређивање сеоских гробаља; 1.2.8. Уређивање спортско-рекреативних и других површина.
1.3 Развој друштвеног живота	1.3.1. Доношење градске популационе политике; 1.3.2. Вишенамјенско коришћење објеката јавних служби; 1.3.3. Успостављање мобилних јавних служби из области културе, здравства и дјечије заштите; 1.3.4. Враћање у функцију сеоских домова културе; 1.3.5. Проширење мреже здравствених амбуланти; 1.3.6. Организовање курсева; 1.3.7. Успостављање нових културних манифестација; 1.3.8. Унапређење рада мјесних заједница и санација постојећих објеката мјесних канцеларија; 1.3.9. Повећање површина под спортским садржајима.
1.4. Заштита и очување животне средине, природног и културно-историјског наслеђа	1.4.1. Успостављање базе података културно-историјског наслеђа; 1.4.2. Изградња канализације и пречишћивача отпадних вода за већа насеља; 1.4.3. Уклањање дивљих депонија комуналног отпада и побољшање прикупљања отпада; 1.4.4. Еколошко уређење обала ријечних токова; 1.4.5. Заштита изворишта воде за пиће; 1.4.6. Рекултивација напуштених површинских копова; 1.4.7. Заштита природног наслеђа и израда планова заштите; 1.4.8. Идентификација и вредновање објеката геонаслеђа; 1.4.9. Ревитализација градитељског и заштита укупног културно - историјског наслеђа; 1.4.10. Едукација локалног становништва из области заштите животне средине и примјене европских стандарда.

Стратешки циљ 2:

Развој конкурентне пољопривреде засноване на робним пољопривредним произвођачима и одрживо управљање шумама и другим шумским потенцијалима уз одржавање и заштиту животне средине

На основу спроведених истраживања и анализа (социоекономска анализа, SWOT, PEST) дошло се до закључка да постоје проблеми, али исто тако могућности за развој аграрног сектора. Умјесто досадашње натуралне и екстензивне биљне и сточарске производње и недовољно развијене прераде пољопривредних производа, у наредном периоду стратешки циљ је економски развити аграр у складу са расположивим ресурсима, одрживим развојем, предностима руралног подручја у односу на друга подручја и у складу са европским стандардима квалитета, у којој ће органска производња бити доминантна.

Породична газдинства чине главни ток пољопривредне производње у земљама чланицама ЕУ. РС и БиХ у блиској будућности ће постати равноправна чланица ЕУ и укључити се у једно велико тржиште што ће нужно условити реструктурирање аграра. Потребно је формирати или трансформисати постојећа натурална пољопривредна газдинства у газдинства са стандардизованом и сертификованом производњом, чији производи посједују ознаку географског поријекла и робне марке.

Најважнији задатак је изградња ефикасног пољопривредног сектора способног за такмичење на свјетском тржишту, што директно води повећању конкурентности производње. Са постојећом просјечном величином газдинства само мали број пољопривредних газдинстава има предуслове који ће гарантовати да могу бити конкурентни, па се стварање пољопривредних газдинстава која ће одговарати потребама модерне тржишне економије намеће као приоритетни стратешки циљ. Процес укрупњавања пољопривредног газдинства, те процес уређења пољопривредног земљишта морају бити вођени и подржани од стране релевантних институција.

Како је већина (95%) пољопривредних површина у приватном власништву, надлежни органи морају изнаћи начина да стимулишу пољопривредне произвођаче да размјењују своје парцеле и укрупњавају посједе.

У породичним пољопривредним газдинствима лежи огроман потенцијал, нарочито међу младим, едукованим произвођачима у руралниј средини. Овај потенцијал је неопходно препознати и омогућити му несметан развој кроз омогућавање приступа инпутима и финансијама, оријентацији савјетодавне службе ка њима, прилагођеном систему образовања, олакшаном удруживању у произвођачке и тржишне групе.

Неповољна власничка структура шума (велики удио приватних шума нарочито у сјеверозападном дијелу подручја), као и прекомјерна и експлоатација истих у протеклом периоду, а затим и недовољно коришћење осталих шумских потенцијала, условили су смањење удјела сектора шумарства у укупном развоју руралног подручја града Бањалуке.

Наиме, основни вид коришћења шумских потенцијала се своди само на експлоатацију шумских дрвних сортимената, док приходи од коришћења осталих шумских потенцијала (сакупљање гљива, сакупљање љековитог и ароматичног биља, шумских плодова и др.) у великој мјери остају неискоришћени. Узрок овоме се може тражити у

одсутству едукације локалног становништва као и непостојању сигурних ланаца откупа, те прерадних капацитета ових производа.

Разрада реализације стратешког циља 2

Да би се реализовао стратешки циљ 2 потребно је благовремено реализовати сљедеће оперативне циљеве:

- 2.1. Подршка текућој производњи пољопривредних газдинства;**
- 2.2. Анимална производња;**
- 2.3. Биљна производња;**
- 2.4. Уређење пољопривредног земљишта;**
- 2.5. Прерада пољопривредних производа ;**
- 2.6. Подршка организовању пољопривредних произвођача;**
- 2.7. Стручно оспособљавање;**
- 2.8. Унапређење стања шумског фонда;**
- 2.9. Унапређење ловства;**
- 2.10. Унапређење развоја љековитог, шумског и медоносног биља и плодова.**

Наведени циљеви се односе на повећање нивоа инвестиција на пољопривредним газдинствима, подршку развоју биљне и сточарске производње у коме је органска производња доминантна и подршка развоју шумарства.

Да би се реализовао стратешки циљ 2 и оперативни циљеви потребно је спровести одређене мјере и активности које зависе од надлежних органа и институција. Неопходно је формирати ефикасан систем подршке пољопривредним произвођачима од постојећих институција (CIDEA, Центар за унапређење и развој села, Пољопривредни и Шумарски факултет, Пољопривредни институт, надлежна министарства), савјетодавних служби и организација пољопривредних произвођача и шумовласника. Свака ова карика у ланцу имала би одговорност идентификовања проблема, проналажења рјешења и имплементацији рјешења у пракси.

Како би се реализовао стратешки циљ 2. и разрађени оперативни циљеви неопходно је предузети сљедеће мјере:

Оперативни циљеви	Мјере
2.1. Подршка текућој производњи пољопривредних газдинстава	2.1.1. Подршка успостављању и управљању пољопривредним газдинствима (финансијска и стручна подршка)
	2.1.2 Подршка младим пољопривредним произвођачима, давање предности код додјеле права закупа или концесије над државним пољопривредним земљиштем, те додатних материјалних подстицаја за њихова инвестициона улагања
	2.1.3. Подршка специјализацији пољопривредних газдинства
	2.1.4. Подршка текућој производњи и дохотку газдинстава
	2.1.5. Подршка укрупњавању пољопривредних газдинстава путем суфинансирања трошкова куповине додатног пољопривредног земљишта
	2.1.6. Подршка у изградњи објеката и набавци опреме неопходне за откуп и преузимање пољопривредних производа
	2.1.7. Подршка у организовању и раду кластера у сектору производње и прераде пољопривредних производа

	2.1.8. Подршка успостављању пословних активности између произвођача, прерађивача и прометника
2.2. Анимална производња	2.2.1. Реконструкција и адаптација постојећих и изградња нових објеката за смјештај стоке
	2.2.2. Набавци квалитетних приплодних стеоних јуница, сјагњених оваца/коза, супрасних назимица
	2.2.3. Набавка механизације за производњу и припрему кабасте и концентроване сточне хране
	2.2.4. Изградња неопходних објеката и примјена мјера за поправљање травњака и ливада и организација коришћења
	2.2.5. Изградња лагуна за стајњак као и сило јама/транчева
	2.2.6. Набавка опреме за мужу, изђубравање, манипулацију сточном храном и друге потребе сточарске производње
	2.2.7. Подршка узгоју домаћих животиња аутохтоних раса ради очувања њиховог генетског поријекла
	2.2.8. Подршка увођењу нових технологија у производњи и проширењу постојећих и изградња нових рибњака
	2.2.9. Подршка развоју пчеларства и производњи пчелињих производа
2.3. Биљна производња	2.3.1. Подршка подизању нових воћних засада
	2.3.2. Санација и модернизација економски исплативих, постојећих воћних засада
	2.3.3. Набавка опреме, механизације и амбалаже за воћарску производњу
	2.3.4. Подизање стакленика/пластеника, набавка опреме за пластеничку/стакленичку производњу
	2.3.5. Суфинансирање процеса преласка на органски и интегрални начин производње, укључујући процес сертификације
	2.3.6. Подршка развоју и производњи крмног биља
	2.3.7. Набавка пољопривредне механизације и опремање пољопривредних газдинстава средствима рада
2.4. Уређење пољопривредног земљишта	2.4.1. Набавка пољопривредне механизације и опремање пољопривредних газдинстава средствима рада
	2.4.2. Провођење мјера уређења земљишне територије поступком мјера комасације и арондације
	2.4.3. Суфинансирање трошкова утврђивања квалитета пољопривредног земљишта (педолошки састав и др.)
2.5. Прерада пољопривредних производа	2.5.1. Подршка изградњи прерађивачких капацитета у области прераде млијека
	2.5.2. Подршка доради и преради меса у полутрајне и трајне производе
	2.5.3. Подршка капацитетима за финализацију воћа и поврћа
	2.5.4. Подршка преради житарица у млинско пекарске производе
	2.5.5. Подршка технологији производње прехранбених производа према стандардима система квалитета и сигурности хране, укључујући сертификацију
	2.5.6. Подржати активности на подизању свијести о

	квалитету пољопривредних производа код произвођача
2.6. Подршка организовању пољопривредних произвођача	2.6.1. Обезбједити савјетодаве услуга и правну помоћ приликом организовања пољопривредних произвођача у задруге или удружења произвођача
	2.6.2. Стимулисати реализацију идеја и пословних планова удружења и задруга које су усмјерене на аграрни и рурални развој
	2.6.3. Подстицати организацију откупа пољопривредних производа од стране пољопривредних задруга и удружења
	2.6.4. Подршка учешћу група пољопривредних произвођача на локалним и међународним изложбама и сајмовима
	2.6.5. Подржати иницијативе у локалним подручјима да се објекти који се не користе (школе, домови и сл.) ставе у функцију потреба привређивања локалних произвођача и предузетника
	2.6.6. Подржати намјере локалних произвођача за изградњу складишног простора за прихват производа, укључујући мале приручне хладњаче за прихват лако кварљиве робе
2.7. Стручно оспособљавање	2.7.1. Стипендирање дјеце из руралних подручја за образовање у пољопривреди, ветерини, шумарству и др. занимањима битним за аграрни и рурални развој
	2.7.2. Суфинанисрање савјетодавних програма за унапређење продуктивности и конкурентности пољопривредних произвођача, као и начинима управљања аграрним и руралним развојем
	2.7.3. Организовање посјета напредним произвођачима и сајмовима у регионима и земљама у којима су врхунски резултати у производњи, преради, пласману, организацији и у управљању аграрним и руралним развојем
	2.7.4. Организовање правовремених савјетовања за пољопривредне произвођаче, прије свега због упознавања са аграрним мјерама Владе РС, њиховом обиму, начину и условима за коришћење
2.8. Унапређење стања шумског фонда	2.8.1. Пружање савјетодавних услуга шумовласницима путем ангажовања стручних служби ЈП Шуме РС и МПШВ
	2.8.2. Примјена механичких и хемијских мјера заштите шума, шумовласника, од штетника и болести
	2.8.3. Подршка инвестицијоним улагањима (пошумљавање, изградња шумских комуникација,...)
	2.8.4. Организовање удружења власника приватних шума
	2.8.5. Субвенције шумског садног материјала за пошумљавање, укључујући и оне површине које нису за пољопривредну производњу
	2.8.6. Подршка капацитетима за дрво-прераду, дрвну галантерију, прераду отпада дрвета и др.
2.9. Развој и унапређење ловства	2.9.1. Подршка улагањима у ловство, кроз обнову стања ловне дивљачи, изградњу ловних објеката и заштиту ловишта

	2.9.2. Подршка организовању рада корисника ловишта, промоцији и развоју ловног туризма и маркетингу
2.10. Унапређење развоја љековитог, ароматичног, шумског и медоносног биља и плодова	2.10.1. Обука руралног становништва о могућностима плантажирања љековитог биља, сакупљању самониклог љековитог, ароматичног и шумског биља и плодова
	2.10.2. Формирање откупних станица и капацитета за дораду самониклог и плантажног љековитог, ароматичног и шумског биља
	2.10.3. Подршка изграњи капацитета за конфекционирање и прераду љековитог, ароматичног, медоносног и шумског биља и плодова, укључујући и производе екстракције и дестилације

Стратешки циљ 3: Конкурентна и одржива рурална привреда са развијеним сектором микро, малих и средњих предузећа

Основа развоја привреде свих европских земаља представљају мала и средња предузећа. Значај овог сектора првенствено се огледа у повећању запослености, смањењу платног дефицита, повећању извозних активности, али и јачању материјалних претпоставки за развој друштвених дјелатности.

Анализом привредних активности у оквиру претходне социо-економске и SWOT анализе дошло се до закључака да је рурално подручје града Бањалуке значајно неразвијен дио града са недовољно развијеним сектором микро, малих и средњих предузећа. У структури ових предузећа преовладавају предузећа из области трговине и услуга што структуру МСП чини неповољном како на подручју цијеле Републике Српске, тако и на подручју града Бањалуке.

Стварање и развој већег броја микро, малих и средњих предузећа на руралном подручју из области пољопривреде, експлоатације рудних и минералних сировина, дрвопрерађивачке производње предуслов су за рјешавање кључних проблема руралног подручја као што су иселјавање и велика стопа незапослености становништва.

Производно занатство, такође има перспективу на руралном подручју, посебно у производњи малих серија за које индустрија не показује интерес, а на тржишту су тражени. То се нарочито односи на металопрерађивачке, грађевинске, текстилне, кожарске и сличне дјелатности.

Предности развоја сектора МСП су: флексибилнији пословни или производни програми, прилагодљиви су брзим промјенама које долазе из окружења (тржишне или технолошке промјене), омогућавају релативно лако сељење капитала из једне дјелатности у другу, а такође су и локационо флексибилна. Развој МСП на руралном подручју омогућава задржавање становништва приближавајући им радна мјеста. Успјешан развој МСП захтијева повољну пословну климу и техничку и финансијску подршку.

Развој сектора МСП такође може бити у функцији побољшања положаја жена на руралном подручју о чему се до сада врло мало водило рачуна. Подстицање МСП која улажу у рурална подручја и женама нуде квалитетно запослење, која подстичу предузетништво жена на селу и пројекте унапређења пољопривредне производње и samozapošljavanja жена представља врло важан фактор будућег развоја руралног подручја. Упоредо са тим треба креирати пројекте које подстичу удруживање жена у организације, задруге, солидарне групе, кооперативе и друге облике удруживања чиме се подстиче општи напредак свих дијелова руралног подручја.

Предности оснивања малих и средњих предузећа у руралном подручју су:

- јефтинија инфраструктура него на урбаном подручју,
- нижи трошкови транспорта сировина,
- потенцијална радна снага има углавном ријешено стамбено питање и ниже трошкове живота због властите производње хране.

Разрада реализације стратешког циља 3

За реализацију стратешког циља неопходно је благовремено реализовати сљедеће оперативне циљеве:

- 3.1 Оснивање и развој микро, малих и средњих предузећа;**
- 3.2 Оснивање задруга, пословних удружења и кластера;**
- 3.3 Повећање запослености сеоске радне снаге;**
- 3.4 Развој предузетничке инфраструктуре;**
- 3.5 Унапређење пословне климе;**
- 3.6 Развој инструмената финансијске подршке;**
- 3.7 Јачање партнерства јавног и приватног сектора.**

Реализација сваког од наведених оперативних циљева условљена је реализацијом низа мјера и активности.

Оперативни циљеви	Мјере
3.1. Оснивање и развој микро, малих и средњих предузећа	3.1.1. Бесплатна правна помоћ код регистрације нових МСП; 3.1.2. Давање пореских и др. олакшица предузетницима који свој бизнис започињу у руралним подручјима; 3.1.3. Организовање семинара и тренинга у области израде бизнис планова, финансијског менаџмента и маркетиншких знања; 3.1.4. Подстицање диверзификације производње и услуга у правцу нових производних и услужних програма.
3.2. Оснивање задруга, пословних удружења и кластера	3.2.1. Подстицање оснивања пословних удружења; 3.2.2. Подстицање оснивања кластера.
3.3. Повећање запослености сеоске радне снаге	3.3.1. Субвенционисање првог запошљавања радне снаге са села (мјесто становања) на селу (мјесто рада); 3.3.2. Давање пореских олакшица за запошљавање радне снаге на селу.
3.4. Развој предузетничке инфраструктуре	3.4.1. Идентификација и стављање на располагање локација за потенцијалне инвеститоре; 3.4.2. Формирање производно-пословних зона; 3.4.3. Стварање бизнис инкубатора.
3.5. Унапређење пословне климе	3.5.1. Организовање састанака и посјета за стране инвеститоре ради њиховог упознавања са могућностима улагања у рурална подручја; 3.5.2. Подршка активностима градских развојних институција (CIDEA, ТОБЛ, ЦУРС); 3.5.3. Унапређење сарадње између кључних

	актера (Влада РС, Привредна комора РС, Град, развојне агенције, стручне институције); 3.5.4. Брже и ефикасније рјешавање имовинско-правних односа; 3.5.5. Подршка извозно оријентисаним предузећима; 3.5.6. Олакшице код плаћања комуналних накнада; 3.5.7. Преквалификација радника у складу са тржишним потребама; 3.5.8. Подршка развоју женског предузетништва У руралном подручју.
3.6. Развој инструмената финансијске подршке	3.6.1. Подршка формирању гарантног фонда за МСП; 3.6.2. Подршка ИРБ пројектима на руралном подручју; 3.6.3. Припрема пројеката са руралног подручја који би се финансирани из предприступних фондова ЕУ; 3.6.4. Субвенционирање дијела каматних стопа на кредите које за почетни бизнис (<i>start up</i> кредити) користе МСП из руралних подручја;
3.7. Јачање партнерства јавног и приватног сектора	3.7.1. Израда и промоција модела развоја партнерства јавног и приватног сектора; 3.7.2. Промоција развојних могућности руралне привреде

Стратешки циљ 4: Изграђена и добро промовисана туристичка дјелатност на руралном подручју града Бањалуке

Организоване туристичке дјелатности на руралном подручју Града скоро да и нема, ако се изузму појединачни покушаји ентузијаста да направе искорак у правцу организовања туристичке понуде кроз активирање неких од туристичких потенцијала. Међутим, ако се узме у обзир близина овог подручја центру града Бањалуке и покушаја да се туристички потенцијали ставе у функцију (прије свега, кањон Врбаса и водени потенцијали Врбаса), тада можемо рећи да у задње вријеме постоје значајнији искораци у покушају стављања потенцијала овог подручја као додатне компоненте туристичке понуде Града.

У посљедње вријеме туризму се даје посебна пажња због значаја који има за развој руралних подручја. Наиме, значај туристичке привреде на укупан развој се огледа у његовом утицају на друштвени производ и комплементарне дјелатности које заједнички чине туристичку привреду, као и на платни биланс, укупну запосленост и инвестиционе процесе.

Туристичка активност на руралном подручју града Бањалуке, осим малих помака на подручју Крупе на Врбасу, нема значајнији интезитет. Ако изузмемо неколико угоститељских објеката, на руралном подручју града нема смјештајних капацитета. Туристички капацитети који се налазе на руралном подручју града, посебно потенцијали ријеке Врбаса, и туристичке активности које се одвијају на Врбасу, представљају значајан фактор туристичке понуде града Бањалуке.

Рурални туризам представља туризам изван урбаних насеља и класичних туристичких капацитета, па отуда и нема карактеристике масовног туризма. Општа карактеристика руралних подручја је велика разубјеност потенцијала који се могу ставити у функцију развоја туризма. Анализа туристичких потенцијала се мора посматрати у складу са одређеним карактеристикама и локалитетима на којима се ти потенцијали налазе.

Осим тога, на основуведеног анализирања оцјене стања могућности укључивања домаћинства у пружање туристичких услуга на руралном подручју града полазало се да:

- значајан број домаћинстава има повољно окружење за развој сеоског туризма,
- се приступне комуникације до домаћинства могу оцијенити као задовољавајуће,
- су комуникационе везе на задовољавајућем нивоу,
- снабдијевање електричном енергијом треба подићи на виши ниво и обезбиједити да се домаћинства квалитетније снабдијевају енергијом,
- у свакој мјесној заједници постоји одређен број домаћинстава која су заинтересована за пружање туристичких услуга,
- значајан број домаћинстава у већини мјесних заједница може да се преоријентише у производно пољопривредно газдинство,
- значајан број домаћинстава има услове да на свом имању произведе потребне производе за себе и посјетиоце (обезбиједи вишак производа),
- домаћинства немају довољно стручних знања за обављање туристичке дјелатности,

- постоји значајан број чланова домаћинстава који имају интерес да потребна знања усвоје,
- мањи број домаћинстава има обезбијеђене техничке услове за смјештај посјетилаца према важећим стандардима, али им је потребна техничка подршка,
- већина домаћинстава је на локацијама које обезбјеђују услове за задовољење безбједоносне и здравствене заштите посјетилаца, као и могућност пружања трговачко угоститељских потреба посјетилаца.

Разрада реализације стратешког циља 4

Реализацију статешког циља развоја руралног туризма пратимо кроз реализацију следећих оперативних циљева:

4.1. Подршка активним мјерама развоја туризма;

4.2. Развој туристичког производа и алтернативних привредних активности;

4.3. Маркетинг туристичког производа руралних подручја Бањалуке и развој информационих система у туризму;

4.4. Подизање квалитета услуга у туризму;

4.5. Развој туристичке инфраструктуре.

Реализацију Оперативних циљева морају да прате одређене мјере које су дате у табели 53.

Табела 53.

Оперативни циљеви	Мјере
4.1. Подршка активним мјерама развоја туризма	4.1.1. Доношење регулационих планова за локалитете конкретних -пилот пројеката 4.1.2. Припрема приједлога финансијске подршке развоју туризма (локалне власти, Влада Републике Српске) 4.1.3. Подршка обезбјеђивању подстицајних мјера Градске управе и Владе РС за обнову традиционалних заната и едукацију кадрова за њих 4.1.4. Промоција ресурса подручја и тражење стратешких партнера за инвестирање у развој туризма на руралном подручју града 4.1.5. Рјешавање имовинско-правних односа који коче инвеституре 4.1.6. Институционално јачање носилаца руралног развоја града, као и стварање услова за заједничко дјеловање (Центар за развој и унапређење села, Градска развојна агенција, Туристичка организација, Институт за пољопривреду)

4.2. Развој туристичког производа и алтернативних привредних активности	4.2.1. Стварање базе података учесника пружања туристичких услуга на сеоским имањима (регистрација и лиценцирање) 4.2.2. Подршка изградњи планираних туристичких садржаја на подручју (одабране локације за пилот пројекте) 4.2.3. Организовање едукативних семинара за пружање туристичких услуга у домаћинству 4.2.4. Стварање услова за организованији наступ на туристичком тржишту и креирање квалитетнијег туристичког производа подручја 4.2.5. Промоција, очување и обнова традиционалних заната 4.2.6. Заштита и реконструкција културних, историјских и рекреационих атрактивних локација на Стратегијом обухваћеном подручју 4.2.7. Уређивање адекватних туристичких садржаја 4.2.8. Организација и унапређење културних, спортских и туристичких дешавања
4.3. Маркетинг туристичког производа руралних подручја Бања Луке и развој информационих система у туризму	4.3.1. Успостављање информационе базе података туристичких дестинација на подручју обухвата Стратегије 4.3.2. Већа промоција ријеке Врбас као интернационалног простора за развој екстремних спортова 4.3.3. Креирање и штампање промотивног материјала 4.3.4. Агресивнија маркетиншка кампања и израда WEB-презентација еко-туристичке понуде подручја, са презентацијом сеоских домаћинстава 4.3.5. Израда маркетинг плана дестинација 4.3.6. Израда мапе туристичких потенцијала
4.4. Подизање квалитета услуга у туризму	4.4.1. Организовање едукативних семинара за представнике заинтересованих породица за туризам на сеоским имањима 4.4.2. Тематски семинари за представнике локалне управе, јавних и приватних предузећа са подручја обухвата Стратегије и Градске управе 4.4.3. Стручни семинари, потреба сталног стручног усавршавања 4.4.4. Примјери добре праксе (обука на терену за учеснике у туристичкој дјелатности) 4.4.5. Формирање комисије за категоризацију уз учешће представника локалних заинтересованих субјеката 4.4.6. Иницирање код надлежне локалне институције да се формира тим за мониторинг реализације планираног концепта развоја 4.4.7. Доношење стандарда квалитета за пружаоце услуга

	4.4.8. Доношење правилника о кориштењу туристичких ресурса на локалном нивоу (Скупштина града)
4.5. Развој туристичке инфраструктуре	4.5.1. Израда туристичке сигнализације 4.5.2. Изградња бициклистичких стаза 4.5.3. Стављање у функцију видиковаца, излетишта и других атрактивних локација 4.5.4. Обезбјеђење адекватних туристичких капацитета на подручју 4.5.5. Идентификација и развој специфичних туристичких садржаја

6. Акциони план реализације приоритетних пројеката за које су идентификовани носиоци пројеката

Табела 54. Акциони план реализације приоритетних пројеката из области просторног планирања и инфраструктуре

редни број	пројекат	носилац	рок реализације ²⁴	процијењена вриједност (у КМ)
1.1. Унапређење система просторног планирања				
1.	Израда Просторног плана подручја платоа Мањаче (град Бањалука, општине Мркоњић Град и Рибник)	Одјељење за просторно планирање Града Бањалука	дугорочни	80.000
2.	Израда Просторног плана подручја кањона Врбаса и акумулације Бочац (град Бањалука, општине Мркоњић Град и Кнежево)	Одјељење за просторно планирање Града Бањалука	дугорочни	80.000
3.	Израда Просторног плана сјеверозападнoг подручја града Бањалуке	Одјељење за просторно планирање Града Бањалука	дугорочни	80.000
1.2. Развој инфраструктуре				
4.	Изградња локалног пута Грујичићи – Аљетићи – школа – Станивуковићи – Топићи – Клинци – Шипке I - Шипке II – Ковачевићи – Цвијетићи – Гргићи – регионални пут, у дужини од 8 km, у складу са постојећом техничком документацијом у МЗ Павићи	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	1.000.000
5.	Израда планске и техничке документације и изградња путева који би повезивали засеке Козице и Трамошињу са Административним центром у МЗ Павићи	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	120.000
6.	Анализа потреба за увођење аутобуске линије јавног приградског превоза путника и, евентуално, увођење линије у МЗ Павићи	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	10.000
7.	Израда планске и техничке документације и извођење терминуса за возила јавног градског	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	70.000

²⁴ Краткорочни рок: до 2012. године

Дугорочни рок: од 2012. до 2015. године

	превоза путника у МЗ Сарачица			
8.	Реконструкција путних комуникација на подручју мјесне заједнице и то дионица Локвари – Дујаковци и Божићи – Пајића Врбе у МЗ Стричићи	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	140.000
9.	Изградња локалног пута Љубачево – Крмине по већ припремљеној документацији у МЗ Љубачево	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	300.000
10.	Реконструкција путних комуникација на подручју мјесне заједнице, и то дионица пут до базена Љубачево у МЗ Љубачево	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	90.000
11.	Израда планске и техничке документације и изградња пута Крупа на Врбасу – Крмине, са изградњом новог моста на ријеци Врбас на мјесту постојећег у МЗ Крмине	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	500.000
12.	Реконструкција путних комуникација на подручју мјесне заједнице, и то дионица Поље – Шумњаци, Маљигово – Поље, Ковјенићи – Ловачка кућа, Чичина коса – Мост, Ловачка кућа – Улетиловићи у МЗ Бочац	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	600.000
13.	Израда планске и техничке документације и изградња путног праваца Бочац – Чемерница у МЗ Бочац	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	100.000
14.	Анализа саобраћајних захтјева и потреба за унапређењем елемената линије јавног градског превоза путника	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	50.000
15.	Континуирано праћење саобраћајних захтјева и редовно одржавање путних праваца локалног карактера на студијском подручју	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	континуирано	20.000/год за једну мјесну заједницу
16.	Изградња локалног пута МЗ Мотике – МЗ Српски Милановац – у дужини од 3 km	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	700.000

17.	Израда планске и техничке документације и изградња путева који би повезивали насеља и засеоке у третираном обухвату и то према захтјевима савјета МЗ	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	2.000.000
18.	Анализа потреба за повећањем броја аутобуских линија приградског превоза путника на правцима према Бронзаном Мајдану, Поткозарју, Верићима	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	40.000
19.	Анализа потреба за увођење аутобуске линије јавног приградског превоза путника и евентуално увођење линија у насељима Мелина, Кмећани, Г. Борковићи	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	30.000
20.	Израда планске и техничке документације и извођење терминуса за возила јавног градског превоза путника у МЗ Бронзани Мајдан	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	70.000
21.	Ревитализација и модернизација локалних путних праваца у зони обухвата Стратегије	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	3.000.000
22.	Постављање нових и уређење постојећих аутобуских стајалишта	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	350.000
23.	Израда тротоара на РП Р405 од Бронзаног Мајдана до Старог Мајдана, у МЗ Драгочај од амбуланте до магистралног пута, изградња тротоара кроз насеље Мотике и тротоара код школа у Борковићима и Бистрици	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	2.560.000
24.	Континуирано праћење саобраћајних захтјева и редовно одржавање постојеће саобраћајне сигнализације	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	600.000
25.	Доградња и модернизација водоводног система у Крупџи на Врбасу са изворишта Гашића врела: доградња пумпи,	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	1.500.000

	резервоара и одговарајуће аутоматике. Завршетак изградње водовода виших зона (Леденице, Рацуне)			
26.	Изградња канализационе мреже и постројења за пречишћавање отпадних вода насеља Крупа на Врбасу	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	600.000
27.	Отклањање недостатака на водоводном систему Љубачева (санација покиданих сигналних каблова, уградња потребне опреме за регулацију тока воде у резервоарима и растеретним коморама)	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	20.000
28.	Проширење водоводне мреже за сва домаћинства у мјесној заједници Агино Село	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	50.000
29.	Изградња водовода за више висинске зоне насеља Бочац	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	500.000
30.	Довршетак водоводног система за подручје мјесне заједнице Кола	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	100.000
31.	Довршетак водоводног система за подручје мјесне заједнице Доња Кола	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	100.000
32.	Довршетак водоводног система за подручје мјесне заједнице Рекавице 1 и Рекавице 2	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	100.000
33.	Изградња водоводног система за насеље Павићи	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	500.000
34.	Изградња водоводног система за насеље Вилуси	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	500.000
35.	Довршетак изградње водоводног система за насеље Сарачица	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	100.000
36.	Изградња водоводног система за дијелове насеља Голеша	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	100.000
37.	Активирање нових изворишта за	Одјељење за комуналне и стамбене послове и	краткорочни	150.000

	побољшање снабдијевања водом насеља у мјесној заједници Бистрица	послове саобраћаја Града Бањалука		
38.	Активирање изворишта Бањица за снабдијевање водом платоа Стричићи – Кола	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	4.500.000
39.	Изградња секундарне водоводне мреже треће висинске зоне подручја мјесне заједнице Мотике	Ресорно одјељење административне службе Града Бањалука	краткорочни	300.000
40.	Изградња канализационе мреже у централном подручју мјесне заједнице Мотике	Ресорно одјељење административне службе Града Бањалука	краткорочни	600.000
41.	Уређење водотока на подручју мјесне заједнице Мотике	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	900.000
42.	Санација постојећих водовода на подручју мјесне заједнице Бронзани Мајдан	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	150.000
43.	Рјешавање питања канализације и пречишћавања отпадних вода у централном подручју Бронзаног Мајдана	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	600.000
44.	Уређење водотока Стратинске, Гомјенице и Мељинске ријеке на подручју мјесне заједнице Бронзани Мајдан	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	300.000
45.	Санација локалног водовода на подручју мјесне заједнице Кмећани	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	500.000
46.	Завршетак изградње примарне и секундарне водоводне мреже на подручју мјесне заједнице Поткозарје	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	500.000
47.	Изградња фекалне канализације и постројења за пречишћавање фекалних вода у централном подручју мјесне заједнице Поткозарје	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	600.000
48.	Стварање услова за прикључак домаћинстава на изграђену мрежу градског водовода у	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	350.000

	мјесној заједници Пријаковци			
49.	Изградња фекалне канализације у централном подручју мјесне заједнице Пријаковци	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	600.000
50.	Изградња секундарне водоводне мреже у Барловцима и дијелу Рамића, подручје мјесне заједнице Драгочај	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	450.000
51.	Наставак радова на рјешавању водоснабдијевања на локалитету Ојданића пут – Орловац – Градина у мјесној заједници Драгочај	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	400.000
52.	Изградња фекалне канализације у централном подручју Драгочаја	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	400.000
53.	Изградња фекалне канализације у централном подручју Рамића	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	400.000
54.	Изградња фекалне канализације у новом насељу Барловци и спајање са постојећом канализацијом (дужина око 1000 m)	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	400.000
55.	Изградња фекалне канализације од Геријатријског центра центра у Драгочају (у дужини око 800 m)	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	160.000
56.	Уређење корита водотока на подручју мјесне заједнице Драгочај	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	150.000
57.	Завршетак водовода у мјесној заједници Верићи	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	500.000
58.	Изградња фекалне канализације и третмана отпадних вода у централном подручју мјесне заједнице Верићи	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	600.000
59.	Активности на снабдијевању водом дијелова насеља Бронзани Мајдан Борковићи, Перван, Славичка, Радосавска,	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	дугорочни	10.000.000

	Горња Пискавица и Пискавица са водоводног система Црно врело			
60.	Израда плана управљања чврстим отпадом	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	18.000
61.	Третман отпадних вода у већим насељима на руралном подручју	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	10.000
1.3. Развој друштвеног живота				
62.	Израда градске популационе политике	Одјељење за друштвене дјелатности	краткорочни	60.000
63.	Изградња амбуланти у насељима Мали Прњавор (локалитет Сарачица) и Бистрица	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	200.000
64.	Наставак санације основне школе у Стричићима	Одјељење за друштвене дјелатности	краткорочни	100.000
65.	Претварање напуштених сеоских школа у Рацунама (насеље Крупа на Врбасу) и Дујаковцима у планинарске домове	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	60.000
66.	Изградња дома културе у насељу Бочац	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	110.000
67.	Изградња дома културе у Карановцу	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	30.000
68.	Формирање мобилне библиотеке (библиобуса), мобилног вртића, кина и атељеа	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	240.000
69.	Санација објекта МЗ Мишин Хан	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	30.000
70.	Изградња мањег спортског центра у Мишином Хану	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	150.000
71.	Изградња полифункционалног објекта јавних служби у Мотикама	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	240.000
72.	Изградња амбуланта у Мотикама	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	80.000
73.	Изградња спортског игралишта у Мотикама	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	90.000
74.	Санација Дома културе у Бронзаном Мајдану и стављање у функцију	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	80.000
75.	Изградња спортских терена у центру Бронзаног Мајдана	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	90.000
76.	Санација свлачионица на постојећем стадиону у Бронзаном Мајдану	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	10.000
77.	Изградња спортског	Одјељење за друштвене	дугорочни	90.000

	терена код објекта МЗ Кмећани	дјелатности		
78.	Санација Дома културе у Поткозарју	Одјељење за друштвене дјелатности	краткорочни	80.000
79.	Изградња трибина на фудбалском стадиону у Поткозарју	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	50.000
80.	Изградња спортског терена у Пријаковцима	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	90.000
81.	Санација друштвеног дома у Пријаковцима	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	40.000
82.	Изградња дјечијег игралишта у Барловцима у Новом насељу и код школе у Барловцима	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	160.000
83.	Изградња спортско-рекреативног центра у Рамићима	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	1.000.000
84.	Реконструкција друштвеног дома у Верићима	Одјељење за друштвене дјелатности	краткорочни	60.000
85.	Изградња друштвеног дома у Горњој Пискавици	Одјељење за друштвене дјелатности	дугорочни	120.000
86.	Кадровско и материјално оспособљавање мјесних заједница ^{25*}	Одјељење за општу управу	краткорочни	1.000.000
87.	Пренос одређених врста услуга на услужне центре (истурене пријемне канцеларије) по мјесним заједницама*	Одјељење за општу управу	краткорочни	100.000
88.	Усвајање Средњорочних планова развоја сеоских МЗ-а до 2012. године са Акционим планом имплементације на нивоу Града*	Одјељење за општу управу	краткорочни	145.000
89.	Изградња позорница и зборишта – Кочићев збор, Козарски етно и др. локланих дешавања	Одјељење за комуналне и стамбене послове и послове саобраћаја Града Бањалука	краткорочни	500.000
1.4. Заштита и очување животне средине, природног и културно - историјског наслеђа				
90.	Подршка пројекту „Зелена агенда за Крупну на Врбасу“	Градска развојна агенција	дугорочни	1.500.000
91.	Изградња археолошких паркова	Град Бања Лука	дугорочни	5.000.000
92.	Промоција локалне културе, народних обичаја и специфичности	Туристичка организација града Бањалуке	дугорочни	100.000
93.	Изградња ботаничке баште са истраживачком станицом	приватни инвеститор	краткорочни	100.000

²⁵ *пројекти из Стратегије развоја Града Бањалука

Табела 55. Акциони план реализације приоритетних пројеката из области пољопривреде, шумарства и лова

Редни број	Пројекат	Носилац	Рок реализације ²⁶	Процијењена вриједност у КМ
2.1. Подршка текућој и дугорочној производњи пољопривредних газдинстава				
1.	Подршка текућој производњи и дохотку, директни подстицаји пољопривредним газдинствима	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно	2.800.000
2.	Подршка успостављању и управљању пољопривредним газдинствима (финансијска и стручна подршка), програм перманентне едукације	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	250.000
3.	Подршка модернизацији газдинства, организовању и раду кластера, те успостављању пословних односа са прерађивачима и прометницима	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	250.000
2.2. Анимална производња				
4.	Реконструкција и адаптација постојећих и изградња нових објеката за смјештај стоке	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	1.500.000
5.	Набавка квалитетних приплодних стеоних јуница, сјагњених оваца/коза, супрасних назимица	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	1.500.000
6.	Набавка механизације за производњу и припрему кабасте и концентроване сточне хране	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	500.000
7.	Набавка опреме за мужу, изђубравање, манипулацију сточне хране, изградња лагуна за стајњак, сило јама и тренчева и друге потребе сточарске производње	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	500.000
8.	Изградња неопходних објеката и примјена мјера за поправљање травњака и ливада и организација коришћења	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	300.000
9.	Подршка модернизацији постојећих и изградња нових рибњака	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	300.000
10.	Подршка развоју пчеларства и производњи пчелињих производа	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	150.000
2.3. Биљна производња				
11.	Подршка подизању нових воћних засада (шљива, јабука,	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	500.000

²⁶ Краткорочни рок: до 2012. године
Дугорочни рок: од 2012. до 2015. године

	крушка...)			
12.	Подршка санацији и модернизацији економски исплативих, постојећих воћних засада	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	100.000
13.	Набавка опреме, механизације и других средстава рада за биљну производњу	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	1.000.000
14.	Подизање стакленика/пластеника, набавка опреме за пластеничку/стакленичку производњу	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	300.000
15.	Суфинансирање органске и интегралне производње, укључујући и процес сертификације	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	300.000
16.	Подршка развоју крмног биља, унапређење ливада и пашњака, гајење смиљките и других биљака за комбиновану производњу крме и сјемена	Центар за развој и унапређење села и Пољопривредни институт	Краткорочно Дугорочно	100.000
2.4. Уређење пољопривредног земљишта				
17.	Уређење, пољопривредног земљишта (одводњавање, наводњавање, калцификација, укључујући и мелиоративно уређење ливада и пашњака)	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	500.000
18.	Суфинансирање трошкова утврђивања квалитета пољопривредног земљишта (педолошки састав и др.)	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	100.000
2.5. Прерада пољопривредних производа				
20.	Изградња капацитета за дораду и прераду на бази сировина млијека и меса	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	1.000.000
21.	Изградња капацитета за прераду сировина од воћа и поврћа	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	1.000.000
22.	Изградња капацитета за млинско пекарску прераду житарица	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	500.000
23.	Подршка технологији производње прехранбених производа према стандардима система квалитета и сигурности хране, укључујући и сертификацију	Центар за развој и унапређење села	Дугорочно	100.000
2.6. Подршка организовању пољопривредних произвођача				
24.	Пружити савјетодавне услуге и правну помоћ приликом организовања пољопривредних произвођача у задруге или удружења произвођача или формирање предузећа	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	80.000

25.	Стимулисати реализацију идеја и пословних планова удружења и задруга које су усмјерене на аграрни и рурални развој и тржиште, те учешће на сајамским манифестацијама и др.	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	80.000
26.	Подршка изградњи објеката за потребе већег броја произвођача, укључујући мале хладњаче, те уступити произвођачима објекте у руралним подручјима који се сад не користе, (школе, домови и др.)	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	300.000
2.7. Стручно оспособљавање				
27.	Стипендирање дјеце из руралних подручја за образовање у пољопривреди, ветерини, шумарству и др. занимањима битним за аграрни и рурални развој	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	100.000
28.	Суфинансирање савјетодавних програма за унапређење продуктивности и конкурентности пољопривредних произвођача, као и начинима управљања аграрним и руралним развојем	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	80.000
29.	Организовање посјета напредним произвођачима и сајмовима у регионима и земљама у којима су врхунски резултати у производњи, преради, пласману, организацији и у управљању аграрним и руралним развојем	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	80.000
30.	Организовање правовремених савјетовања за пољопривредне произвођаче, прије свега, због упознавања са аграрним мјерама Владе РС, њиховом обиму, начину и условима коришћења	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	80.000
2.8. Унапређење стања шумског фонда				
31.	Пружање савјетодавних услуга шумовласницима путем ангажовања стручних служби ЈП Шуме РС и МПШВ, формирање удружења власника приватних шума	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	80.000
32.	Субвенције шумског садног материјала за пошумљавање, укључујући и оне површине које нису за пољопривредну	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	300.000

	производњу			
33.	Подршка капацитетима за дрво-прераду, дрвну галантерију, прераду отпада и другу прераду дрвета	Градска развојна агенција	Краткорочно Дугорочно	500.000
2.10. Унапређење развоја љековитог, ароматичног и шумског биља и плодова				
34.	Обука руралног становништва о могућностима плантажирања љековитог биља, сакупљању самониклог љековитог, ароматичног и шумског биља и плодова	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	100.000
35.	Формирање откупних станица и капацитета за дораду самониклог и плантажног љековитог и ароматичног биља и шумских плодова	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	100.000
36.	Подршка изграњи капацитета за конфекционирање и прераду љековитог, ароматичног, медоносног и шумског биља и плодова, укључујући и производе екстракције и дестилације	Центар за развој и унапређење села	Краткорочно Дугорочно	300.000

Табела 56. Акциони план реализације приоритетних пројеката из сектора микро, малих и средњих предузећа

редни број	пројекат	носилац	рок реализације ²⁷	процијењена вриједност (у КМ)
3.1 Оснивање и развој микро, малих и средњих предузећа				
1.	Организовање семинара и тренинга за оснивање нових и унапређење постојећих МСП	Градска развојна агенција	дугорочни	250.000
2.	Брендирање и промоција домаћих производа	Градска развојна агенција	дугорочни	250.000
3.	Успостављање механизма за подршку у оснивању и развоју микро, малих и средњих предузећа(ММСП) кроз пилот пројекат финансирања у руралном подручју	Градска развојна агенција	дугорочни	1.250.000
4.	Подршка оснивању МСП за прераду меса и прерађевина од меса	Градска развојна агенција	дугорочни	650.000
5.	Подршка у стандардизацији и сертификацији и унапређењу производњи	Градска развојна агенција	дугорочни	550.000

²⁷ Краткорочни рок: до 2012. године
Дугорочни рок: од 2012. до 2015. године

	ракије			
6.	Техничка подшка у припреми и реализацији пројеката финансираних из ЕУ фондова из сектора кориштење обновљивих извора енергије и унапређење енерг. ефикасности, развоја МСП)	Градска развојна агенција	краткорочни	1 800.000
7.	Клаоница и прерада меса Чокорска поља	приватни инвеститор	дугорочни	700.000
8.	Подршка у оснивању и развоју малих погона-фирми за прераду воћа и поврћа	Градска развојна агенција	дугорочни	850 000
9.	Подршка у оснивању и развоју фабрике за прераду и дораду кромпира	Центар за развој и унапређење села	дугорочни	1.800.000
3.2 Оснивање задруга, пословних удружења и кластера				
10.	Подршка функционалном организовању-формирање кластера, задруга и удружења	Градска развојна агенција	дугорочни	200.000
3.3 Повећање запослености сеоске радне снаге				
11.	Подршка оснивању и развоју малог бизниса и самозапошљавању у руралном дијелу (диверзификација дјелатности)	Градска развојна агенција	дугорочни	250.000
3.4 Развој предузетничке инфраструктуре				
12.	Пољопривредно индустријски комплекс Добрња	Градска развојна агенција;	дугорочни	10.000.000
3.7 Развој инструмената финансијске подршке				
13.	Кредитни програм за подршку развоју МСП у руралном дијелу	Градска развојна агенција	дугорочни	2.000.000
14.	Гарантни фонд за МСП-могућност кориштења за предузећа из руралног дијела	Градска развојна агенција	дугорочни	2.500.000
15.	Програм малих грантова-могућност кориштења за предузећа из руралног дијела	Градска развојна агенција	дугорочни	1.750.000
3.8 Јачање партнерства јавног и приватног сектора				
16.	Примјена модела јавног-приватног партнерства пилот пројекат	Градска развојна агенција	краткорочни	50.000
17.	Поромоција инвестиција у руралном дијелу општине	Градска развојна агенција	дугорочни	85.000
18.	Израда ГИС-а о ресурсима града Бањалуке	Градска развојна агенција	краткорочни	100.000

Табела 57. Акциони план реализације приоритетних пројеката из области туризма

редни број	пројекат	носилац	рок реализације ²⁸	процијењена вриједност (у КМ)
4.1. Поддршка активним мјерама развоја туризма				
1.	Израда РП за локалитет Туристичко-угоститељског објекта на Ади испод Каменог моста	Одјељење за просторно уређење	дугорочни	35.000
2.	Израда РП за локалитет језера Бочац на подручју општина Бањалука, Мркоњић Град, Кнежево	Одјељење за просторно уређење	дугорочни	500.000
3.	Израда РП за локалитет СПЦ у Лусићком пољу	Одјељење за просторно уређење	дугорочни	310.000
4.	Израда РП за локалитет Туристичко-рекреативног комплекса-Гомионица, Кмећани, Бронзани Мајдан	Одјељење за просторно уређење	дугорочни	30.000
4.2. Развој туристичког производа и алтернативних привредних активности				
5.	Идентификација домаћина – потенцијалних пружаоца услуга у сеоском туризму	Туристичка организација града Бањалука	краткорочни	500
6.	Туристичко рекреативни центар етно села «Чокорска поља»	приватни инвеститор	дугорочни	7.500.000
7.	Интернационални центар Крупа на Врбасу	приватни инвеститор	дугорочни	4.400.000
8.	Спортско-рекреативни центар у Лусићком пољу	приватни инвеститор	дугорочни	9.000.000
9.	Туристичко-угоститељски комплекс на Ади испод Каменог моста	приватни инвеститор	дугорочни	3.800.000
10.	Туристичко-рекреативни комплекс «Језеро Бочац»	приватни инвеститор	краткорочни	6.800.000
11.	Vrbas Adventure Resort	Туристичка организација Бањалуке (ТОБЛ)	дугорочни	5.000.000
12.	Спортско-рекреативни центар „Шљункара“ у Карановцу	приватни инвеститор	дугорочни	1.000.000
13.	Спортско-рекреативни центар "Подови" у Љубачеву	приватни инвеститор	дугорочни	1.000.000
14.	Туристичко-рекреативни центар «Излетиште Дубока», Сарачица ²⁹	приватни инвеститор	дугорочни	1.280.000
15.	Туристичко-рекреативни комплекс „Гомионица“ Кмећани/ Бронзани	приватни инвеститор	дугорочни	1.500.000

²⁸ Краткорочни рок: до 2012. године

Дугорочни рок: од 2012. до 2015. године

²⁹ Укупна вриједност инвестиције износи 2.300.000 КМ, од чега износ средстава неопходних за суфинансирање пројекта износи 1.280.000 КМ.

	Мајдан			
16.	Туристичко-угоститељски комплекс "Батар центар"	приватни инвеститор	дугорочни	5.000.000
17.	Стричићи, спортско рекреативни комплекс	приватни инвеститор	дугорочни	5.200.000
18.	Излетиште "Југ Богдан и девет Југовића", Горњи Перван	приватни инвеститор	краткорочни	30.000
19.	Камп "Олимп"	приватни инвеститор	краткорочни	20.000
20.	Израда базе података учесника пружања туристичких услуга на сеоским имањима	Туристичка организација града Бања Лука	континуирано	100.000
21.	Програм промоције и обнове старих заната	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	100.000
22.	Подршка предузетницима и предузећима туристичке дјелатности (инвеститорима)	Градска развојна агенција	дугорочни	2.000.000
23.	Промоција локалне културе, народних обичаја и специфичности	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	100.000
24.	Ревитализација културно-историјских споменика	Грда Бања Лука	дугорочни	10.000.000
4.3. Маркетинг туристичког производа руралних подручја Бањалуке и развој информационих система у туризму				
25.	Развој туристичких производа и дистрибутивних канала	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	500.000
26.	Израда централног резервационог система	Туристичка организација града Бања Лука	краткорочни	100.000
27.	Маркетиншка кампања за дестинацију „Vrbas Adventure Resort“	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	500.000
28.	Израда информационе базе података туристичких дестинација и туристичких потенцијала на руралном подручју града	Туристичка организација града Бања Лука	краткорочни	100.000
29.	Израда маркетинг плана дестинација	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	50.000
4.4. Подизање квалитета услуга у туризму				
30.	Студијска путовања за домаћине – пружаоце услуга у сеоском туризму	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	1.000.000
31.	Додјела признања најбољим домаћинима „златна јабука“	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	100.000
32.	Семинари за представнике заинтересованих породица за туризам на сеоских имањима	Туристичка организација града Бања Лука;	континуирано	100.000
33.	Тематски семинари за представнике локалне управе, јавних и	Туристичка организација града Бања Лука;	континуирано	100.000

	приватних предузећа са подручја			
34.	Израда правилника о кориштењу туристичких ресурса на локалном нивоу (Скупштина града)	Туристичка организација Града	дугорочни	20.000
35.	Спровођење домаће и међународне стандардизације услуга и категоризације	Одјељење за привреду	дугорочни	50.000
4.5. Развој туристичке инфраструктуре				
36.	Hike-Bike routs	Туристичка организација града Бања Лука	краткорочни	1.000.000
37.	Постављање туристичке сигнализације	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	200.000
38.	Изградња стаза, одморишта и видиковаца	Одјељење за просторно планирање	дугорочни	500.000
39.	Одржавање и унапређење инфраструктуре за авантуристички туризам	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	5.000.000
40.	Изградња трим стаза	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	50.000
41.	Изградња етно села (Кочићево етно село, Пискавица, Покозарје)	приватни инвеститор	дугорочни	5.000.000
42.	Изградња кампова у Крупи н/В, Стричићима, Сутурлији и сл.	приватни инвеститор	дугорочни	10.000.000
43.	Уређење излетишта Крупа на Врбасу, Сутурлија	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	2.000.000
44.	Изградња стаза, одморишта и видиковаца	Туристичка организација града Бања Лука	дугорочни	500.000

Имајући у виду значајан број приоритетних пројеката предложених од стране актера са терена, а чија реализација је у домену институција и организација изван надлежности Града Бањалуке, предлаже се:

Табела 58. Акциони план реализације приоритетних пројеката за које су идентификовани ноциоци пројеката који нису у надлежности Града Бањалуке

редни број	пројекат	носилац
1.	Ревитализација регионалног пута Р405 Бања Лука – Бронзани Мајдан - Сански мост у МЗ Павићи и МЗ Бистрица	ЈП «Путеви РС», Бања Лука
2.	Санација и реконструкција регионалног пута Бања Лука-Кола-Чађавица (прва фаза 12 km) у МЗ Кола	ЈП «Путеви РС»
3.	Ревитализација регионалног пута Р405 Бања Лука – Бронзани Мајдан - Сански мост у цијелој зони обухвата	ЈП «Путеви РС»
4.	Изградња нових дистрибутивних трафостаница и прикључних 20 kV далековада са изградњом нових НН мрежа, те реконструкција постојећих ВН далековада и трафостаница, као и НН мрежа у свим насељима	Министарство индустрије, енергетике и рударства РС
5.	Израда студије (мјерења брзине вјетра) за изградњу електроцентра на погон вјетра (вјетроелектране).	Министарство индустрије, енергетике и рударства РС
6.	Модернизација поштанске мреже	ЈОДП "Поште Српске"
7.	Постављање репетитора за радио и ТВ мрежу на локалитетима са slabим пријемом сигнала	Радио телевизија Републике Српске
8.	Доградња система телекомуникационе мреже – инфраструктуре (повезивање значајнијих субјеката у информациони систем и телекомуникациону мрежу РС).	Министарство саобраћаја и веза РС
9.	Изградња четворогодишње основне школе у Пријаковцима	Министарство просвјете и културе РС
10.	Изградња новог замјенског објекта подручне школе у Горњој Пискавици	Министарство просвјете и културе РС
11.	Изградња споменика погинулим борцима Војске РС у Драгочају	Министарство рада и борачко-инвалидске заштите
12.	Израда студије заштите и проглашење заштићеног подручја на простору кањона Врбаса, Осмаче, Тисовца, Карановца и Крупе на Врбасу	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију
13.	Пројекат идентификовања и вредновања објеката геонаслеђа	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС
14.	Израда валоризационе основе природних вриједности подручја	Завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа
15.	Израда валоризационе основе културно-историјског наслеђа	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС
16.	Истраживање и ревитализација тврђаве Звечај	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; инвеститор
17.	Истраживање и ревитализација тврђаве Гребен	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; инвеститор
18.	Истраживање и ревитализација тврђаве Бочац	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС; инвеститор

19.	Истраживање и заштита културно-историјског наслеђа	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС
20.	Истраживање и промоција природних вриједности	ПМФ
21.	Промоција пермакултуре	НВО
22.	Едукација и радионице из области заштите животне средине	НВО
23.	Заштита и очување аутохтоних раса (романовска овца, буша, праменка)	Пољопривредни институт РС
24.	Подршка успостављању акредитоване сертификацијске куће	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС
25.	Подршка развоју крмног биља (гајење смиљките за комбиновану производњу крме и сјемена)	Пољопривредни институт РС
26.	Успостављање центра за сертификацију пољопривредних и прехранбених производа	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС
27.	Проучавање земљишта у циљу примјене мелиорација ради побољшања производне способности пољопривредног земљишта на руралном подручју	Пољопривредни институт РС
28.	Потшумљавање државног шумског земљишта	ЈПШ "Шуме РС", Агенција за шуме
29.	Потшумљавање земљишта у приватном власништву	Агенција за шуме
30.	Заштита шума	ЈПШ "Шуме РС", Агенција за шуме
31.	Подршка инвестицијама за набавку ловне дивљачи	Ловачки савез РС, ЛУ "Змијње" Бањалука, ЛУ "Поткозарје", Пискавица
32.	Подршка инвестицијама з изградњу ловно-техничких и ловно-узгојних објеката	Ловачки савез РС, ЛУ "Змијње" Бањалука, ЛУ Поткозарје, Пискавица
33.	Спровођење домаће и међународне стандардизације услуга и категоризације	Министарство трговине И туризма РС
34.	Ревитализација културно-историјских споменика	Завод за заштиту културног и природног наслеђа РС
35.	Заштита шума	ЈПШ "Шуме РС", Агенција за шуме
36.	Подршка улагањима у ловство, обнову ловне дивљачи, изградњу ловних објеката и заштиту ловишта, промоција и развој ловног туризма и маркетинг	Ловачки савез РС, ЛУ "Змијње" Бањалука, ЛУ "Поткозарје", Пискавица
37.	Проучавање земљишта у циљу примјене мелиорација ради побољшања производне способности пољопривредног земљишта на руралном подручју	Пољопривредни институт
38.	Заштита и очување аутохтоних раса (романовска овца, буша, праменка)	Институт за генетичке ресурсе

7. Стратешке оријентације руралног развоја Бањалуке у периоду 2010-2015. године

7.1. Прилагођавање пољопривредних структура

Аграрни сектор на руралном подручју града Бањалуке потребно је развијати у складу са дугорочним циљевима Стратегије руралног развоја РС и са Стратегијом развоја пољопривреде РС, као и са циљевима дефинисаним у овом документу, а на бази коришћења расположивих ресурса.

На бази истраживања дошло се до закључка да су на руралном подручју града Бањалуке заступљена претежно мала породична пољопривредна газдинства која углавном производе за сопствене потребе. Значајан број њих је могуће трансформисати у робна породична газдинства, тржишно оријентисана. Због неповољног економског и социјалног стања, пољопривредна газдинства нису у стању да сама обезбиједи довољно средстава за модернизацију производње што значајно утиче на недовољно коришћење капацитета и ниску ефикасност. У овим околностима обим производње је низак, квалитет слаб, а цијена коштања висока. Примарни циљ је повећање конкурентности производње, побољшање квалитета производа, смањење трошкова производње, побољшање хигијенско-санитарних услова држања животиња, усклађивање са фитосанитарним условима ЕУ. Управо, оваква пољопривреда представља најснажнији производни сегмент, оспособљен за улогу једног од незамењивих носилаца интегралног руралног развоја и очување животне средине. Улажући у развој пољопривреде, шумарства, али и у другу производну сферу, уствари улаже се у профитни дио развоја руралних подручја што представља суштину европског модела развоја руралних подручја. Због тога на подручју града Бања Луке подршку развоју аграрног сектора треба усмјерити у следећим правцима:

- подршка текућој производњи пољопривредних газдинстава;
- развој биљне и анималне производње;
- прерада пољопривредних производа;
- уређење пољопривредног земљишта;
- подршка организовању пољопривредних произвођача;
- стручно оспособљавање;
- унапређење развоја љековитог, ароматичног, шумског и медоносног биља и плодова.

Анимална производња

На руралном подручју града Бањалуке анимална производња има релативно добар потенцијал за свој даљњи развој. Досадашња искуства и расположиви ресурси указују да говедарска и овчарска производња, са оријентацијом на месо и млијеко, требају бити доминантне, не само у сточарској производњи, већ у пољопривреди овог краја у цјелини. Промјене у производњи, стандардизацији и контроли квалитета сточне хране и технологији исхране уз селекцију и оплемењивање, треба да допринесу повећању броја грла и производње по грлу стоке. Развој анималне производње на бази расположивих агроеколошких услова, са тежиштем на производњу преживара, позитивно ће утицати и на структурне промјене биљне производње.

Говедарска производња је, у ствари, покретач развоја укупне пољопривреде, а уједно је и важан показатељ интензивности пољопривреде. Говедарство би требало да се базира на:

- осавременјивању технологије,
- побољшању генетских особина говеда,
- побољшању услова исхране,
- већем учешћу кабасте сточне хране,
- бољем коришћењу пашњака и
- његе и здравствене заштите животиња.

Кроз подршку подизању намјенских и функционалних фарми са 20 и више музних крава био би остварен снажан развојни замах на руралном подручју града Бањалуке.

Овчарска производња је неефикасна у односу на остале гране сточарске производње, значајно је редукована и представља својеврсно обиљежје сточарства у руралном подручју. У ранијем периоду, овца је била основа за обезбјеђивање вуне, као главног производа за највећи дио одјеће руралног становништва, док данас постоје могућности да се са одабраним пасминама и савременијом технологијом производње, могу добити производи као што су месо и млијеко. Преко аутохтоних овчарских производа може се снажно развити органска производња као подлога за развој рураног туризма.

Сточарска производња на руралном подручју града Бањалуке није конкурентна нити по свом обиму нити по продуктивности појединих грана производње (принос млијека, меса, расни састав). Веома мали број сточарских објеката испуњава минималне стандарде ЕУ у погледу хигијене и заштите животне средине. У том смислу, потребно је стимулисати инвестиције у проширење стада, улагања у пољопривредне објекте, набавку опреме и др. На тај начин повећаће се конкурентност сточарске производње, испуњавање стандарда ЕУ који се односе на заштиту животне средине, одржавање високог нивоа хигијене и повећање сировинске основе за финалну прераду.

Пчеларство на руралном подручју има изузетан потенцијал за развој у погледу природних ресурса. Унапређењем пчеларства могуће је повећати производњу пчелињих производа, што би са одређеним степеном прераде и савременим паковањем створило додатни дио прихода. Основна претпоставка за снажнији развој пчеларства, прераду, паковање, маркетинг и друго, је организовање асоцијација (удружења) пчелара и унапређење њиховог рада. На руралном подручју регистровано је више удружења пчелара.

Биљна производња

Биљна производња има значајан потенцијал у равничарском дијелу руралног подручја. Специфични чиниоци који позитивно утичу на развој биљне производње су:

- Значајне недовољно искориштене површине пољопривредног земљишта;
- Релативно повољни агроеколошки услови за производњу кромпира, ражи, јечма, оваса, хељде, малине, јабуке, крушке, шљиве, крмног биља, љековитог и ароматичног биља;
- Повољни услови за производњу већине ратарско-повртарских и сточарских производа у органском поступку.

Биљна производња би требала да се развија у правцу смањења укупних површина под житарицама, а повећања површина под воћњацима, крмним и повртним биљем.

Производња кабасте сточне хране је на доста ниском нивоу у односу на могућности, што прстставља један од лимитирајући фактора развоја сточарства. Веома мало се користи силажа, док силажа са сијаних и природних травњака готово да се и не користи. Још увијек је традиционални начин држања стоке, претежно полукстензивног начина држања. Основни предуслови за унапређење производње су производња квалитетне кабасте сточне хране и адекватније коришћење ливада и пашњака и њихово максимално укључивање у функцију развоја сточарства.

Воћарску производњу на руралном подручју карактерише екстензивност, застарјео сортимент и неадекватна примјена одређених помеотехничких мјера. Међутим, у подручју Поткозарја воћарство је нешто развијеније. Имајући у виду потребе прерађивачке индустрије за воћем, као и могућности пласмана ових производа на домаћем тржишту гдје постоји значајан дефицит, развој воћарке производње може, засигурно, представљати реалан и одржив програм економског развоја дијела рураног подручја града Бањалуке. То подразумијева подизање засада на најсавременијим технолошко-техничким рјешењима, што омогућује остваривање врхунског обима производње и квалитета производа, а тиме и дохотка.

Традиција сакупљања љековитог биља у нашим крајевима је доста дуга. У последње вријеме све је више произвођача који се одлучују за плантажну производњу љековитог и ароматичног биља. На територији града Бањалуке значајни су пројекти НВО „Крајина“ из области плантажне производње љеко биља. Захваљујући повољном географском положају, биодиверзитет љековитог и ароматичног биља веома је богат, те постоје огромни потенцијали и могућности за развој ове производње. Организовано сакупљање самониклог љековитог биља и шумских плодова, те плантажирање љековитог биља, ствара солидну сировинску основу за финализацију, прије свега, поступком дестилације и екстракције, чему поред друге употребе љеко биља, треба тежити. Ова дјелатност може бити значајан извор дохотка за рурално становништво.

Органска производња своју бржу експанзију код нас и у свијету почиње прије петнаестак година. Савремени потрошачи радо конзумирају органске производе и поред виших цијена коштања. Принципи рада у органској производњи засновани су на управљању производњама у правцу који одржава и унапријеђује еколошку равнотежу с циљем постизања оптималних односа у агроекосистемима између човјека, животиња, земљишта и биљке. Органска производња подразумијева добро организоване стручне и научне службе и обученог произвођача. Мало је заступљена, тржиште није организовано, мала је понуда, док је потражња веома велика. Органска производња представља једну од реалних шанси стварања додатног прихода на руралном подручју града Бањалуке.

Прерада и тржиште пољопривредних производа

На бази сировина биљног и анималног поријекла постоје могућности за одређене видове дораде и прераде пољопривредних производа на пољопривредним газдинствима. Због тога треба подржати иницијатве за подизање малих капацитета за дораду и прераду биљних и анималних производа, прије свега оних производа који би могли носити обиљежје краја. Постоји широка лепеза аутохтоних производа који би могли наћи своје мјесто у понуди, не само на тржишту Бања Луке, већ и ширим тржиштима. Производи као што су разне месне прерађевине, производи од млијека (сир, кајмак), мед, прерађевине од воћа и поврћа представљају важан дио рурале економије и доприносе унапређењу економског положаја породичним газдинствима. Сваки вид финализације домаће сировине има вишеструки значај за економију произвођача, превасходно за руралну популацију. За успјешну финализацију нужно је

познавати стандарде о квалитети производа, и истовремено овладати најсавременијим начином паковања и маркетингом готових производа.

Прерада или полупрерада пољопривредних производа отвара нови вид продаје пољопривредних производа на породичним газдинствима. Један од главних проблема пољопривредних произвођача јесте продаја њихових производа. Као начин продаје доминира продаја на имању и на пијаци, што значи да пољопривредни произвођачи сами рјешавају питање продаје. Увезивањем примарне и секундарне производње из области пољопривреде, знатно би олакшало пољопривредним произвођачима пут до тржишта. Виши ниво ове сарадње подразумијева организацију кластера, односно удружења произвођача, откупљивача и прерађивача пољопривредних производа. Шанса у превазилажењу ових проблема јесте у повезивању пољопривредних произвођача у задруге, удружења, кластере и друге видове организовања пољопривредних произвођача. У том смислу пољопривредни произвођачи би били подржани у пружању стручних услуга, правне подршке и подршке у изради пословних планова. На овај начин ријешили би се сљедећи проблеми: снизили би се трошкови производње преко заједничке набавке репроматеријала, организовање откупа и заједничког пласмана производа на тржишту, те бољег увезивања примарне и секундарне производње. Увођење међународних стандарда и система квалитета (ISO и HACCP и др.) је обавеза свих пољопривредних произвођача који желе пласирати своје производе на домаћем и иностарном тржишту. Због тога је неопходно успостављање акредитоване сертификациске куће.

Подизање нивоа и трансфер стручног знања

Интензивна пољопривредна производња подразумијева увођење нових технологија, а самим тим и потреба за стицањем нових знања и вјештина пољопривредних произвођача како би били конкурентни. То се посебно односи на области из заштите биљака и животиња, исхране биљака и животиња, помотехнику у воћарству, обраду земљишта, маркетинг и тржиште, као и управљањем пољопривредним газдинством и др. Савјетодавна служба би морала представљати основну карику која омогућује примјену нових технологија на пољопривредним газдинствима и бити ослонац пољопривредним произвођачима у превазилажењу проблема у технологији производње и управљању газдинством. С друге стране, савјетодавна служба има и друштвену улогу у подизању свијести становника руралног подручја о битним елементима одрживог развоја руралног подручја, одрживом управљању природним ресурсима, заштити животне средине и другим питањима битним за аграрни и рурални развој. Основна карактеристика успјешних савјетодавних служби је у преношењу знања корисницима, односно трансферу резултата до којих је дошла наука. И најбољи систем стварања знања у пољопривреди је бескористан ако иновације не дођу до служби за везу између науке и праксе од којих се очекује да прилагоде иновације специфичним потребама корисника знања (сврха постојања савјетодавне службе у пољопривреди). Све већи значај који има знање као фактор производње, као и растући екосистемски приступ развоју пољопривреде довели су до интегралног погледа на стварање, размјену и коришћење знања у пољопривреди као на један тијесно повезан систем. То је суштинска улога савјетодавства и задатк да на најпогоднији начин преноси знања произвођачима с циљем успјешне примјене резултата науке у производњи и у управљању својим газдинством.

За развој аграрног сектора на подручју Бањалуке битно је истакнути улогу и активност Центра за унапређење и развој села. Центар је на примјеру партнерства са пољопривредним произвођачима, становништвом руралних подручја, покренуо и допринио унапређењу пољопривредне производње. Кадрови Центра пружају

најсавременије стручно - савјетодавне услуге произвођачима на терену, како би се подигао ниво пољопривредне производње и подигла конкурентност произвођача. Центар усмјерава подршку путем кредитирања пољопривредника, организује школе, предавања, доставља брошуре, стручну литературу, обилази газдинства како би почетницима, али и искуснијим произвођачима што боље представили најсавременија достигнућа науке. У досадашњем периоду Центар је великом броју произвођача помогао да организују пољопривредну производњу уз примјену савременијих производних метода. Тако је фомиран велики број квалитетних фарми млијека, товне јунади, овца, коза, свиња, подигнути засади воћњака јабука, шљива, крушка, винограда, јагодичастог воћа и сл. Центар је до сада остварио сарадњу са преко 300 партнера-пољопривредника на локалном нивоу путем уговора о кредитирању (без камата и са грејс периодом од 1, 2 или 3 године) или грантовних средстава. Поред тога Центар има организовану и сопствену производњу на подручју Мањаче (бивша војна економија Добрња), гдје производи сјеменски и меркантилни кромпир, стрна жита. Исто тако, организоване су огледне парцеле за већи број култура, гдје се исте тестирају за агро-еколошке услове платоа Мањаче.

Шумарство и ловство

Основна стратешка оријентација руралног развоја Бањалучке, са аспекта шумарства, јесте повећање доприноса шумарског сектора укупном економском и друштвеном развоју овог подручја.

У том контексту је потребно тежити повећању продуктивности шума и то максималним и рационалним коришћењем укупног производног потенцијала шумских подручја, који подразумијева коришћење дрвних и осталих шумских ресурса уз одрживо коришћење опште-корисних функција шума, што је у складу са FSC стандардима.

Сходно томе, потребно је иницирати формирање удружења приватних шумовласника на овом подручју, услед чега би се кроз едукацију и подстицаје могли реализовати горе наведени циљеви.

С циљем максималног коришћења укупних земљишних потенцијала руралног подручја Бањалучке неопходно је тежити повећању површина под квалитетним шумским насадима што ће се постићи подстицањем и пружањем помоћи на пошумљавању земљишта на којима је економски и еколошки оправдано гајити шуму (деградирана земљишта, напуштена пољопривредна земљишта VII и VII бонитетне категорије, необрасла шумска земљишта).

Једно од важнијих стратешких одређивања сектора шумарства јесте и подстицање и унапређење сарадње са осталим секторима на овом подручју (пољопривреда, туризам, ловни туризам, и др.), затим финансијским институцијама и широм јавношћу ради што потпунијег планирања и коришћења осталих потенцијала шумских станишта.

Осим активности на унапређењу шумарства на овом подручју, важно је направити и искорак у развоју ловног туризма који већ сада руралном подручју града Бањалучке даје посебан значај.

Наиме, инвестирањем у набавку ловне дивљачи и изградњу ловно-узгојних и ловно-техничких објеката и уз квалитетан маркетинг, засигурно ће бити створени услови за привлачење већег броја страних ловаца-туриста.

7.2. Индустија хране, квалитет, здравље, улазак на тржиште

Производи као што су разне месне прерађевине, производи од млијека (сир, кајмак), мед, прерађевине од воћа и поврћа представљају важан дио рурале економије и доприносе унапређењу економског положаја породичним газдинствима. Прерада или полупрерада пољопривредних производа отвара нови вид продаје пољопривредних производа на породичним газдинствима. Један од главних проблема пољопривредних произвођача јесте продаја њихових производа. Као начин продаје доминира продаја на имању и на пијаци, што значи да пољопривредни произвођачи сами рјешавају питање продаје.

Увезивањем примарне и секундарне производње из области пољопривреде, у смислу планске организације пољопривредне производње, знатно би олакшало пољопривредним произвођачима пут до тржишта. Виши ниво ове сарадње подразумијева организацију кластера, односно удружења произвођача, откупљивача и прерађивача пољопривредних производа. Шанса у превазилажењу ових проблема јесте у повезивању пољопривредних произвођача у задруге, удружења, кластере и друге видове организовања пољопривредних произвођача. У том смислу пољопривредни произвођачи би били подржани у пружању стручних услуга, правне подршке и подршке у изради пословних планова. На овај начин ријешили би се следећи проблеми: снизили би се трошкови производње преко заједничке набавке репроматеријала, организовање откупа и заједничког пласмана производа на тржишту, те бољег увезивања примарне и секундарне производње.

Увођење међународних стандарда и система квалитета (ISO и HACCP и др.) је обавеза свих пољопривредних произвођача који желе пласирати своје производе на домаћем и иностраном тржишту. Због тога је неопходно успостављање акредитоване сертификациске куће.

У наредном периоду стратешко опредјељење руралног подручја града Бањалуке је да се успоставе профитабилна пољопривредна газдинста тржишно оријентисана уз финансијску и стручну помоћ надлежних органа на државном (надлежна министарства и институти) и локалном нивоу (Грдска развојна агенција, Центар за унапређење и развој села).

Са економске тачке гледишта рурални простор би требао да осигура становништву одређене производне залихе прехранбених производа и примарних сировина. Али поред тога, рурални простор треба да постане и сједиште микро, малих и средњих предузећа а у исто вријеме произвођачи треба да постану и понуђачи разних врста услуга (примјер аготуризма). На овај начин рурално подручје постаје од суштинског значаја за развој низа привредних активности. Посебно треба нагласити да ММСП утичу на пораст стопе запослености, промоцију диверзификације економских активности, подржавају одржив раст посебно на руралном подручју.

Главни услов за почетак активности у овом сектору је доношење потребне легислативе која ће обезбиједити могућност подстицања и суфинансирања оснивања предузећа на наведеном подручјима и стварање повољне климе за предузетнике и породични бизнис.

Веома је важно успоставити стални механизам за едукацију постојећих и потенцијалних предузетника по питању менаџмента, маркетинга, израде бизнис планова, повезивања са предузетницима у окружењу са којима је могуће остварити партнерство и заједнички наступ на трећим тржиштима.

С тога, имајући у виду Стратегију ММСП града Бањалуке као и Мјере Владе РС за ублажавање свјетске економске кризе, Стратегија руралног развоја града Бањалуке садржи читав низ пројеката, мјера и активности који се односе на област ММСП на руралном подручју.

7.3. Развој сеоског простора

Генералне карактеристике руралног подручја Бањалуке су ниска густина насељености (преко 6 пута мања од просјека града), неповољна старосна структура (висок удио старог становништва), депопулација кроз негативан природни прираштај и емиграцију, запуштен стамбени фонд, слабо развијена техничка инфраструктура (постојање само саобраћајне, енергетске и дјелимично основне хидротехничке и телекомуникационе инфраструктуре), недовољан број објеката јавних служби, низак ниво капитала и прихода по становнику и мали број радних мјеста, доминација екстензивне пољопривреде и постојање мањег броја индустријских објеката у функцији.

Концепт развоја руралног подручја Бањалуке треба да се заснива на потенцијалима овог простора. Ти потенцијали се првенствено налазе у области природних ресурса (пољопривредно земљиште, шуме, воде, минералне сировине, обновљиви енергетски извори). Људски ресурси не представљају значајнији потенцијал због неповољних демографских кретања на овом подручју, док су створени ресурси присутни у мањем обиму. Очуваност животне средине представља велику предност руралног подручја Бањалуке.

Приоритетне развојне активности на овом подручју у будућем периоду треба да буду пољопривреда, шумарство, туризам, индустрија и енергетика.

Поред пољопривреде и туризма, као водећих развојних активности у будућности, развој прерађивачке индустрије допринијеће развоју сеоског простора Бањалуке.

Индустрија у руралном подручју Бањалуке треба да се заснива на значајним природним ресурсима овог подручја, као што су дрво, споредни шумски производи, пољопривредни производи (воће, поврће, житарице, месо), вода. Познато је да ове индустријске гране немају већи негативан утицај на животну средину. Развојно едукативни центар „Мањача“ који се налази у оквиру бившег полигона за обуку ЈНА, на површини од 12 хектара, представља простор на коме треба да се лоцирају одређени садржаји из области прехранбене индустрије (прерада кромпира). Нови индустријски објекти треба да буду лоцирани у оквиру урбаних подручја која посједују одређену елементарну опремљеност инфраструктуром (техничком и друштвеном), као што су Бронзани Мајдан, Кола, Мишин Хан, Пискавица и Поткозарје – Ивањска.

Као допунска активност у овом подручју може се развијати услужно занатство. У том погледу се нарочито истиче кућна радиност. Народне рукотворине као готови производи и сувенири могу се уклопити у туристичку понуду овог подручја.

Генерално гледајући, обновљиви извори енергије на руралном подручју имају приличан потенцијал који се недовољно користи. То се нарочито односи на енергију вјетра, биомасу, сунчеву енергију и хидроенергију. Горњи токови водотокова у руралном подручју Бања Луке су погодна мјеста за изградњу малих хидроелектрана и рибњака. Геотермална енергија би могла представљати потенцијални енергетски извор, али у области геотермалног потенцијала је врло мало урађено у смислу геолошких истраживање. Изградња мањих производних енергетских капацитета

допринијеће већој сигурности у снабдијевању електричном енергијом локалног становништва и његовом додатном запошљавању.

Изградња нових саобраћајница вишег ранга (аутопут Бања Лука - Купрес), локалних путева и осталих објеката техничке инфраструктуре (водовод Црно врело и Бањица, базне станице мобилне телефоније), као и недостајућих објеката јавних служби, уз увођење мобилних јавних служби, довешће до подизања доступности и привлачности руралног подручја Бања Луке. Бољем квалитету животне средине требало би да допринесе успостављање ефикасног система прикупљања отпада и изградња канализационих система у већим руралним насељима.

Инвестиције у инфраструктуру и животну средину, заједно са привредним инвестицијама, омогућиће повратак становништва у већину руралних насеља, што је предуслов њихове обнове и ревитализације.

Процесу обнове и ревитализације сеоских насеља у руралном подручју, поред унапређења инфраструктуре и привреде треба да допринесе и квалитетнија валоризација културне баштине овог простора. Културно наслеђе представља основу идентитета сваког подручја и битан елемент туристичке понуде. У оквиру идентификованих објеката културно – историјског наслеђа могу се уочити сви историјски слојеви: праисторијске градине, римски путеви, средњовјековне некрополе стећака и утврђени градови, нововјековне цркве, манастири и гробља. На материјалну културну баштину овог простора наслања се и духовна културна баштина која свој израз има у народним играма и пјесмама и нарочито у народној ношњи. На културно наслеђе се наслања и богато природно наслеђе овог простора - природне вриједности, од који се посебно истичу, кањон Врбаса, долина ријека Гомјенице и горњи ток Црквине, планине Осмача и Тисовац, простор Крупе на Врбасу, уз бројне пећине, крашка врела и висове.

7.4. Развој туризма на руралном подручју

На основу спроведеног истраживања и анализирања стања, туристичких потенцијала и могућности развоја туризма можемо закључити да туристичка дјелатност, на овом руралном подручју, може да буде једна од стратешких оријентација. Услов за развој туризма јесте да се отклоне недостаци и изгради одговарајућа туристичка инфраструктура које на овом подручју скоро да и нема.

С обзиром на извршену анализу туристичких потенцијала подручја и облике туризма који се могу развијати на одређеним локалитетима, у наредном дијелу ће се изложити табеларни приказ са наведеним локалитетима руралног подручја на којима се може развијати специфични облик туризма.

СПОРТСКО-АВАНТУРИСТИЧКИ ТУРИЗАМ

Облици туризма на руралном подручју	Микро Дестинације	Циљно тржиште	Тржишни сегменти	Маркетинг	Канали дистрибуције
рафтинг, кајак-кану, хидроспид	Кањон Врбаса. Већ утврђене следеће туре: -5 km - Средњовјековни град Звечај-Карановац, -11 km - Ада-Карановац, -14 km Крупа на Врбасу - Карановац, -21 km Бијели Бук-Карановац	Примарно: Земље Европске Уније и бивше Југославије Секундарно: Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине	Спортисти, авантуристи, млађи парови, пословни људи и други заинтересовани појединци	ТВ и јавна промоција, промотивни материали, интернет презентација, те други промотивни облици	Туристичка организација Града, туристичке агенције, туроператори, е-дистрибуција
Роњење	Ријека Врбас				
спортско пењање	Шире подручје кањона Врбаса. Специфичности терена. <i>Прераст Крмине</i> (под заштитом РЗЗКИС) - геоморфолошки феномен ³⁰ <i>Камена глава</i> : код Звечај града, <i>вртаче</i> : Љубачево, Стричићи <i>кањони</i> . <i>Звечајски</i> , дуж. 12, дубина >350 m (под заштитом РЗБиХ) <i>Гребенски</i> , дуж. 10, дубина >450 m (под заштитом РЗБиХ)				
Canyoning/екстремно савладавање кањона	Ријеке Швракава, Сутурлија и Вучај				
climbing/пењање уз стијене	Кањон Врбаса, Сутурлија и планина Мањача				
Планинарење	Мањача, Тисовац, Козара				
Параглајдинг	-Грчка градина - Мањача 999 m, Крмине – Крупа на Врбасу 469m, Лисина – Мркоњић Град 1400 m, Сињаково – Мркоњић Град 1100 m				
Планински бициклизам	Р-1: Бања Лука – С.Топлице – Граб – Кола – Леденице - Крупа на Врбасу – Крмине - Камени мост – Рекавице – Карановац – С.Топлице – Бања Лука. Р-2: Крупа на Врбасу –Крмине –Тисовац Међугорје – Ераковићи –Станаревићи – Гугуновић -Карановац. Р-3: Крупа на Врбасу-Зидине – Тешановићи – Стричићи – Добрња – Вукојевићи – Чубурловићи - Крупа на Врбасу.				
Падобранство	Мањача и други дјелови руралног подручја				
Спелеологија	Антићи, Бадњица-Гашићи,Љубачево-каменолом, Кањон Тијесно: Пољице и Грабеж, Стрике, Крмине, Стрикина пећина, на планини Мањача се налази једна од најдубљих јама у БиХ која допире и до 302 m дубине, остале јаме су на локалитетима: Добрња I, Добрња II, Поповићи,Леденице, Антонићи, Крупа-Леденице.				
излетнички туризам	1.Траписти, Бањ брдо, Шибови 2.Туристичко угоститељски комплекс »Батар центар« Стратинска/Бронзани Мајдан 3.Туристичко рекреативни центар »Излетиште Дубока«, Сарачица 4.Туристичко рекреативни комплекс »Гомионица« Кмећани/Бронзани Мајдан 5.Туристичко рекреативни центар етно села »Чокорска поља« 6.Туристички комплекс на језеру Бочац 7.Туристички садржај у Крупини на Врбасу				
јахање у природи	Мањача, Пискавица,... -Туристичко рекреативни центар етно села »Чокорска поља«				
- риболов	Ријека Врбас, Гомионица,...				
Ловни туризам	Шире подручје Мањаче и Козаре са Поткозарјем				

³⁰ Дјевојачки мост: по легенди некада давно са овог моста је скочила дјевојка због несрећне љубави. У непосредној близини налази се пећина са каменим саркофагом гдје је сахрањена. Прераст је остатак недадашњег подземног тока ријеке.

ВЈЕРСКИ И КУЛТУРНИ ТУРИЗАМ

Облици туризма на руралном подручју	Микро Дестинације	Циљно тржиште	Тржишни сегменти	Маркетинг	Канали дистрибуције
Посјета вјерским објектима за вријеме вјерских празника	Крупа на Врбасу, Бронзани Мајдан, Шимићи,	Примарно тржиште: домаће становништво Републике Српске и Федерације БиХ Секундарно тржиште: земље бивше Југославије (Србија, Хрватска, Словенија, Црна Гора)	Индивидуални посјетиоци, породице, организоване групе посјетилаца старије доби	Промотивни материјали града, промотивни материјали вјерских празника и културних дешавања на подручју манифестација подручја , интернет , ТВ и други медији.	Туристичке агенције, туристичка организација града , туроператори, сајт града
Обилазак вјерских, сакралних, градитељских објеката и споменика културе	Градитељске цјелине у мјестима: Барловци, Поткозарје (Ивањска), Гомионица – православни манастир, Манастир св. Илије-Крупа на Врбасу Споменици културе у мјестима: Моцоње (у Горњем Шљивну) , Стражбеница, село Шљивно на Добрињи Историјске грађевине и културни споменици у мјестима: Хан Кола, Рекавице, Крупа на Врбасу, Барловцима, Ојданића брдо-капела св.Крижа у Барловцима, Мотикама, село Ђелановац, Славићка				
Обилазак средњовјековних градова и утврда	Крупа на Врбасу, Боцац, Кањон Врбаса, Историјски споменици: Звечај - Остаци старог града и утврда Боцац - Остаци старог града и утврда Гребен – Остаци старог града и утврда				

ТРАНЗИТНИ ТУРИЗАМ

Облици туризма на руралном подручју	Микро Дестинације	Циљно тржиште	Тржишни сегменти	Маркетинг	Канали дистрибуције
ТРАНЗИТНИ ТУРИЗАМ	Развој микро дестинација на путним правцима 1. Градишка–Бања Лука–Купрес 2. Бања лука-Приједор-Нови Град-Загреб која пролазе кроз рурално подручје (села: Боцац, Крупа на Врбасу, Стричићи, Пискавица,...)	Страно: сусједне земље (Србија и Хрватска, земље Централне Европе. Домаће становништво Републике Српске и Федерације БиХ)	Породице на пропутавању, млади, пословни људи, индивидуални посјетиоци	Промотивни материјали за транзитне руте, интернет, ТВ, информациони панои на улазу у подручје града	Туристичке агенције, Туристичка организација града, туроператори, сајт града, градске развојне агенције и агенција за развој села.

ЗДРАВСТВЕНИ И БАЊСКИ ТУРИЗАМ

Облици туризма на руралном	Микро Дестинације	Циљно тржиште	Тржишни сегменти	Маркетинг	Канали дистрибу-
----------------------------	-------------------	---------------	------------------	-----------	------------------

подручју					ције
Антрестресни програми	Мањача и Крупа на Врбасу, Бронзани Мајдан, Бањ брдо,	Примарно тржиште: домаће становништво Републике Српске и Федерације БиХ Секундарно тржиште: земље Централне Европе	Индивидуални посјетиоци, породице са дјецом, групне посјете	Промотивни материјали туристичке организације града, руралног подручја, интернет, ТВ, информациони панои на улазу у подручје града	Туристичке агенције, туристичка организација града, туроператори, сајт Града Бањалуке, градске развојне агенције и агенција за развој села
wellnes програми	Подручје Мањаче и Крупе на Врбасу				
Програми рекреативне шетње у природи	Подручје планине Мањаче, Тисовац, Козара и Поткозарје, Крупа на Врбасу, кањон Врбаса, рјечица Гомјеница, горњи ток рјечице Црквене				

МАНИФЕСТАЦИОНИ ТУРИЗАМ

Облици туризма на руралном подручју	Микро Дестинације	Циљно тржиште	Тржишни сегменти	Маркетинг	Канали дистрибуције
Кочићев збор (Корида)	Стричићи	Секундарно тржиште: земље бивше Југославије (Србија и Хрватска) Примарно тржиште: домаће становништво Републике Српске и Федерације БиХ	Индивидуални посјетиоци, породице и организоване групне посјете	Промотивни сајамски материјали, као и промотивни материјали манифестација подручја, интернет, ТВ и други медији.	Туристичке агенције, туристичка организација града, туроператори, сајт града, градске развојне агенције и агенција за развој села
Еуро куп у рафтингу	Крупа на Врбасу				
Илиндански збор	Крупа на Врбасу				
Међународна вајарска колонија «Крупа»	Крупа на Врбасу				
EX-Yu Rock's!"	Крупа на Врбасу				
Козарски етно	Пискавица				
Зимско прело	Г.Пискавица				
Козарске покладе	Верићи - Бистрица				

СЕОСКИ ТУРИЗАМ

Тренутно стање и основни проблеми	Микро Дестинације	Циљно тржиште	Тржишни сегменти	Маркетинг	Канали дистрибу-
-----------------------------------	-------------------	---------------	------------------	-----------	------------------

					ције
- Велики број домаћинстава има повољно окружење за развој сеоског туризма, - Приступне комуникације до домаћинства задовољавајуће, - Комуникационе везе су на задовољавајућем нивоу, - Снабдијевање електричном енергијом незадовољавајуће - Постоји критични број домаћинстава која су заинтересована за пружање туристичких услуга, - Значајан број домаћинстава се може преоријентисати у производно пољопривредно газдинство, - Значајан број домаћинстава има услове да на свом имању произведе потребне производе за себе и посјетиоце (обезбиједи вишак производа), - Домаћинства немају довољно стручних знања за обављање туристичке дјелатности, - Постоји значајан број чланова домаћинстава који имају интерес да потребна знања и усвоји, - Мањи број домаћинстава има обезбјеђене техничке услове за смјештај посјетилаца према важећим стандардима, - Већина домаћинстава је на локацијама које обезбјеђују услове да задовоље безбједносне и здравствене услове, као и могућност пружања трговачко угоститељских потреба посјетилаца.	Домаћинства на подручју која испуне услове за пружање туристичких услуга на свом имању прописане законом РС	Примарно тржиште: Посјетиоци из земаља Централне Европе (Аустрија, Њемачка, ..) Секундарно: Домаћи посјетиоци РС и Федерације БиХ	Породице са дјецом, становници урбаних средина, индивидуалне посјете	Промотивни материјали, интернет, презентације ТВ, туристички сајмови и други промотивни медији	Туристичка организација града, туристичке агенције, туроператори, интернет портали

Развој туристичке компоненте сеоских домаћинстава

У циљу анализирања оцјене услова за развој сеоског туризма на руралном подручју града проведено је истраживање анкетирањем уз сарадњу са локалном заједницом. У анкетирање су укључена домаћинства са сеоског подручја. Кроз низ одабраних питања извршено је анкетирање чији су резултати анализирани и на основу њих је извршена оцјена могућности развоја сеоског туризма на руралном подручју.

Дакле, након извршене свеобухватне анализе уз финансијску, едукативну, савјетодавну, правну и програмску подрушку постоје реалне основе да се на руралном подручју града развије сеоски туризам који ће допринијети развоју села и цјелокупног подручја.

Оцјена туристичке атрактивности једног мјеста се врши на основу провјере постојања одређених туристичких мотива на том мјесту. Сматра се да је туристичко мјесто атрактивно ако посједује следеће туристичке мотиве:

- здраву климу;
- уређене стамбене објекте, близина објекта имању, разноврсна стока;
- очувана природа, сликовит пејзаж;
- очувано градитељско и културно-историјско наслеђе;
- посједује услове за рекреацију, разоноду, посјету културним вриједностима;

- угоститељски објекти у којима се искључиво нуде регионална јела припремљена на традиционални начин и пиће, посебно вина и ракије које су карактеристичне за то подручје;
- добра путна повезаност мјеста;
- удаљеност од прве амбуланте и поште мања од 15 km;
- удаљеност од прве трговине и гостионе мања од 5 km;
- заинтересованост већег броја сеоских домаћинстава за бављење туризмом;
- телефонске и интернет комуникације.

У наредном дијелу је на основуведеног истраживања извршена процјена атрактивности подручја, као и испуњености потребних услова. Иако је на подручју туристичка дјелатност тек у почетним развојним корацима, одређени број туриста посјећује ово подручје, али њихова званична регистрација се не обавља, јер на подручју нема организоване институције која би прикупљала податке.

Премаведеном истраживању, разлог посјете овом подручју се као главни разлози наводе као:

- Очувану природу и природне атракције 40 % испитаника навело је као први разлог посјета које се обаве на овом подручју,
- Здраву климу и домаће специјалитете које нуде малобројни угоститељски објекти као главни разлог посјете навело је 48 % испитаника,
- Културно-историјске вриједности као главне разлоге због којих се посјећује ово мјесто навело је 10,3 % испитаника,
- Љубазност локалног становништва навело је 1,6% испитаника

Према оцјени испитаника, потенцијалних учесника у сеоском туризму, велики број њих (61,89 %) је оцијенило подручје као *атрактивним* (посједује природне и културне вриједности које су карактеристичне за то подручје), а дода ли се томе и број оних који су подручје оцијенили као *посебно атрактивним* (22,98%), тада се налази да је (преко 84,87%) испитаника оцијенило да сеоска подручја имају висок степен атрактивности која се може ставити у функцију развоја туризма.

У циљу утврђивања додатних садржаја који могу бити разлог посјете овом подручју сагледано је постојање одређених манифестација на подручју које имају било интернационални или национални карактер, а које су у стању да на одређеној локацији окупе већи број посјетилаца. Према резултатима истраживања, такве манифестације на овом подручју постоје. Испитаници су наводили следеће манифестације:

- Као интернационална манифестација наведена су такмичења која се одвијају у екстремним спортовима на ријеци Врбасу (43,24% испитаника),
- Као национална манифестација наведена је «Кочићев збор» која има културно-спортску манифестацију (43,24% испитаника), остали испитаници нису навели манифестације таквог значаја,
- Као националне и локалне манифестације које су карактеристичне за ово подручје наведени су: Фестивал фолклора и прело у Пискавици, вјерски скуп за Велику Госпојину који се одржава код манастира Гомионица, те друге вјерске празнике.

Оцјена препоручених услова укључење домаћинстава у туристичку дјелатност

Туристичко сеоско имање представља мању привредну цјелину које је смјештено у туристички атрактивном подручју, које нуди властите производе или услуге привређивања, а у рад су укључени сви чланови породице. Пољопривредно сеоско домаћинство које пружа туристичке услуге стиче статус »туристичког сеоског

домаћинства». Туристичка дјелатност на породичном сеоском имању представља допунску дјелатност. У склопу своје туристичке понуде туристичко сеоско имање може пружати следеће туристичке услуге:

- Смјештај гостију на властитом имању,
- Понуда властитих производа,
- Понуда јела из властите кухиње,
- Понуда пића из властитих подрума,
- Дегустација домаћег вина и ракије,
- Организација излета у околину (пикник),
- Камповање на имању,
- Изнајмљивање коња за јахање,
- Берба воћа и поврћа,
- Сакупљање љетине (активности на имању),
- Пружање услуга према организованим посјетама,
- Израда и продаја сувенира и производа кућне радиности.

Основна карактеристика у пружању услуга јела и пића је чињеница да све намирнице које се нуде морају бити произведене на традиционални начин и на властитом имању, при чему се морају слиједити трендови производње «здраве хране». Сваки домаћин у границама својих могућности пружа својим посјетиоцима садржаје који заједно дају допринос квалитетнијој заједничкој понуди.

Домаћини који желе да се баве пружањем туристичких услуга на свом имању морају првенствено извршити процјену могућности и услова које има њихово имање.

Без обзира што гости очекују очувану природу, аутентичну архитектуру села и подручја која имају здраву климу и чист ваздух. Осим тога што имају такве захтјеве, туристи очекују: добар смјештај, воду, струју, телефон, добру саобраћајну везу, трговину, пошту и могућност здравствене услуге.

Како бисмо добили квалитетну процјену могућности развоја туризма на сеоским имањима - газдинствима која се налазе на руралном подручју града, проведено је истраживање које је обухватило од 10 до 15 домаћинстава на подручју већине мјесних заједница. Анкетом смо покушали обухватити цјелокупно подручје, међитим неке мјесне заједнице и поред наше жеље и њиховог обећања, нису показале тражену активност у провођењу анкетирања. У истраживању су учествовала домаћинства према властитом опредјељењу, а истраживању су значајан допринос дали и представници локалних органа мјесних заједница. На овај начин се добио репрезентативан број, у истраживању је учествовало 250 домаћинстава на цјелокупном руралном подручју, како би се оцијенила мотивисаност домаћинстава за укључивање у развој сеоског туризма и оцјена услова за развој сеоског туризма.

Као циљ анкетирања постављена је оцјена могућности укључења домаћинства у пружање туристичке услуге на свом имању кроз мјерење следећих индикатора:

- Оцјена смјештајних капацитета домаћинства,
- Анализа постојања производних и пратећих објеката у домаћинству (оцјена могућности презентације својих производа и коришћења истих у туристичке сврхе, као и могућност укључења у агротуризам),
- Оцјена атрактивности газдинства- у оквиру оцјене квалитета туристичке понуде газдинства,
- Оцјена приступних комуникација до газдинства- индикатор испуњености стандарда о приступу,

- Оцјена снабдјевености домаћинства електричном енергијом и питком водом- оцјена испуњености основних услова ,
- Оцјена услова телекомуникационих веза-оцјену испуњености основних услова,
- Оцјена могућности да се домаћинство које није уређено као пољопривредно газдинство преуреди у привредно газдинство-индикатор оцјене инвестиционих улагања у домаћинства која су заинтересована за развој туризма на свом газдинству, а немају испуњене одређене услове,
- Оцјена квалификационе структуре унутар домаћинства- индикатор спремности у укључење у туристичку дјелатност и инвестирање у образовање и обуку чланова домаћинства, те њихову заинтересованост за едукацију за потребе пружања туристичких услуга на домаћинству,
- Оцјена удаљености домаћинства од јавних услуга –један од основних захтјева за квалитетан развој сеоског туризма – удаљеност мања од 15-20 km од јавних услуга,
- Оцјена квалитета боравка и хигијенско-техничких услова боравка госта на газдинству.

Сваки од ових индикатора је оцјењиван кроз адекватно питање на које су испитаници могли једноставно одговорити. Њихови одговори су сумарано анализирани. Резултати те анализе су приказани како слиједи.

Оцјена смјештајних могућности у домаћинству

Према Правилнику који дефинише ову проблематику, за смјештај гостију треба обезбиједити суве, прозрачне и свијетле просторије са примјереним намјештајем. Правилником су дефинисани и услови и квалитет смјештаја. Потребно је осигурати и заједничку просторију за јело и дневни боравак. Просторије за смјештај и боравак гостију морају бити одвојене од приватног стамбеног простора породице.

Анализирајући смјештајне могућности домаћинства на руралном подручју, истраживање је показало да од укупног броја анкетираних 74% се изјаснило да нема адекватан смјештај за туристе, мада у њиховим срединама постоје газдинства која имају смјештај који би задовољио потребе посјетилаца, док се 26% анкетираних изјаснило да посједује неки од смјештајних капацитета који могу бити намијењени туристима (једнокреветни, двокреветни или трокреветни смјештај).

То значи да ће се домаћинствима која се определијеле за пружање туристичких услуга на својим имањима морати обезбиједити помоћ око изградње потребних смјештајних капацитета. Та се помоћ односи како на доградњу стамбених капацитета на већ постојеће објекте такоми градњу нових објеката за потребе смјештаја посјетилаца.

Посјетиоци сеоских имања имају и друге захтјеве који су повезани са могућношћу организовања домаћинства као привредног газдинства које је у стању произвести на свом имању одређене производе за потребе посјетилаца (храна, пиће, месо и др.), тако да је на основу тога процијењена могућност пољопривредне производње на властитиом имању како за властите потребе тако и за потребе посјетилаца.

Да би се процијенила бројност газдинстава која су у стању да на свом имању реализују одређене производне процесе, кориштена је идентификација таквих газдинстава на основу показатеља постојања објеката за привредну производњу у којима би евентуално на захтјев посјетилаца могли презентовати начин производње коју обављају. Од укупно анкетираних домаћинства, њих 55,8% нема на својим имањима производне и пратеће објекте, док их је 44,2% изјавило да има одговарајуће ресурсе који се могу ставити у функцију производње на свом имању.

Највећи број таквих газдинстава је на подручју мјесне заједнице Крупа на Врбасу, Стричића, Борковића, Бронзани Мајдан, Сталинска, Горња Пискавица, а најмање је таквих домаћинстава премаведеном анкетирању на подручју мјесне заједнице Шимића, Пријаковаца и Рекавице 1.

Није само довољно посједовати привредне и производне објекте него мора постојати и могућност да се домаћинство претвори у пољопривредно газдинство које је у стању да произведе потребне производе не само за себе него и за продају. Анализаведеног истраживања показује да се анкетирана домаћинства налазе у различитим условима стања припреме за производњу на својим имањима и да у свакој мјесној заједници постоје домаћинства која су у стању да се квалитетно преоријентишу у правцу производње на властитим имањима (54 %), али постоји и значајан број домаћинстава у скоро свим мјесним заједницама који је већ преуређен и функционише као привредно газдинство или га је могуће преуредити уз одређене реконструкције и инвестиције (36,4%). Међутим, одређен број анкетираних домаћинства се изјаснило да се нису у могућности преоријентисати у пољопривредно газдинство, односно да нису у стању да на својим имањима остваре производњу која би могла да послужи за туристичку понуду на својим имањима (таквих домаћина међу анкетираним је било 9.6%).

Оцјена атрактивности домаћинства

Да би испитали мишљење домаћина о атрактивности свог имања, од учесника у анкетирању је тражено да према својој перцепцији појма атрактивности дају оцјену за своје домаћинство. Анкетирани домаћини су могли да се определијеле за једну од понуђених оцјена (веома атрактивно, атрактивно, умјерена атрактивност, ниска атрактивност). Мада одговор на ово питање има велику дозу субјективности у оцјењивању, ипак ово питање има како социолошки, тако и психолошки ефекат. У овом случају је вреднован лични став и мишљење о атрактивности власника. Резултати су показали да су домаћини заиста били самокритични, па ни једно имање на подручју нису могли да оцијене као веома атрактивно, што у стварности сигурно није тако, а има и оних испитаника који су своја имања оцијенили као имања са ниском атрактивности, што такође у стварности није тако.

Испитаници су доиста били самокритични, њих 59,61% оцијенило да су њихова имања умјерено атрактивна што говори у прилог да су ипак покушали реално оцијенити атрактивност својих имања, док је њих 21,15% оцијенило своја имања као атрактивна. Осим тога, треба напоменути да је њих 13,4 % оцијенило да су њихова имања ниске атрактивности, односно да су туристички неатрактивна.

Међутим, општа оцјена је да на руралном подручју постоји значајан број имања која могу да носе оцјену да су: атрактивна или да имају умјерену атрактивност, те су као таква погодна за развој сеоског туризма.

Оцјена стања путних комуникација до домаћинства

Анализирајући инфраструктурне услове за посјетиоце, а прије свих приступне могућности до газдинства, испитаницима је понуђена могућност да дају одговор на питање какав је приступни пут до њиховог газдинства. Резултати тог испитивања су показали да се приступне путне комуникације до домаћинстава могу оцијенити као задовољавајуће, с тим да у свакој мјесној заједници постоји одређен број домаћинстава до којих приступне комуникације не задовољавају препоручене стандарде, нити задовољавају свакодневне потребе људи који у њима живе.

Квалитет снабдијевања домаћинства електричном енергијом

Сва домаћинства на цјелокупном руралном подручју су снабђевена електричном енергијом. Нисконапонска мрежа којом се снабдијевају стара је више од 30 година. У недостатку средстава преносиви стубови су дотрајали и у лошем су стању, тако да се на значајнијем дијелу подручја јављају чести прекиди у снабдијевању електричном енергијом. То је посебно изражено у селима на подручју Мањаче. Због тога је на том дијелу подручја већина испитаних домаћинстава исказала негативну оцјену када је у питању квалитет снабдијевања електричном енергијом. Међутим, снабдијевање електричном енергијом се због дотрајалих водова нисконапонске мреже може на цјелокупном подручју оцијенити као незадовољавајућа.

Оцјена снабдијевања домаћинства водом за пиће

Једно од важних питања опстанка становништва на селу је снабдијевање тог становништва водом. То питање представља једно од основних када је у питању и могућност развоја сеоског туризма. Истраживање које смо обавили на подручју показало је да је то питање још увијек у неким мјесним заједницама једно од основних. Наиме, показало се сеоско становништво снабдијева водом на различите начине. Од тога да скупљају кишницу до оних који имају градски водовод. Отуда тај кључни индикатор је показао да се на руралном подручју града мора подићи квалитет водоснабдијевања становништва како би се подигао стандард живота и обезбиједили услови за несметан развој.

Оно што се утврдило истраживањем је то да се мјесне заједнице: Рекавице 1, Павићи, Стричићи и једним већим дијелом МЗ Кола снабдијевају питком водом из бунара, што представља озбиљан проблем у развоју сеоског туризма на овим просторима.

Дакле, да би домаћинства са ових подручја створила услове за развој сеоског туризма према захтјевима домаћег и међународног тржишта, потребно је квалитетније рјешење за водоснабдијевање ових домаћинстава.

Анализирајући начине на које се домаћинства снабдијевају водом за пиће резултати су показали да је један број МЗ-а ријешио питање водоснабдијевања изградњом локалних водовода, док велики број домаћинстава то питање је ријешио властитим бунарима или користећи кишницу (поготово на подручју МЗ-а Мањаче). Само мали број домаћинстава има градски водовод и то су домаћинства са подручја МЗ Бистрица.

Оно што треба напоменути је да без обзира на начин на који се снабдијевају анкетирана домаћинства су јединствена у томе да тај вид снабдијевања не задовољава њихове потребе за водом, као и напомену да су потребна проширења капацитета водоснабдијевања тих подручја. Дакле, један од кључних услова да се домаћинства укључе у пружање туристичких услуга на свом имању је да имају квалитетно ријешено питање снабдијевања водом и електричном енергијом. Без тих темељних предуслова нема ни развоја сеоског туризма.

Оцјена комуникационих веза у домаћинству

Анализирајући услове и могућност кориштења телекомуникационих веза у домаћинству, на посматраном подручју истраживање је показало да је тај сегмент инфраструктуре на задовољавајућем нивоу. Наиме, већина подручја је покривена фиксном телефонијом, мада има и оних дијелова који су покривени мобилним телефонским сигналом.

Оцјена образовне, кадровске и старосне структуре домаћинства

У намјери да се утврди да ли и у ком броју:

- домаћинства посједују одређена стручна знања за укључивање у пружање туристичких услуга,
- ако таква знања не посједују да ли су заинтересовани за усвајање таквих вјештина.

Истраживања су показала да врло мали број домаћинстава посједује потребна знања за пружање туристичких услуга, али да постоји заинтересованост код одређеног броја домаћинстава да се потребна знања усвоје.

Са друге стране, показало се као стварни проблем старосна структура чланова породице, јер због старосне структуре велики број тих чланова није у годинама када се може квалитетно едуковати. Наиме, већина домаћинстава је без потребног броја млађих чланова.

Оно што је показало истраживање, када је у питању старосна структура чланова домаћинства, квалификациона структура и заинтересованост да се укључе у туристичку дјелатност је сљедеће:

- У свакој мјесној заједници постоји проблем непостојања одговарајуће квалификоване радне снаге,
- Да је највећи узрок непостојања заинтересованости углавном старосна структура чланова домаћинства,
- Да постоји одређена заинтересованост за едукацијом чланова како би се створили услови за укључивање у туристичку дјелатност.

Дакле, ако се предузму одговарајуће иницијативе у погледу идентификације заинтересованих и организовања за њих едукативних програма, тада ће се број стручно оспособљених за туристичку дјелатност на подручју повећати и сигурно повући за собом низ позитивних ефеката.

Оцјена доступности објектима услуге и заштите

С обзиром да постоје и други предуслови који морају бити испуњени како би на одређеном подручју били створени услови за развој сеоског туризма, анализирани су и други фактори у које прије свега спадају удаљеност услужних објеката од газдинства. Проведено истраживање је имало за циљ да поштујући дефинисане стандарде за удаљености одређених услужних објеката провјери какво је стање на подручју мјесних заједница на којима је извршено анкетирање. Већина домаћинства задовољава предложене стандарде када је у питању удаљеност објекта безбједности од домаћинства, јер су стандарди инсталирања таквих објеката условљени организационом структуром Станице јевне безбједности Бања Лука. Према проведеном истраживању:

- већина домаћинства задовољава предложене стандарде који се односе на удаљеност објекта безбједности од домаћинства њих 80,76%,
- не задовољавају тражене стандарде 19,23% домаћинстава.

Уз све примједбе на услове здравствене заштите која постоји и функционише на подручју села обухваћених овом Стратегијом, стандардима предложена удаљеност центра за пружање здравствених услуга се у скоро свим мјесним заједницама може сматрати испуњеном. Једино непостојање здравствених услуга стоматолога може се

сматрати незадовољавајућим, јер тих услуга скоро и да нема на руралним подручјима. Та се услуга мора у наредном периоду подићи до значајнијег нивоа. Одлучујући фактор који даје пролазну оцјену када су у питању оцјене ових индикатора јесте концентрација мјеста становања око сеоских центара у којима се налазе и просторије за пружање ових услуга. Наиме, резултати истраживања су показали сљедеће:

- да 76,92% имају приступ здравственој заштити која се налази на растојању мањем од 10 km,
- док остали испитаници (њих 23,07%) имају ту заштиту на растојању које је веће од 10 km и не задовољавају тражене стандарде.

На цјелокупном подручју налази се неколико угоститељских радњи и трговинских објеката који служе потребама локалног становништва. Ти угоститељски објекти су у таквом стању да не могу задовољити потребе захтјевнијих туриста. И поред тога, на основу извршене анализе показано је сљедеће:

- угоститељске и друге услужне објекте на растојању које је до 1 km има 57,7% испитаника,
- док остали испитаници имају услужне и угоститељске објекте на растојању које је веће од 1 km.

Развој туристичке инфраструктуре у руралном подручју

Једна од основних претпоставки развоја туризма јесте оцјена стања основне и туристичке инфраструктуре на подручју гдје би се одвијала туристичка дјелатност. Наиме, туристи имају висок захтјев када је у питању инфраструктура. Проведеним истраживањем је извршена оцјена тренутног стања инфраструктуре како би се могли одредити развојни прваци и потребне инвестиције у циљу побољшања постојећег стања.

Снабдјељеност енергијом

Према резултатимаведеног истраживања оцјењујући квалитет снабдијевања електричном енергијом својих домаћинстава, највећи број испитаника је окарактерисао као стање које не задовољава њихове потребе, док је само мањи број њих оцијенио стање као задовољавајуће. Ако искажемо оцјене испитаника о квалитету снабдијевања енергијом процентуално, тада је опредјељење испитаника како слиједи:

- не задовољава потребе становништва (49%),
- задовољно квалитетом снабдијевања енергијом (38%),
- остало (13%).

Снабдјељеност водом

Анализирајући квалитет снабдијевања водом подручја, резултати које смо добили показују да је на подручју 44% становника незадовољно квалитетом снабдијевања водом. Оно што је забрињавајуће и алармантно јесте да њих 35% нема доступну квалитетну воду за пиће. Док се 17% становника изјаснило да је задовољно квалитетом снабдијевања водом за пиће. На једном дијелу подручја услови снабдијевања водом су изузетно лоши. Подручје Мањаче је доста безводно и у одређеним селима домаћинства се снабдијевају кишницом. Дакле, прво се мора поправити квалитет снабдијевања водом на подручју.

Оцјена путних комуникација

Квалитет путних комуникација према проведеном истраживању је оцијењено као задовољавајуће (69%), док је њих 15% оцијенило да путне комуникације не задовољавају потребе. И поред тога што се на побољшању путних комуникација радило у посљедњим годинама, значајан дио проблема је ријешен и у наредном периоду треба радити на томе да све мјесне заједнице имају квалитетне путне комуникације. Оно што је критичније су локалне путне комуникације између заселака. Генерално се квалитет путних комуникација на већем дијелу подручја може оцијенити као задовољавајући.

Еколошка проблематика

Анализирајући на који начин се рјешава проблем отпада на подручју, испитаницима су понуђене одређене могућности на који начин се тај проблем рјешава и они су могли да се опредјеле на један од понуђених начина или да евентуално допуне својим случајем. Резултати су показали слједеће:

- Испитаници су навели да се углавном проблем отпада рјешава отпремањем на градску депонију са оних подручја гдје је градско комунално предузеће преузело обавезу одвоза,
- Оно што се наводи као друга алтернатива јесте одлагање отпада у неки од потока који се налазе у близини села,
- Осим тога је регистрована и појава одлагања отпада на свом имању.

Испитивање је показало да је еколошка свијест становништва на завидном нивоу, али и да поред тога постоје одређени проблеми када је у питању одлагање отпада и управљање отпадним водама. Стога се одређени искораци морају учинити у правцу рјешавања истих проблема.

Оцјена постојања стручних знања

Анализирајући стање потребних знања за туристичку дјелатност на овом подручју и то са два аспекта:

- посједовање одређених знања за туристичку дјелатност и
- да ли постоји заинтересованост за укључивање у туристичку дјелатност

На Стратегијом обухваћеном подручју резултати истраживања су показали да становници посједују одређена знања, али су та знања недовољна за квалитетно укључивање у туристичку дјелатност (за оцјену таквог става изјаснило се 64% испитаника), док се 28% њих изјаснило да нема никаквог искуства у погледу туристичке дјелатности.

Дакле, биће потребно предузети одговарајуће мјере у правцу стварања квалитетнијих образовних услова у домаћинствима како би се иста могла укључити у туристичку дјелатност. Међутим, какви су тренутни услови за стицање потребних знања, као и приступна могућност локалног становништва финансијским средствима на подручју, резултати показују слједеће:

- Немају приступ ни знању ни капиталу нити су заинтересовани (33,3%)
- Немају приступ, али је заинтересованост велика (33,3%)
- Имају приступ свему, само су незаинтересовани (25%)

Туристичка инфраструктура

Смјештајне туристичке капацитете чине: хотели, мотели, преноћишта, планинарски домови, куће за смјештај, кампови, туристичка насеља, одмаралишта. На руралном подручју постоји камп у Крупџи на Врбасу и ако се изузме неколико угоститељских објеката у неколико мјесних заједница, смјештајних капацитета на подручја нема, као и задовољавајућих угоститељских објеката. Потребно је изградити смјештајне капацитете првенствено на сљедећим локацијама:

1. Туристичко угоститељског комплекса »Батар центар» Стратинска/Б. Мајдан
2. Туристичко рекреативног центра «Излетиште Дубока», Сарачица
3. Туристичко рекреативног комплекса «Гомионица» Кмећани/Бронзани Мајдан
4. Туристичко рекреативног центра етно села «Чокорска поља»
5. Туристичког комплекса на језеру Бочац
6. Туристичког комплекса у Крупџи на Врбасу.

Оцјена утицаја развоја туризма на локално становништво

Оно што је посебно значајно је да учесници у проведеном анкетирању имају јединствен став по питању утицаја туризма на екосистеме и изражавају став да екосистеми не могу бити уништени развојем туризма на овим подручјима.

Када је у питању утицај развоја туризма на локалну заједницу, тада је према мишљењу учесника у анкетирању, локална заједница осјетљива само у случају да се број туриста на подручју повећа до тог броја да су бројнији од становника и ако су при томе туристи бахатог понашања (69,23%).

Осим овог утицаја развоја туризма истиче се и негативни ефекат туристичке дјелатности на подручју који се манифестује кроз одлагање отпада на непрописан начин од стране посјетилаца (37,1%) који узрокује загађење околине. Исто тако су испитаници исказали и одређену осјетљивост и на друге негативне пратиоце развоја туризма, а који се односе на:

- Губитак локалног идентитета (14,2%)
- Појаву дроге (17,2%)
- Појаву проституције (14,2%)
- Непоштовање вјерске традиције (14,2 %).

Након проведене анализе можемо констатовати да сеоски туризам на имањима који се налазе на руралном подручју је тек у почетној фази развоја. Међутим, поред туристички вриједних потенцијала који постоје на породичним имањима (здрава и чиста средина, традиционалне вриједности подручја, љубазни домаћини, традиционални гастрономски специјалитети, здрава храна и др.), због непостојања одређених знања и сазнања овај облик туризма на нашим просторима није имао прилику да се значајније развије.

Према мишљењу учесника у проведеном истраживању у оцјени приоритетних мјера које би се морале предузети у правцу унапређења туристичке дјелатности и како би се туризам подигао на виши ниво су:

- потреба припреме стратешких докумената (20,9% испитаника);
- потреба подизања сарадње на свим нивоима на виши ниво (19,4% испитаника);
- образовање кадрова за потребе туризма (19,4% испитаника);
- квалитетнији маркетиншки наступ у презентацији локалних туристичких потенцијала (19,4% испитаника).

Развој стандардизације, класификације и означавање сеоских домаћинстава

Како би се обезбједио квалитетан и одржив развој туризма на подручју потребно је да се задовоље одређени стандарди који обезбјеђују да се туристичком дјелатношћу баве само они који испуњавају прописане услове.

Услове које сеоско домаћинство треба да испуни како би се регистровало за пружање туристичких услуга у Републици Српској прописало Министарство трговине и туризма Правилником о начину пружања услуга у сеоском домаћинству. На основу Закона о угоститељству (СГ РС-е 03/04) и Закона о туризму (СГ РС-е 28/94), тим правилником се уређује:

- појам сеоског домаћинства,
- минимални услови за пружање туристичко-угоститељских услуга у сеоском домаћинству,
- поступак и начин категоризације објеката у којима се пружају угоститељске услуге у сеоском домаћинству,
- одређује појам «програма властите производње»,
- одређују врсте производа које не морају бити из «програма властите производње».

Према препорукама стандарда, које је одобрила Генерална скупштина EuroGites-а 2005.³¹ год., за укључење у сеоски туризам када су у питању услови везани за инфраструктуру су приказани табелом 59.

Табела 59. Препоручени стандарди који се односе на инфраструктуру предложени од стране Генералне скупштине EuroGites-а

Опис	Минимум за домаће тржиште	Међународно тржиште
Прилаз/сигнализација	Основни прилаз, са одређеним проблемима/да	Добар прилаз за уобичајене приватне аутомобиле/да
Снабдијевање текућом водом	Захтијева се	Захтијева се
Снабдијевање топлим водом	Захтијева се довољна количина за све вриједности	Захтијева се довољна количина за све вриједности уз стално снабдијевање
Гријање просторија	Да	Да
Климатизација	Не	Да (гдје је примјенљиво)
Енергијом	Захтијева се	Захтијева се

Стандарди који су потребни да се испуне у погледу смјештаја и других захтјева за сеоско домаћинство које жели да се региструје и пружа туристичке услуге на свом имању прописани су Правилником о начину пружања услуга у сеоском домаћинству којег је прописало министарство трговине и туризма.

Како би се избјегли они проблеми који долазе ако се не дефинише: Ко? Када? и Под којим условима? може да пружа туристичке услуге потребно је да се уведе класификација која ће рангирањем обезбиједити квалитетно пружање туристичких услуга.

³¹ EuroGites-Европска федерација за сеоски туризам

8. Извори финансирања пројеката руралног развоја

Модели финансирања пројеката руралног развоја могу бити:

- Међународни,
- Регионални,
- Национални,
- Локални.

Међународне банкарске институције:

- Европска инвестициона банка (EIB),
- Европски инвестициони фонд (EIF),
- Свјетска банка (WB),
- Европска банка за обнову и развој.

Европска Унија путем програма и фондова ће у периоду 2007-2013. год. пружити финансијску помоћ земљама које желе да се придруже Унији. Финансирање пројеката руралног развоја ће се обављати преко следећих програма:

- Претприступна помоћ (Инструмент за претприступну помоћ – IPA),
- Програми Заједнице (Оквирни програм за конкурентност и иновативност 2007-2013.)

Инструмент за претприступну помоћ – IPA се састоји од 5 компоненти од којих се 4 директно или индиректно односе на рурални развој, а то су:

1. Транзициона помоћ и институционална изградња,
2. Прекогранична сарадња,
3. Регионални развој,
4. Развој људских ресурса,
5. Рурални развој.

Компоненте регионалног развоја, развоја људских ресурса и руралног развоја ће бити доступне искључиво земљама кандидатима. Помоћ земљама потенцијалним кандидатима, у које спада и БиХ, ће бити обезбијеђена у оквиру прве двије компоненте програма IPA, али ће средства за финансирање инфраструктуре, регионалног развоја, руралног развоја и развоја људских ресурса бити доступна у оквиру компоненте *Транзициона помоћ и институционална изградња*.

Ове компоненте су осмишљене са циљем да би се земље кандидати припремиле за имплементацију кохезионе и пољопривредне политике послје уласка у ЕУ.

Свако физичко или правно лице које има пребивалиште или службено сједиште у земљама кандидатима или земљама потенцијалним кандидатима моћи ће да аплицира за финансирање у оквиру програма IPA, и то: непрофитне организације, државне институције, посебно локалне самоуправе, јавна/комунална предузећа, владине агенције, универзитети и институти, образовне институције, невладине организације и удружења, пословна удружења, привредне коморе.

Два су основна услова за повлачење средстава и имплементацију пројеката:

1. Израда стратешких докумената и припрема пројеката и надзор над имплементацијом;
2. Акредитација институција за управљањем програмима и пројектима.

За земље које су потенцијални кандидати за чланство у ЕУ главни приоритет у оквиру помоћи за изградњу институција јесте подршка прогресивном усвајању ЕУ стандарда. У области пољопривреде и руралног развоја могу се навести сљедећи главни приоритети:

- Јачање административног капацитета пољопривредне администрације, нарочито у области формулисања пољопривредне политике, анализе, имплементације и контроле.
- Изграђивање административног капацитета за имплементацију предприступних мјера руралног развоја (IPARD). Ово укључује: формирање структура за плаћање које ће бити акредитоване у складу са ЕУ стандардима, повољно кредитирање пољопривредника и предузетника у руралном подручју, ефикасно истраживање, савјетодавне стручне службе .
- И као посебно важно: да би се успјешно искористила средства ИПАРДа, потенцијалне кориснике ИПАРДа треба добро припремити и то у сљедећем: ојачати капацитете тимова за припрему пројеката намјењених ИПАРДу и омогућити да потенцијални корисници ИПАРДа испуне услове коју су потребни да би се пројекти могли кандидовати за ИПАРД средства (константна обука за припрему пројеката који би се финансирани из ИПАРДа или формирање пројектих тимова за ИПАРД и обука те суфинансирање или потпуно финансирање неопходне пројектне документације).

Оквирни програм за конкурентност и иновативност 2007-2013. (CIP) обухвата три специфична програма:

- Програм за предузетништво и иновације,
- Програм подршке политици информационе и комуникационе технологије,
- Програм интелигентна енергија за Европу.

Право пуног учешћа у сваком од специфичних програма ЦИПа БИХ ће имати кад за сваки испуни неопходне услове и потпише финансијски споразум.

Циљ Програма за предузетништво и иновације јесте помоћ развоју иновација у предузетништву обезбјеђивањем приступа финансијским средствима путем подјеле ризика и добити са инвеститорима и обезбјеђивање контрагаранција или узајамних гаранција за националне гаранцијске шеме. У оквиру програма, мала и средња предузећа ће имати јасан и ефикасан приступ Европској Унији путем мрежа подршке предузећима које пружају бројне информације и савјете о постојећим евро инфо центрима. Поред тога што се заснива на испробаним и тестираним програмима, програм CIP, такође, обухвата нове елементе као што су: инструмент (за ризични капитал) за висок раст и иновативне компаније; секуритизација структуре банковних зајмова за МСП; већа улога мрежа подршке иновацијама и предузетништву. Програм CIP је усмјерен на европске организације и предузећа, уз посебан нагласак на мала и средња предузећа.

За програмски период 2007-2013, значајани су и прекогранични и транснационални програми и то:

- Прекогранични програм БИХ-Хрватска,
- СЕЕ - Транснационални програм за сарадњу Југоисточне Европе,
- ИПА прекогранични Јадрански програм,
- МЕД - Медитерански транснационални програм.

Национални програми морају, такође, дати значајан допринос у финансирању пројеката развоја пољопривреде и туризма кроз:

- Мјере финансијске подршке – кредити,
- Стимулативне каматне стопе на банкарске кредите,
- Смањење трошкова текућег пословања,
- Инвестиционе гаранције,
- Субвенције,
- Пореске олакшице.

Ово су само неке од могућности које се могу провести на националном нивоу у пружању подршке развоју пољопривреде и туризма на овом подручју, као и на другим руралним подручјима.

Инвестиционо-развојна банка Републике Српске, која треба да буде најважнији стуб финансијске подршке развоју, дефинисала је сљедеће кредитне линије за подстицај пољопривреде, туризма и предузетништва:

- Кредити за пољопривреду,
- Кредити за микробизнис у пољопривреди,
- Кредити за предузетнике и предузећа.

Преко ових кредитних линија пласирају се средства из Развојног програма Републике Српске за период 2007-2010. год. која су намијењена за подстицај пољопривреде, туризма и развој малих и средњих предузећа.

Субвенционирање пројеката за развој села кроз инвестирање у рурални туризам

Добар примјер стимулисања развоја сеоског туризма кроз субвенцирање пројеката је начин на који је то урадила Република Србија, а који би могао да се имплементира и на подручју Републике Српске кроз УРЕДБУ коју доноси Влада. На тај начин би се дао подстицај развоју туризма и на подручју обухвата ове стратегије. Овом уредбом били би утврђени услови и начин расподеле и коришћења подстицајних средстава за подршку развоју села кроз инвестирање у рурални туризам.

Право на коришћење подстицајних средстава имају:

- 1) физичка лица - власници непокретности на којој се инвестиција врши, која имају пребивалиште на селу гдје се инвестиција врши;
- 2) физичка лица - носиоци пољопривредних газдинстава која су уписана у Регистар пољопривредних газдинстава у складу са Правилником о регистру пољопривредних газдинстава и имају пребивалиште на селу гдје се инвестиција врши;
- 3) предузетници који су регистровани код Агенције за привредне регистре, који имају сједиште на подручју села у коме се инвестиција врши и који обављају дјелатност руралног туризма.

Право на коришћење подстицајних средстава корисници средстава остварују за пројекте који се односе на побољшање квалитета живота у руралним подручјима и процес диверзификације руралне економије, а који обухватају и:

-
- 1) обнову традиционалног сеоског домаћинства у функцији туризма, чији је крајњи циљ категоризација капацитета;
 - 2) доградњу и адаптацију објеката за категорисане капацитете;
 - 3) набавку опреме за обављање руралног туризма за некатегорисане капацитете;
 - 4) промотивне активности у руралном туризму за развој категорисаних капацитета.

Ово је примјер како се може организовано пружити финансијска подршка за развој туризма на селу. Треба га слиједити и креирати исти или сличан модел подршке за развој еко-туризма на подручју Бронзаног Мајдана и Пискавице са Поткозарјем.

На локалном нивоу, град Бањалука даје финансијску подршку развоју малих и средњих предузећа, нарочито за почетнике у бизнису (start up) преко Градске развојне агенција – Центар за мали бизнис и то кроз повољно кредитирање и субвенције.

Посебно је значајна улога новоформираних институција од стране града Бањалука (Центар за унапређење и развој села, Градска развојна агенција, Туристичка организација града Бањалука) у пласирању подстицајних средстава и подршци руралном развоју. У наредном периоду наведене институције требале би да постану главни носиоци развојних пројеката како на руралном, тако и на цјелокупном подручју града Бањалука.

9. Закључци и мјере за реализацију Стратегије

Како би се дао адекватан одговор на све обимније проблеме везане за регионалну неједнакост у степену развијености, али и понудио прихватљив концепт валоризовања развојних потенцијала руралног подручја, посљедњих година се све више користи термин рурални развој.

Проблеми развоја руралних подручја морају се посматрати много шире а не фокусирати се само на аграрну политику која је оријентисана секторски, углавном на примарну пољопривреду, те самим тим не даје свеобухватна рјешења потребна за развој руралних подручја.

Аграрна политика редефинисана у политику руралног развоја усмјерава се не само на пољопривреду, већ на руралну привреду у цјелини. Тако је створен нови модел развоја намијењен одређеном типу привређивања у оквиру новодефинисаног сектора названог "рурална економија".

То у ствари, подразумијева интегралну, територијално заокружену, сеоску привреду и пратеће дјелатности коју чини скуп међусобно повезаних привредних и друштвених дјелатности као што су: пољопривреда и прерада пољопривредних производа, шумарство и прерада дрвета, водопривреда, рибарство, туризам, ловство, трговина, занатство, експлоатација и прерада минералних сировина, рударство, енергетика, саобраћај, те бројне активности везане за здравствену и социјалну заштиту, образовање, заштиту животне средине, заштиту здравља животиња и биљака, просторно уређење, организација становања, путна и друга инфраструктура, културни, спортски и други садржаји.

Да би се реализовао концепт руралног развоја предложен Стратегијом руралног развоја града Бањалуке неопходно је придржавати се сљедећих принципа:

- Носиоци пројеката преложених у акционом плану ове Стратегије а који су у саставу Административне службе Града Бања Лука (Градска управа – кроз Релевантна одјељења, Градска развојна агенција, Центар за развој и унапређење села и Туристичка организација) треба да направе Оперативне планове за реализацију предложених пројеката који ће минималнио садржавати сљедеће: динамику имплементације сваког пројекта, пројекте поредане по приоритетима а у складу са могућим (и реално доступним) финансијским средствима у временском периоду у којем се планира имплементација, потребне људске и материјалне ресурсе и начин финансирања, предуслове за њихову реализацију те промотивни водич за привлачење страних инвестиција за пројекте из тог домомена.
- У складу са Оперативним плановима, а кроз приједлоге годишњих програма рада сваког од 4 горе поменутих носиоца реализације предложених пројеката потребно је планирати и одобрити средства за реализацију приоритетних пројеката и средства за суфинансирање пројеката за које се пронађу други извори финансирања.
- За пројекте чији носиоци нису у надлежности Града Тијело за праћење реализације стратегија Града, и Центар за развој и унапређење села као главни координатор, треба да упуте препоруку за што хитнију реализацију предложених пројеката свим носиоцима који нису у надлежности Града.
- Градска развојна агенција у сарадњи са Центром за развој и унапређење села, Туристичком организацијом Града и Административном службом, треба да разради

модел јавно-приватног партнерства уважавајући приступ "одоздо према горе", уз укљученост свих других релевантних субјеката.

- Разрадити модел "брендирања руралног подручја Бањалуке". Овим ће се активностима дати подршка развоју одрживе пољопривреде аутохтоних и производа са географским поријеклом, развоју прераде примарних пољопривредних производа и локалног тржишта и ефикаснијој промоцији руралног, агро и еколошког туризма.
- Пружити институционалну и финансијску подршку Градској развојној агенцији за пројекте који ће допринијети развоју малих и средњих предузећа. Један од главних задатака ове институције у наредном периоду треба да буде усмјерен на комплетну стручну подршку у припреми пројеката, како сопствених, тако и оних који би били кандидовани од стране приватних инвеститора.
- Пружити институционалну и финансијску подршку Центру за развој и унапређење села за пројекте у области развоја примарне пољопривредне производње и руралног развоја. Поред пројеката субвенционисања и подршке пољопривредној производњи, посебан акценат усмјерити на даљи развој Развојно-едукативног центра који егзистира у оквиру ове градске институције.
- Пружити институционалну и финансијску подршку Туристичкој организацији града Бањалука за пројекте у области развоја туризма.
- Градска скупштина треба да задужи Административну службу Града да формира координационо тијело од 5 чланова, састављено од представника Градске скупштине, Административне службе Града, Градске развојне агенције, Туристичке организације и Центра за унапређење и развој села, у циљу боље координације активности и ефикаснијег кориштења доступних средстава (из Буџета Града и других извора), те обезбјеђивања ефикаснијег протока информација и заједничког наступа у процесу припреме и кандидовања пројеката ка другим изворима финансирања (Еу фондовима и сл.) те даље праћење припреме и реализације свих предложених пројеката.
- Градска скупштина треба да задужи Комисију која већ прати реализацију Стратегије развоја Града да прати и реализацију Стратегије руралног развоја Града уз помоћ главног координатора реализације ове стратегије - Центра за развој и унапређење села и да годишње извјештава Скупштину Града посебно наглашавајући разлоге за евентуалне застоје у реализацији и приједлоге за њихово превазилажење.
- Обезбиједити подршку Владе Републике Српске и других републичких институција за концепт развоја дефинисан Стратегијом.

10. Мониторинг и евалуација Стратегије

Мониторинг обухвата прикупљање и анализирање података о ефикасности и квалитету провођења Стратегије, у односу на очекиване резултате. Као рутинско надгледање и прилагођавање Стратегије у цијелом периоду њене имплементације, анализира све аспекте тренутне ситуације, путем теренских посјета и прегледа степена реализације појединих програма и пројеката и обезбијеђује доносиоцима одлука у спровођењу политике руралног развоја, да континуирано примају повратне информације о имплементацији програма и пројеката, односно резултатима њихове имплементације. Омогућава да се идентификују стварни или потенцијални успјеси, односно проблеми и то довољно рано како би се провеле неопходне измјене и прилагођавања у оквиру самих програма и пројеката, односно њихове реализације.

Евалуација представља систематску и објективну процјену Стратегије у периоду имплементације и указује на потребу евентуалних измјена, у складу са неким новонасталим околностима. Она даје дубље и јаче анализе о ефектима и утицају који је остварен.

Њиме се преиспитује садржај појединих програма, пројеката и активности путем којих се реализује цјелокупни план и доносе закључци о успјешности њихове реализације. Такође, евалуацијом се анализира однос између ангажованих средстава и утицаја који је произведен. Други потенцијални аспект евалуације је оцјена релевантности (односе ли се циљеви на стварне потребе), користи (компатибилност ефеката са стварним потребама) и одрживости (очекивања везана за дугорочне ефекте или утицај појединих мјера).

Како би ови процеси могли пружати правовремене и поуздане информације о остварењу стратешких циљева развоја руралног подручја, потребно је утврдити и потврдити да ли:

- План и програм руралног развоја одговара стварним потребама становништва;
- Мјере руралног развоја доприносе унапређењу квалитета живота и прихода руралне популације, те доприносе смањењу регионалних неједнакости;
- Мјере руралног развоја доприносе бољем искоришћењу природних ресурса;
- Мјере руралног развоја доприносе унапређењу конкурентности пољопривреде и шумарства.

Процес мониторинга обавезан је дио имплементације Стратегије руралног развоја, као и израда редовних годишњих извјештаја органа који проводе мониторинг.

Годишњи извјештаји треба да укључују све квалитативне и квантитативне информације везане за имплементацију стратешког плана, укључујући финансијске расходе за сваку мјеру и мониторинг табеле са индикаторима излаза и резултата, такође за сваку мјеру. Имајући у виду значај и комплементарност Стратегије руралног развоја града Бањалуке и Стратегије развоја града Бањалуке, као два стратешка документа, неопходно да процес мониторинга и евалуације реализује исто савјетодавно тијело при Административној служби града Бањалуке које је задужено за евалуацију и мониторинг Стратегије развоја града Бањалуке. У наведеном тијелу морали би се, поред, осталих наћи представници Центра за развој и унапређење села како би кроз међусобну сарадњу дефинисали јединствену методологију прикупљања информација и праћења реализације пројеката.

Дакле, цјелокупан процес реализације Стратегије руралног развоја града до 2015. године, требала би да надгледа Скупштина Града, преко својих извршних органа и за

то посебно формираног тијела. Од извршних органа Скупштине Града, у праћење и евалуацију реализације Стратегије биће укључени:

- Одјељења у оквиру Административне службе Града;
- Градска развојна агенција (CIDEA);
- Центар за развој и унапређење села и
- Туристичка организација Града Бања Лука

У свом раду, ови учесници ће се придржавати принципа транспарентности, партнерства, концентрације и супсидијарности на којима треба да се и заснива реализација цјелокупне Стратегије руралног развоја. У сврху одрживости цијелог процеса, у мониторинг и евалуацију неопходно је да се укључе и представници јавних установа, приватног сектора, невладиних организација, као и чланови ужих експертских тимова, који су радили на изради документа Стратегије руралног развоја града Бањалуке у периоду 2010 – 2015. године. Њихов кључни задатак био би да уз даљњу техничку помоћ јачају капацитете за развој знања и вјештина потребних за планирање и управљање развојем.

11. Литература и документација

- Стратегија развоја Града Бањалука 2007-2015, Конзорцијум за израду, 2008. год.
- Студија интегралног руралног развоја на подручју кањона Врбаса и платоа Мањаче, Урбанистички завод РС а.д. Бањалука, 2007. год.
- Студија интегралног руралног развоја на подручју сјеверозападног дијела града Бањалуке, Урбанистички завод РС а.д. Бањалука, 2008. год.
- Услови, могућности и правци интегралног развоја Бања Луке, Економски год., Институт Бања Лука, март 2001. год.
- Стратегија развоја малих и средњих предузећа РС, Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа, 2006. год.
- Подаци о предузећима из АПИФ-а, 2006. год.
- Пројекат ревитализације и развоја подручја бивше општине Бронзани Мајдан, Институт за ревизију и унапређење пословања и Урбанистички завод РС, Бањалука, 1996. год.
- Одрживи развој туризма у заштићеним подручјима, Нови Сад, магистарски рад, Стојановић Н. (2006)
- Туризам у заштићеним подручјима, Сарајево, Стојановић Н. и Стојановић Ј., 2006.
- Маркетинг менаџмент туристичке дестинације, Економски факултет, Београд Бакић О. (2002)
- Маркетинг у туризму, Економски факултет, Београд, Бакић О. (2003)
- Одговорни и одрживи развој туризма, ЦенОРТ, Београд, Попеску Ј. (2002)
- Маркетинг у туризму, ЦенОРТ, Београд, Попеску Ј. (2002)
- Манастир Гомионица, Глас Српске, Љиљана Шево, Бањалука, 2002. год.
- Примјена Теорије Фази скупова у одређивању степена одрживости туристичког развоја заштићеног подручја, докторска дисертација, ПМФ, Нови Сад, 2007. год.
- Информација о развоју туризма на подручју града Бањалука, Туристичка организација града Бањалука, 2009. год.
- Стратегија развоја пољопривреде Републике Српске до 2015. год.
- Нацрт Стратешког плана руралног развоја Републике Српске до 2015.
- Основа заштите, коришћења и уређења пољопривредног земљишта Града Бања Лука, проф. др Михајло Марковић са сарадницима, Пољопривредни факултет Бања Лука
- Основни принципи одрживог просторног развоја европског континента, Европска конференција министара одговорних за просторно планирање (CEMAT), Хановер, септембар 2000. год.
- Перспектива просторног развоја Европске уније, Влада Републике Србије,
- Љубљанска декларација о територијалној димензији одрживог развоја, CEMAT – Љубљана, 2003, Инжењерска комора Србије, Матична секција просторних планера, Београд, 2005. год.
- Стратегије интегралног просторног развоја подручја Централне Европе, Подунавља и Јадрана, Visionplanet, www.uniserver.sz/visionplanet/default_en/htm
- CORINE LAND COVER, European Environment Agency, www.eea.europa.eu
- Инвентар стања земљишних ресурса Босне и Херцеговине у послеријатном периоду; Завод за Агропедологију Сарајево, Пољопривредни Институт Бања Лука, Агрономски Институт Свеучилишта у Мостару, Food and Agriculture Organization of the United Nations Sarajevo
- Просторни план Републике Српске 1996 – 2015., етапни план 1996 – 2001., Урбанистички завод Републике Српске, Бањалука; Бањалука, 1996. год.
- Просторни план Босне и Херцеговине за период 1981 – 2000, пречишћени текст; Скупштина СР БиХ, Сарајево, 1989. год.

- Просторни план Босне и Херцеговине за период од 1981. до 2000. године, Аналитичко-документациона основа, синтезни материјал, Републички комитет за грађевинарство, стамбене и комуналне послове, Институт за архитектуру, урбанизам и просторно планирање архитектонског факултета у Сарајеву, Сарајево, септембар 1981. год.
- Просторни план Републике Српске до 2015. године, Урбанистички завод Републике Српске а.д. Бања Лука, Бања Лука, јули 2005. год.
- Просторни план општине Бања Лука 1986 – 2005, Урбанистички завод Бања Лука, Бања Лука, 1990. год.
- Урбанистички план града Бања Лука (синтеза), Урбанистички завод Бања Лука, Бања Лука, 1975. год.
- Municipality Information Fact Sheet Banjaluka, International Centre for Migration Policy Development, Repatriation Information Centre, 1999. год.
- Публикација - насељена мјеста у Републици Српској, Републичка управа за геодетске и имовинско-правне послове Бања Лука
- Статистички годишњаци СР БиХ, СФРЈ
- Статистички годишњак Републике Босне и Херцеговине 1992. год.
- Статистички билтени 1998 – 2006. године, Републички завод за статистику РС, Бањалука
- Становништво БиХ – Народносни састав по насељима, Државни завод за статистику Републике Хрватске, Загреб, 1995. год.
- Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години [CD-ROM], Савезни завод за статистику, Београд
- Попис становништва 1953, становништво и домаћинства, књига 12, подаци за насеља и дијелове насеља према управној подјели у 1953. години - Београд, 1959. год.
- Одрживи развој планинских подручја Србије, зборник радова, Посебна издања ИАУС, Београд, 2004. год.
- Планина – 2002: раубовање ресурса, одсуство развоја, одлазак становништва, зборник радова, Савез инжењера и техничара Србије и ИАУС, Београд, 2002. год.
- Политика развоја становништва Републике Српске – пројекат, Влада Републике Српске, Републички савјет за демографску политику, Бања Лука, 2005. год.
- Подаци из одјељења Административне службе Града Бања Лука о јавним службама, као и подаци Градске изборне комисије (број и размјештај бирача)
- Еколошко-вегетацијска рејонизација Босне и Херцеговине; Стефановић В., Беус В., Бурлица Ч., Диздаревић Х., Вукорец И.
- Ловачки приручник; др Вукоман Шелмић
- Шумско-привредна основа ШПП „Доњеврбаског“ Годишњи план газдовања ловиштем „Бања Лука“ и ловиштем „Бобија“, за ловну 2007/2008. годину
- Педологија, проф.др. Миливоје Ћирић, Сарајево, 1991. год.
- Дугорочни програм снабдијевања питком водом становништва и привреде у СР БиХ, Завод за водопривреду, Сарајево 1988. год.
- Студија дугорочног програма снабдијевања водом ширег подручја Бања Лука, д.п. Урбанистички завод, д.о.о. Хидротехника; Бања Лука 1991. год.
- Водоводни систем „Бања Лука“, дистрибутивна мрежа – генерални пројекат, „Хидротехника“ д.о.о. Бања Лука, „Беоинжењеринг“ Београд, ОДКЈП „Водовод“ Бања Лука, 2000. год.
- Регулација водотока Драгочај, идејно рјешење, Урбанистички завод Бања Лука 1976. год.
- Регулација Широке ријеке, дионица од аутопута до моста у улици Млађе Ћусића, Урбанистички завод Републике Српске, Бања Лука 1999. год.
- Анализа могућности снабдијевања питком водом ширег подручја Кола – Мањачки плато, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2006. год.

-
- Анализа могућност снабдијевања питком водом са изворишта „Црно врело“ у сливу водотока Суботица – Гомјеница, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2004. год.
 - Студија снабдијевања водом са водоводног система „Суботица“, Урбанистички завод Републике Српске“, а.д. Бањалука, 2003. год.
 - Урбанистички план града Бање Луке, аналитичко-документациона основа, Урбанистички завода Бања Лука 1992. год.
 - Технолошке шеме претходног пречишћавања индустријских отпадних вода на подручју Бања Луке, Институт за водопривреду “Јарослав Черни”, Београд 1972. год.
 - Дугорочни програм снабдијевања питком водом становништва и привреде у СР БиХ, Завод за водопривреду, Сарајево 1988. год.
 - Студија дугорочног програма снабдијевања водом ширег подручја Бања Лука, д.п. Урбанистички завод, д.о.о. Хидротехника; Бања Лука 1991. год.
 - Водоводни систем “Бања Лука”, дистрибутивна мрежа – генерални пројекат “Хидротехника” д.о.о. Бања Лука, “Беоинжењеринг” Београд, ОДКЈП “Водовод” Бања Лука, 2000. год.
 - Регулација водотока Драгочај, идејно рјешење, Урбанистички завод Бања Лука 1976. год.
 - Регулација Широке ријеке, дионица од аутопута до моста у улици Млађе Ћусића, Урбанистички завод Републике Српске, Бања Лука 1999. год.
 - Анализа могућности снабдијевања питком водом ширег подручја Кола – Мањачки плато, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2006. год.
 - Анализа могућност снабдијевања питком водом са изворишта „Црно врело“ у сливу водотока Суботица – Гомјеница, „Хидротехника“, д.о.о. Бањалука 2004. год.
 - Студија снабдијевања водом са водоводног система „Суботица“, Урбанистички завод Републике Српске“, а.д. Бањалука, 2003. год.
 - Студија управљања чврстим отпадом за регију Бањалука, Урбанистички завод РС а.д., Бањалука, 2002. год.
 - Закон о равноправности полова, Сл гласник БиХ 16/03,102/09.
 - Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена (CEDAW)
 - Информација о положају жена у руралним срединама у РС, Сл. гласник 109/09.